

Jeta Arbëreshe

e-mail: jetarbreshe@libero.it - <http://digilander.libero.it/jetarbreshe> (Mondo Italo-Albanese)

Del nga gjashtë muaj - Semestrale online della Minoranza linguistica storica Albanese d'Italia - Eianina / Purçill (Cs- Italia)

Përmbajtja / Sommario

(Numër i kushtuar figurës dhe veprës së Emanuele Giordano-s)

BIOGRAFIA E ZOTIT EMANUELE GIORDANO (1920-2015)	faqe 3- 4
EDITORIALI Drejtori	faqe 5
NGA ‘FJALIMET E LIPIT’ Donato imzot Oliverio, Angelo Catapano, Alessandro Rennis, Caterina La Rocca, Vittorio Giordano	faqe 6-10
KUJTIMI I AMBASADAVET SHQIPTARE NË ITALI E NË VATIKAN Neritan Ceka, Ardian Ndreca	faqe 11
KUJTIME E RRËFIME KA ARBËRIA Nik Pace, Antonio Bellusci, Kostandin Bellushi, Ferdinando Elmo, Paolo Borgia, Francesco Fusca, Zef Chiaramonte, Carmine Stamile, Vincenzo Cucci, Zef Schirò di Maggio, Mario Massaro, Zef Kakoca, Pierfranco Bruni	faqe 12-30
KUJTIME, MBRESA, STUDIME NGA BOTA SHQIPTARE Lush Gjergji, Odette Luoise, Imri Badallaj, Bardh Rugova, Merita Sauku-Bruçi, Klara Kodra, Emil Lafe, Helena Grillo, Vilma Proko (Jasezhiu)	faqe 31 -44
AKTE KUVENDES MBI VEPRIMTARINË E ZOTIT EMANUELE GIORDANO	
Kuvend “Nderim papas Jordanit” (Frasnitë 1996) Gennaro Cortese, Spiro Kalemi, Italo Costante Fortino, Alessandro Rennis, Agostino Giordano	faqe 45-60
Kuvend “Presentazione della II* Edizione del “Fjalor” (Frasnitë 2000) Francesco Fusca	faqe 61
Kuvend “Vepra fetare dhe kulturore e protopapazit Emanuele Giordano (Frasnitë 2006) Eleuterio F.Fortino, Nik Pace, m.v.Maria Lucia, Imri Badallaj, Italo Costante Fortino, Agostino Giordano	faqe 62-78
BIBLIOGRAFI E EMANUELE GIORDANO-s (1947-2014)	faqe 79-92
BIBLIOGRAFI MBI VEPRIMTARINË e EMANUELE GIORDANO-s	faqe 93-94
NDERIMET E EMANUELE GIORDANO-s	faqe 95
E-MAIL, TELEGRAME, LETRA PËR VDEKJEN E ZOTIT MANOL	faqe 96-109

Protopresbiteri Emanuele Giordano
(Frasnitë 1920 - Ungër 2015)

Jeta Arbëreshe

Semestrare online
di Cultura
e Informazione Arbëreshe,
in Italia e nel Mondo

Revistë gjashtëmujore online e Shoqatës Kulturore “Jeta Arbëreshe”,
Purçill / Eianina (Cs-Italia)
Regjistrim / Registrazione: Tribunale di Castrovillari (Cs), nr.4/2001 del 28-12-2001.

Drejtor përgjegjës / Direttore responsabile: **Agostino Giordano**
Drejtori, Redaksi e Administratë / Direzione, Redazione,
Amministrazione: via G.Marconi,30 – 87010 Eianina-Purçill (Cs-Italia)

Tel.: (+39) 345-3124376 / e-mail: jetarbreshe@libero.it / **sito internet:** <http://digilander.libero.it/jetarbreshe>

Për të jipen dhurata / Per eventuali Donazioni in denaro, Iban: IT 22 H 07062 70850 000000116918, intestato a:
Associazione Culturale “Jeta Arbëreshe” – 87010 Eianina/Purçill (Cs-Italia).

Artikuj, Dorëshkrime e Fotografij, edhe ndëse s’botohen, nëng priren prapë /Articoli, Manoscritti e Foto, anche se non pubblicati, non si restituiscono.

Drejtorja nëng është përgjegjëse për përmbajtjen dhe formën e artikujvet të nënshkruar / La Direzione non è responsabile del contenuto e della forma degli articoli firmati.

Gjithë të drejtat të rezervuara / Tutti i diritti riservati.

Emanuele Giordano: Jeta e nji prifti Arbëresh

(Frasnitë 1920-Ungër 2015)

Lehet Frasnitë (Cs) ndër 27 të theristiut 1920 ka Agostino Giordano e Rosina Bilotta. Stërnip i papas Binard Bilotës (1843-1918 / kryeprift i katundit, poet e letrar), Manuelli bën skollat e para Frasnitë dhe ndër 1933 hyn te Seminari “Benedetto XV” i Grottaferratës (Rromë), ku vijon me skollën e mesme dhe gjimnazin. Pëstaj, në vitin 1938, shkon Rromë, te “Kollexhi Grek”: këtu bën studimet licealë, e pra ata filozofikë e teologjikë pranë Universitetit Papësor “Angelicum”, ku gavnjën edhe Liçenxën në Teologji. Në Kollexhin Grek, ditën 18 të shënmartirit 1945, ‘merr meshën’ dhe, ndër 30 maj 1946, vjen ëmruar famullitar / prift i Ejaninës ka peshkopi Janj Mele: këtu këndon të parën meshë ndër 16 të llonarit, festë e Shën Mërisë së Kârmanit.

Çë ahirna, për zotin Manuell, zë një punë e gjatë dhe e rëndë, çë po i dhuron më shumë gëzime se durime. Nën dorën e tij, e vogla Ejaninë i jep Eparkisë së Ungrës 7 priftra bixantinë (Selvaggi, Forestieri, Blaiotta, Aluise, Pace, Randelli, Carlomagno); 3 këllogjërëshe (1 basiliane bixantine, Scornavacca / 2 lëtire: Lo Frano, Bolpagni /, 1 këllogjër kapuçin: Caputo). Papas Manoli për dhjetra vjet bashkëpunon me areks në Eparki: si arbëresh çë do arbërishtin ndër gjithë Qishat Bixantine; dhe pëstaj, mbrënda “Komisjonës Liturgjike, të Muzikës Bixantine dhe të Artit të Shëjtë”, si një çë di e prier ‘lehtë e mirë’ tekstet grekë e italianë në gjuhë arbëreshe. Profesor tek “Instituti i Shkencavet Relixhoze G.Stamati”, mëson Liturgji, Kristologji, Eklesiologji, Gjuhë Greke, Gjuhë Arbëreshe, Muzikë Bixantine. Shumë vjet më parë se t’ish e botuar arbërisht në formë definitive nga Eparkia e Ungrës (1968), Mesha e Shën Janj Gojartit adhe këndohej arbërisht, në Ejaninë, e pjerrë arbërisht ka zoti Manuell. Te kjo Famulli e vogël, këndimi bixantin, grek dhe arbëresh, është bukë e çdo ditje, në çdo pjesë Liturgjike.

Qisha e famullisë, e kushtuar Shën Vasilit të Math, në vitin 1947, ndër të parat e Eparkisë,

EMANUELE GIORDANO: LA VITA DI UN PAPAS ARBËRESH (Frascineto 1920-Lungro 2015)

Nasce a Frascinetto (Cs) il 27 giugno 1920 da Agostino Giordano e Rosina Bilotta. Pronipote di Papas Bernardo Bilotta (1843-1918 / arciprete del paese, poeta e letterato), Emanuele frequenta le Scuole Elementari a Frascinetto e nel 1933 entra nel Seminario “Benedetto XV” di Grottaferrata (Roma), dove continua con la Scuola Media e il Ginnasio. Poi, nel 1938, si trasferisce a Roma, al ‘Collegio Greco’: qui compie gli studi liceali, e poi frequenta Filosofia e Teologia all’Università Pontificia ‘Angelicum’, dove consegue anche la Licenza in Teologia. Nel Collegio Greco, il 18 novembre 1945, viene ordinato sacerdote, e il 30 maggio 1946 viene nominato parroco di Eianina dal vescovo di Lungro Giovanni Mele: qui fa il suo ingresso, e canta la sua prima S.Messa, il 16 luglio 1946, festa della Madonna del Carmine.

Da allora, per papas Emanuele, comincia una missione lunga e difficile, che però gli regala più gioie che dispiaceri. Sotto la sua mano, Ejanina dà all’Eparchia di Lungro ben sette preti bizantini (Selvaggi, Forestieri, Blaiotta, Aluise, Pace, Randelli, Carlomagno); 3 monache (1 basiliana bizantina, Scornavacca; e 2 di rito latino, Lo Frano, Bolpagni), 1 frate cappuccino (Caputo). Papas Emanuele per decenni collabora in Eparchia con entusiasmo: come arbëresh che vuole la lingua arbëreshe in tutte le Chiese Bizantine; e poi, nella ‘Commissione Liturgica, di Musica Bizantina e dell’Arte Sacra’, come uno che sa tradurre agevolmente e con competenza i testi greci e italiani in lingua arbëreshe.

Docente all’Istituto di Scienze Religiose G.Stamati’, insegna Liturgia, Cristologia, Ecclesiologia, Lingua Greca, Lingua Arbëreshe, Musica Bizantina. Molti anni prima che venisse pubblicata nella sua forma definitiva arbëreshe dall’Eparchia di Lungro (1968), la S.Messa di S.G.Crisostomo si cantava già in arbëresh, a Ejanina, tradotta in arbresh da papas Emanuele. In questa piccola Parrocchia, il canto bizantino, greco e albanese, è pane di tutti i giorni, in ogni funzione liturgica.

La Chiesa della Parrocchia, dedicata a S.Basilio Magno, nel 1947, tra le prime dell’Eparchia,

zbukurohet me Ikonostazin bixantin; gjatë vitevet, pra, ndërron qaramidhe e pikurë të jashtme; ndër vitrat '90, pëstaj, edhe àsterkun zbukuron me marmur. Shpia Kanonike, edhe ajo e stisur ndër vitrat 1948-49, është shpia e zotit Manuell: këtu, ditë e natë venë e vijën gjindë të katundit, miq, gjitonë, gjiri; prifra e bulerë: kush për vuli e kush për mësim, kush për nevoja të ndryshme: Shumë gjenerata djemsh e vashash zoti Manuell merr për dorje e i shoqëron gjatë fazavet të jetës së tyre. Ture i mësuar katekizëm, këndime e gjuhë arbëreshe; ture predikuar e ture mbajtur korse mistagogjikë. I mbësos si rrohet. Shpia e tij është qendër kulture e vatër miqsh.

Te viti 1969 zoti Manuell bekon me gëzim hapjen e Vëllazërisë së Motrave të Vogla të Jisuit: i lypset mësim e praktikë gjuhje e kulture arbëreshe e shqipe, për misionin e tyre në Shqipëri, botë ateiste e komuniste.

Në vitin 2009, pas 63 vjetsh të ndëndura, si prift i Ejaninës, zoti Manuell shkon në pension e vete rron me të nipin Gustin, 'Nën katund', te një shpi në mes të naturës. Vitrat zënë e i mbëshojën e sëmundjet e ngasën më se një herë; po me fuqinë e lutjes dhe të vëlimës, nëng këcen një të Diel pa vatur mbë Qishë, i shoqëruar ka i nipi Ndon, për të kënduar Meshën: te Qisha e Shën Vasilit të Math, te Qisha e tij. E prasmja herë ndodhet ditën 14 vjesht 2014, festa e Shëjtës Kriqe (!). Tek ajo Meshë e sprasme, mbë Qishë hin e del me këmbët e tija, pa ndihmën e mosnjeriu, veç shkopit.

Pas një 'të shkarë' të papritur, ditën e Shën Ndonit Abat, 17 janar 2015, veket te spitali i Rrusanës për operacionë kirurgjike te kukuni e djathtë, por komplikacione të ndryshëm ja presen udhën shërimit. Shkuar tek "Don Milani", Ungër, për t'prirëj t'ëcnej, pas një muaji dhëmbjesh e durimesh e mjekimesh, ditën 17 fjavat, në herën 3 të natës, zoti Manuell lë këtë jetë. Gjithënjëhërje, i ngushëlluar ka infermjërët e natës. Pa zhurmë. Qasur 95 vjet. I mbjakur në kurm, adhë trim me krye. Do të jenë shëmbulli dhe veprat e tij që do të bëjnë zhurmë ndëpër Botën Arbëreshe, e jo vet.

Zoti Manuell s'ka merita vet në lëmin e fesë. Njetër aq, sadopak, i ka edhe në lëmin kulturor arbëresh.

viene abbellita con Iconostasi Bizantina; negli anni poi cambia copertura e pittura esterna, e poi ancora il pavimento viene abbellito col marmo. La Casa Canonica, anch'essa costruita negli anni '48-'49, è la casa di papas Emanuele: qui giorno e notte vanno e vengono gente del paese, amici, vicini e parenti; sacerdoti e personalità: chi per consiglio e chi per apprendimento, chi per necessità diverse: culturali, religiose, amicali o alimentari.

Molte generazioni di ragazzi e ragazze papas Emanuele prende per mano e accompagna lungo le fasi della loro vita. Insegnando loro catechismo, canti e lingua arbëreshe, predicando e tenendo corsi mistagogici. Insegna loro a vivere. La sua Casa è Nel 1969 papas Emanuele benedice con gioia l'apertura di una Fraternità di Piccole Sorelle di Gesù, a Eianina: hanno bisogno di apprendere lingua e cultura arbëreshe, per prepararsi alla loro missione in Albania, terra atea e comunista.

Nel 2009, dopo 63 anni intensi, come parroco di Eianina, papas Emanuele si dimette e va a vivere col nipote Agostino, "Sotto paese", in una casa in mezzo alla natura. Ma gli anni cominciano a pesargli e le malattie lo toccano più di una volta; ma con la forza della preghiera e della volontà, non salta una Domenica nell'andare in Chiesa, accompagnato dal nipote Antonio, per cantare la Messa: nella Chiesa di S.Basilio Magno, la sua Chiesa. L'ultima volta è il 14 Settembre 2014, festa della S.Croce (!). In quell'ultima S.Messa, in Chiesa entra ed esce con le proprie gambe, senza l'aiuto di nessuno, a parte il bastone.

Dopo una 'caduta' inaspettata, il giorno di Sant'Antonio Abate, 17 gennaio 1915, si va in ospedale a Rossano per l'operazione chirurgica al femore destro, ma diverse complicazioni rendono difficile la guarigione. Ricoverato al "Don Milani" di Lungro per cure riabilitative, e dopo un mese di dolori e sofferenze, e di cure, giorno 17 febbraio, alle ore 3 del mattino, papas Emanuele lascia questa terra. All'improvviso, consolato dagli infermieri di turno. Senza far rumore. A quasi 95 anni di età. Invecchiato nel corpo, ma ancora giovane con la mente. Saranno il suo esempio e le sue opere a far rumore nel Mondo Arbëresh, e non solo.

Papas Emanuele non ha meriti solo in campo religioso. Quantomeno altrettanti ce l'ha anche in campo culturale arbëresh.

Bùartim shumë, po s'dimi sa

Një djalë që lehet nën malet e Frasnitës është i ngurët; ndëse lehet ka një mëmë arbëreshe, është *arbëresh*; ndëse ka një tat këngëtar, është *këngëtar*; ndëse përvon 'prej së vogli' si kulloten bishtrat, rritet i *thjeshtë*; ndëse pra lehet te pëllasi i një prifti stër-lalë, i stisur dhjaj përpara Qishës së katundit, patjetër *do t'i pëlqenjë priftëria*.

Ka 'udha e Pulinit' tek 'udha e Priftërisë': 20 metra ndajën shpinë e djalit Manuell ka Qisha e Frasnitës. Një fat i shkruar. E prift u bë. Delar njerëzish.

Prift, i ngurët, arbëresh, këngëtar, i thjeshtë. E i urtë.

'Bir i Frasnitës, prift i Ejaninës, arbëresh i math': mbishkrimi i varrit tij. Fjalët ja zgjodha të thjeshta. Si ish ai. Dhe me kryet ka lehet dielli. Ka erthtim na: të lirë, trima, të krishterë, bixantinë, arbëreshë.

Për sa vlenej, rroi pak. Për sa doj (e mund) t'kish edhe punuar, qe një bjerrje e rëndë. Vitra kish pothuaj 95, po si i rroi ai, "ndënd e vër", çdo ditë e shtridhi njera tek palsit e ashtit. Për 'të, dita mbaronej me tri orë natë e zënej më parë se të këndonej gjeli. Një jetë këllëgjiri. E ndajtur kátrish: lutje, mësim/pritje gjindsh, studim, shkrim.

Një prift arbëresh. I gieshur te mägjja e Vangjelit: me brumin e Meshës, me ujit e këngës, me kripën e fjalës, me djerst e delarit, me mjalhtë e mikpritjes. E furri që piq vet bukë të bekuar.

Kush erth Ejaninë se t'gjënej gjuhëtarin o historiánin, filològun o shkencëtarin, s'e gjet. Gjet vet zotin Manuell. Një prift t'urtë. Jo sepse s'mundi; s'dish. Misioni i tij ish i gjerë, jo i ngushtë; ish për gjithë, jo për pak; për popullin, jo për shkencën. Bëri si arza: muar këtu këtë atë ç'i duhej e fjeturoi gjetkë: mjalhtë s'i duhej për vetëhenë, po për misionin priftëror. për bestarët e për priftrat e Eparkisë. Qe gjuhëtar e poet sa i sosi, filolog e historian sa i sosi, muzikolog e leksikograf sa i sosi, etnograf e gazetar sa i sosi. Për t'ish një prift i mirë. Një prift arbëresh bixantin i mirë. Sa më i mirë.

Stisi Ikonostazën më parë se të tjerë; pruar arbërisht Meshë e Himne grekë, e i këndoi mbë Qishë, më parë se t'lehej Vatikani II; kish hirin e 'delarit të mirë', po s'qe i vlerësuar si duhej; bëri një Fjalor arbëresh, te qetësia. I pëlqenjë të bashkonej, jo të ndanej. I pëlqenjë puna, jo parastoqet. I ngurët si malësor, i butë si pak. Këtë numër ja dhuronj Atij. Zotit-lalë. E meriton. Te dita e të lerit ' tij: 27 theristi.

E do të jetë festë e madhe ndë Parrajs.

Drejtori

ABBIAMO PERSO MOLTO, MA NON SAPPIAMO QUANTO - Un bambino che nasce sotto i monti di Frascineto, cresce *forte*, se nasce da una madre arbëreshe, *arbëresh*; se ha un padre cantore, *cantore*; se prova, da piccolo, come si pascolano i capretti, cresce *semplice*; se poi nasce nel palazzo del pro-zio prete, situato proprio di fronte alla Chiesa del paese, senz'altro *gli piacerà il sacerdozio*.

Da 'via Pollino' a 'via del Sacerdozio': 20 metri separano la casa del piccolo Emanuele dalla Chiesa di Frascineto. Un destino già scritto. E prete si fece. Pastoredi uomini. Prete, forte, arbëresh, cantore, semplice. E dotto.

'Figlio di Frascineto, parroco di Eianina, arbëresh grande: la scritta sulla sua tomba. Le parole le ho scelte semplici. Com'era lui. E con la testa verso oriente. Da dove siamo venuti noi: liberi, valorosi, cristiani, bizantini, arbëreshë. Per quanto valeva, è vissuto poco. Per quanto avrebbe voluto (e potuto) lavorare, è stata una grave perdita. Aveva quasi 95 anni, ma come li hai vissuti lui, molto intensamente, ogni giornata l'ha spremuta fino all'osso. Per lui, il giorno finiva tre ore dopo il tramonto e iniziava prima che cantasse il gallo. Una vita da monaco. Divisa in quattro attività: preghiera, insegnamento/accoglienza, lettura/studio, scrittura.

Un papas arbëresh. Impastato nella madia del Vangelo: col lievito della Messa, con l'acqua del canto, col sale della parola, col sudore del pastore, col miele dell'ospitalità. E il forno che cuoceva solo pane benedetto.

Chi, negli anni, venne ad Eianina per cercare il linguista lo storico, il filologo o l'uomo di scienza, non lo trovò. Trovò solo papas Emanuele. Un prete dotto. Non perché non potè; non volle. La sua missione era estesa, non ristretta; era per tutti, non per pochi; per il popolo, non per la scienza. Fece come l'ape: prese qui e lì quel che gli occorreva e volò altrove: il miele non serviva a lui ma alla missione sacerdotale: per i fedeli e i sacerdoti, dell'Eparchia. E' stato linguista e poeta quanto gli è bastato, filologo e storico quanto gli è bastato, musicologo e lessicografo quanto gli è bastato, etnografo e giornalista quanto gli è bastato. Per essere un buon prete. Un prete arbëresh bizantino. Possibilmente ottimo. Costruì l'Iconostasi prima di altri; tradusse in albanese, e li cantò in Chiesa, Messa e Inni bizantini, prima che nascesse il Vaticano II; aveva il carisma del 'buon pastore', ma non fu valorizzato al meglio; compilò un Dizionario Arbëresh, nel silenzio; gli piaceva unire, non dividere. Gli piaceva il lavoro, non le chiacchiere.

Duro come un montanaro, buono come pochi.

Questo numero glielo offro a Lui. Al 'Reverendo Zio'. Se lo merita. Nel giorno del suo compleanno: 27 giugno.

E sarà festa grande in Paradiso.

Fjala e Peshkopit, te Mesha e përkujtimit *

“Sytë tanë e kërkojën edhe nani, po s’e përpjekën”

Ë traskorso più di un mese dalla morte di Zoti Emanuele. Vogliamo dire con Sant’Agostino: “I nostri occhi, nel frattempo, lo hanno cercato e lo cercano tuttora, senza incontrarlo”. Ecco, la sua mancanza pesa, eppure la sua presenza in questa Chiesa si avverte. La realtà si impone in tutta la sua durezza e non possiamo esimerci di accettarla; e ci chiediamo: ‘Dove sarà, cosa farà, come starà?’. La risposta la troviamo nel Vangelo di oggi: “Non è morto, ma dorme”. La fede nel Signore della vita, vincitore della morte, ci guida verso la speranza, in virtù della quale continuiamo ad amare Dio, provvidente ed imperscrutabile. Illuminati dalla speranza, ci uniamo alla comunione dei santi. La certezza che esiste un legame tra i battezzati, ci induce a passare attraverso la preghiera per Zoti Emanuele: unico modo per raggiungerlo, e creare quella comunione che ci unisce con coloro che non ci sono più.

Ed è per questo motivo che parlando ‘di lui’, continuiamo a parlare ‘con lui’. Vogliamo dire oggi quanto l’Eparchia di Lungro gli sia debitrice, in quanto molti nostri confratelli, il loro sacerdozio lo debbono in gran parte a lui; e l’aver contribuito a dare più sacerdoti alla Chiesa, alla Diocesi, gli sarà ascritto a salvezza. Vogliamo ricordarlo così, mentre ci dice di non fermarci mai, di andare avanti, così come ha fatto Lui, che per oltre 60 anni ha servito questa comunità, come umile e semplice operaio nella vigna del Signore. In tutti questi anni ha annunciato e predicato il Vangelo, ha battezzato, ha cresimato, ha confessato, ha celebrato l’eucaristia, ha unito in matrimonio, ha accompagnato tanti fedeli; ha mantenuto la fede. Anni svolti al servizio della Chiesa e della Cultura italo-albanese. Non possiamo non ricordare i tanti anni al servizio della Diocesi, come professore dell’Istituto di Scienze Religiose; in particolare ha insegnato liturgia bizantina e lingua albanese, agli oltre 300 alunni che si sono susseguiti nell’arco degli anni.

Sull’esempio del sacerdozio vissuto da Zoti Emanuele Giordano, figura carismatica e spiritualmente attraente, nelle comunità arbëreshe si avverte il bisogno di riscoprire l’alta funzione del sacerdote, che si riveste del ruolo di seminatore

Donato imzot Oliverio

Peshkopi i Ungërës (Cs)

I NOSTRI OCCHI LO CERCANO TUTTORA, MA SENZA INCONTRARLO - Shkoi më se një muaj ç’kur vdiq zoti Manol. Do’ t’thomi me Shën Gustinin: “Sytë tanë, ndërkaq, e kërkuan dhe e kërkojën edhe nani, po s’e përpjekën”. Një, mungësa e tij mbëshon, po, megjithatë, ndihet se ai nani është këtu, bashkë me ne, te kjo Qishë. E vërteta është një, dhe është e tharët, dhe na s’mund t’e reshtmi llargu ka na; e pyhemi: ‘Ku është, ç’është e bën, si rri?’. Përgjgëjjen e gjëmi te Vangjeli i sotshëm: “Nëng vdiq, po fjë”. Besa tek Zoti i jetës, çë mundi vdekjen, na udhëton drejt shpresës, me të cilën vazhdomi të duami mirë Tënzot, të kujdesshëm e të pakuptueshëm. Të dritësuar ka shpresa, i bëmi shoqëri bashkësisë së shënjtravet. Siguria se është një lidhje ndë mes të pagëzuarvet, na shtie të shkomi ndëpër lutjen për zotin Manol: vet kështu mund e ‘rremi tek ai e të krijomi atë bashkësi çë na lidhen atyrëve çë s’janë më.

E vet kështu na, ture folur ‘mbi të’, vijomi të folmi ‘me të’. Do të thomi sot sa Eparkia e Ungërës është e dëtyruame me ‘të, sepse shumë ndër ne zotra udhën e priftërisë së tyre e muartin falë atij; e, sepse bëri çmos sa t’i jipë “sa më priftra” Qishës, Eparkisë, do të jetë për ‘të një meritë për shpëtimin e tij. Duami t’e kujtomi kështu, ndërsa na thot të mos qëndromi, të vemi përpara: si bëri ai, çë për 63 vjet shërbei këtë bashkësi, si një punëtor i përlur dhe i thjeshtë te vreshta e t’Inzoti. Te gjithë këta vjet lajmëroi e predikoi Vangjelin, pagëzoi, krezmoi, skomollisi, celebroi Kungimin, martoi, shoqëroi shumë bestarë, mbajti besën e krishterë. Vitra të shkuar ture shërbier Qishën dhe Kulturën Arbëreshe. S’mund mos kujtomi gjithë vitrat në shërbim të Eparkisë, si profesor i ‘Institutit të Shkencavet Fetare Janj Stamati’: mësemë Liturgji bizantine e Gjuhë arbëreshe i mësoi 300 (e më) studentëve çë u pasuan njeri pas jetrit, ndër vitrat.

Pas shëmbullit të priftërisë së rruar ka zoti Manol Giordano, figurë me hir dhe shpirtërisht magjepsë, ndër bashkësitë arbëreshe ndihet nevoja të ri-zbulohet puna e lartë e priftit, çë veshën rolin e

quotidiano di principi, che sono destinati a diventare la base della vita che contraddistingue il Cristiano.

Il contributo maggiore dato dal protopresbitero Emanuele alla cultura arbëreshe consiste nella compilazione del *Fjalor i Arbëreshëvet t'Italisë*, Dizionario degli Albanesi d'Italia, così come la traduzione in lingua arbëreshe dei quattro Vangeli, così come l'apporto dato da Zoti nel campo musicale, tanto bizantino quanto tradizionale albanese.

La trasmissione del pensiero attraverso la lingua materna, - sosteneva con molta passione - ha risonanze particolari di penetrazione nell'animo della gente, ciò che costituisce un canale pastorale privilegiato.

È un'eredità grande, ma anche pesante, quella che ci ha lasciato: si deve raccogliere in un'Opera Omnia, magari anche attraverso l'uso di mezzi multimediali. Questi pensieri l'odierna Commemorazione mi suggerisce.

Ci prepariamo a celebrare la Pasqua, la Resurrezione di Nostro Signore Gesù Cristo: "Venite, prendete la luce dalla Luce che non tramonta". È il primo inno - l'invito della Pasqua - di quella straordinaria pubblicazione di Zoti Manol (*Himne Liturgjike Bizantino-Arbëreshe*): un sussidio indispensabile per vivificare le celebrazioni liturgiche dell'intero anno.

mbjellsit ditullor të atyre parimeve që pra do të jenë themelet e jetës që shënon të Krishterin.

Kontributi më i math që zoti Manol i dha kulturës arbëreshe qëndron *Fjalori i Arbëreshëvet t'Italisë*, kështu si të pjerrit arbërisht të *Katër Vangjelevet*, ashtu si edhe në lëmin e *Muzikës*, aq qishtarë bixantine sa të zakonit popullor arbëresh.

Transmetimi i mendimit të 'gjuha e mëmës' – thonej me shumë mall – ka një jehonë të veçme e të thellë të zëmra e të shpirti i gjindjes: është udha baritore më e mirë, më se gjithë të tjerat.

Është një Trashgim i math, po edhe i rëndë, ai që na la: do mbjedhur tek një ""Vepër e Përgjithshme" (Opera Omnia), edhe me ndihmën e mjeteveve elektronikë.

Këta janë mendimet që ky Përkujtim i sotshëm më këshillon.

Jemi po të festojmi Pashkët, Ngjalljen e Zotit tonë Jisu Krisht: "Ejani, mirrni dritë nga Drita e pashuarshme". Është i pari himn - 'ftesa e Pashkëvet' - i atij libri të rrallë të zotit Manol (*Himne Liturgjike Bizantino-Arbëreshe*): një ndihmë e domosdoshme për të gjallërojmi krentrimet liturgjikë të tërë vitit.

* *Ejaninë, Famullia e Shën Vasilin të Math, E Shtuntja e Llaxarit, 28 mars 2015, katërdhjetori i vdekjes.*

Fjalimi i Kryetarit të Frasnitës

“IL GIORDANO”: un Fjalor fondamentale e insuperato.

Angelo Catapano

kryetari i Frasnitës (Cs)

Eccellenza, Reverendissimi parroci, colleghi sindaci, concittadini e tutti voi convenuti,

È una giornata di perdita per le comunità di Eianina e Frascineto, per l'Eparchia di Lungro e per il mondo albanese, perché uno dei suoi Paladini più tenaci, il reverendissimo e caro protopresbitero 'zoti Manuell', ha terminato il viaggio terreno per incamminarsi e riposare nelle tende dei Giusti, in quel luogo del 'riposo' promesso che la sua parola di pastore, strumento di quella divina e scritturale, ha spesso menzionato proprio dal pulpito di questo sacro edificio, a consolazione di quanti sono stati privati dei propri cari dall'esperienza estrema della morte.

È non senza commozione che mi accingo a dare, anche a nome della comunità che mi pregio di rappresentare, l'estremo saluto a questa personalità brillante e poliedrica, a questo uomo di Dio, a questo uomo di Lettere, a questo uomo di Cultura che ha guidato, per circa sette decenni, il popolo di Dio di Eianina contribuendo, con impegno, studio e costante dedizione, ad edificare e rinsaldare il mondo culturale arbëresh.

Zoti Manuell e la sua opera sono stati punti di riferimento imprescindibili per tutti gli studiosi o i semplici appassionati di cose albanesi.

Figura eclettica e instancabile, ha sondato e approfondito quasi tutti gli ambiti della cultura di appartenenza, producendo interessanti studi di linguistica, di letteratura, di folklore. La passione per l'albanologia, passione di un'intera vita, lo ha portato a tradurre in lingua arbëreshe i Vangeli e le Epistole e a dare alle stampe il Fjalor, che per gli addetti ai lavori è 'Il Giordano', che rimane, ad oggi, uno strumento fondamentale e insuperato.

Negli anni Settanta, poi, si è cimentato nella felice esperienza di 'Zëri i Arbëreshëvet-La voce degli italo-albanesi', rivista che vide la luce qui ad Eianina e sulle cui pagine trovava espressione quel mondo intellettuale italo-albanese che prendeva coscienza di sé e si incamminava sulla strada della rivendicazione dei diritti.

Nella memoria di tutti è ancora vivo il melodioso suono della sua bella voce che cantava la Messa. A Zoti Manuell deve molto anche il mondo della musicologia in quanto, oltre ad aver messo su pentagramma buona parte dei repertori dei canti popolari italo-albanesi, ha prodotto interessanti studi sulla musica e sul canto bizantino, passando dalle semplici nozioni di musica bizantina all'analisi dei canti legati ai singoli momenti dell'anno liturgico.

Con la dipartita di Zoti Manuell, Frascineto, Eianina, l'Eparchia di Lungro e l'Arbëria intera perdono un pezzo della propria storia; ognuno di noi perde un pezzo della propria storia personale. Perché nella storia di ognuno di noi la figura di Zoti é entrata, in un modo o nell'altro.

Esprimo le mie personali condoglianze, e quelle della cittadinanza che rappresento, alla famiglia Giordano e, facendo mie le ultime parole dell'Ufficiatura dei Defunti, saluto con "Eterna sia la tua memoria!" questa figura che lascia tangibili e preziose tracce della sua esperienza terrena.

Fjalimi i 'Ungirnjòtit'

Zo', parkalès pir ne !**Alessandro Rennis**

muzikolog, ka Ungra (Cs)

L'ho chiamato sempre e semplicemente 'zot', perché così mi sembrava giusto a sintetizzare la sua vocazione – solida e profonda – per la cura delle anime a lui affidate, per l'impegno proficuo e solerte sul ruolo culturale di tutti gli Arbresh dentro e fuori i confini ideali dell'Arberìa, per la professionale conoscenza sua della musica bizantina, messa al servizio della autenticità del nostro Rito; e lui ricambiava con un altro semplice "Ungirnjòt", pronunciato con forza, in modo provocatorio, quasi a sollecitare perenne rapporto di amicizia e reciproca stima.

Ecco: 'zotin' e – credo – 'zoti', per tutti noi. Si parlava di tutto, 'me zotin'.

Certo, di musica bizantina, ma anche del nostro rito che - mi diceva - "Bada che non è solo un credo, ma è un modo di essere e di vivere la fede". Ultimamente, sempre più spesso, parlava di sé come di una vita ormai conclusa e si soffermava, con lucide e serene riflessioni, su come e perché accettare la morte da buon cristiano. E quando un giorno – quasi per distoglierlo dall'argomento – gli dissi: "...Certo, zo';parliamo così sempre della morte degli altri", mi rispose, quasi sorpreso di non essere stato capito: "...No....no...., parlo della mia!". Ma io avevo capito benissimo. Ecco perché ieri, a Lungro, attorno all'altarino approntato ad accogliere le spoglie mortali del caro 'zot', quando dai fedeli della sua Parrocchia si è elevato al Signore il mesto canto funebre secondo il nostro rito, non ho potuto trattenere una lacrima, che ho inteso fosse l'estremo omaggio ad una persona cara: omaggio più vero di queste mie povere parole; più profumato di affetti di ogni altro fiore depresso ai suoi piedi.

'Zoti' ci ha lasciati per salire al 'Padre di tutte le genti', ma non ci ha abbandonati nella terra senza speranza. Dall'alto, dai luoghi dove – come dice la nostra Liturgia – "non v'è né affanno, né gemito", continuerà a vigilare su tutti noi, perché era e resta 'zoti' per eccellenza. Sì, dopo aver tanto lavorato e scritto a gloria di tutta la nostra Diocesi, che perde – oggi – un autentico testimone di viva fede, ha scritto per noi anche l'ultima sua pagina di vita terrena e, a piè di pagina, sono costretto a leggere per la prima volta per esteso la sua firma: Papàs Emanuele Giordano, 'zoti'. Non potevamo chiedergli altro in vita, perché ha dato tutto se stesso: oggi però, a lui che vive nel cielo dei giusti, per questa nostra vita terrena chiediamo soltanto un: "...Zo', parkalès pir né!"; e tra questi ci sono anche io, zo': **Ungirnjoti**.

Fjalimi i njëi bestare

Caro Lalë Zoti ...

Caterina La Rocca

ka Frasnita (Cs)

Caro 'Lalë Zoti'... Sì, è proprio così, per tutti noi eri il nostro 'Lalë Zoti'. Caro Don Emanuele, nessuno di noi si aspettava che sarebbe arrivato questo momento, ma purtroppo, come dicevi sempre tu, la morte fa parte della vita: si nasce, si vive e si muore, siamo di "passaggio", dobbiamo avere sempre la "valigia pronta"; queste erano sempre le parole che ci ripetevi nei momenti di sconforto, dandoci nello stesso tempo tanto coraggio. Ora siamo qui, tutti uniti intorno a te, siamo tristi come gli Apostoli alla dipartita di Gesù; ma Egli fece una promessa, che quella tristezza si sarebbe trasformata in gioia. Questa è la nostra speranza, che la tristezza si tramuterà in gioia, sapendo che sarai in Paradiso e che tutto il bene che hai fatto a noi continuerai a farlo pregando per noi, e noi per te.

Caro Don Emanuele, non so dove iniziare prima a ringraziarti per quello che sei stato: non solo per l'intera comunità, ma anche per me. Mi hai accolto subito quando sono venuta a vivere qui, in questo piccolo paese, facendomi partecipare attivamente alla vita spirituale iniziando un cammino di fede insieme.

Grazie, Don Emanuele, per l'intensa attività Pastorale che hai svolto in questa comunità e per la salvaguardia, conservazione e valorizzazione dei beni artistici, storici e culturali della nostra Parrocchia.

Grazie per il tuo aiuto materiale e spirituale: nei momenti di difficoltà sei stato sempre presente con la tua parola di fede, che ci ha aiutato ad andare avanti nei momenti difficili. Vorremmo dirti ancora tante cose, ma le nostre parole sono sempre poche in confronto a quello che tu ci hai dato e ci hai insegnato.

Sei stato un grande uomo, un grande sacerdote, umile, discreto: un grande esempio per tutti noi e per tutti i tuoi successori.

Caro 'Lalë Zoti', caro Don Emanuele, ognuno di noi conserverà di te un ricordo tutto suo, particolare, unico, personale: così come particolare, unico e personale è stato il tuo rapporto con noi.

Grazie di tutto, 'Lalë Zoti'! Vivrai sempre in noi e rimarrai sempre nei nostri cuori.

Mesaxhi i stërnipit

Riposa in pace, Zoti La' !

Vittorio Giordano

gazetar, bir i Drejtorit

Riposa in pace, Zoti La' !

Ora potrai finalmente coronare il sogno di una vita: riabbracciare Nostro Signore, a cui hai dedicato un'intera esistenza.

Teologo, filosofo, sociologo, linguista, grecista, latinista, albanologo, scrittore, poeta, musicologo, ma soprattutto MAESTRO DI VITA!

Grazie al tuo esempio, ho capito che la semplicità e l'umiltà rappresentano la strada maestra per avvicinarci a Dio.

Ora prega per noi, dall'alto dei Cieli, tra quei Cherubini e Serafini che hai sempre invocato, con un pizzico di emozione, nelle tue celebrazioni liturgiche.

E gioisci, perché sei tornato al PADRE ETERNO! Noi, da quaggiù, non possiamo fare altro che ringraziarti per averci dedicato il tuo tempo, i tuoi sguardi, i tuoi sorrisi: così preziosi, così significativi.....

In tutta la mia vita ho sempre sentito la tua "protezione": uno schermo roccioso contro ogni male; adesso mi sento un po' più solo, in balia delle onde della vita! O forse no, tu sei ancora qui; ora sei addirittura il mio Angelo Custode!

TI VOGLIO BENE, Zoti La', e scusa se non te l'ho detto spesso!

Ciao ciao! Anzi... ARRIVEDERCI !

It nip Vitòri

Meritat e tij janë të mëdha

prof. dr. Neritan Ceka

Ambasador i Shqipërisë në Itali

AMBASADA E REPUBLIKËS SË SHQIPËRISË
- ITALI -

Një telefonatë nga sen. Basilio Giordano më bëri të njohur se “zot Emanuele Giordano na la”. M’u shfaq menjëherë në kujtesë takimi i fundit me zot Manolin, në taracën e shtëpisë së nipit Gustin, në Ejaninë, ku jemi fiksuar në një foto. Dukej plot shëndet dhe pata përshtypjen se do të jetonte gjatë, në efektin e atij ajri të pastër që zbriste nga masivi i Pollino-s përballë. Folëm për Fjalorin e tij të botuar që më 1963, që është një thesar i gjuhës, por edhe një enciklopedi e shprehjeve të shkrimtarëve arbëreshë; për Gramatikën e gjuhës arbëreshe, që botoi më 2005; për Abetaren arbërisht, por edhe katër Ungjijtë e përkthyer në arbërisht, me një synim të vetëm: që të krijonte themelet e një Gjuhe normative të Arbëreshve të Italisë. Ai burrë i imët ishte një vullkan dashurie dhe përkushtimi për popullin e tij, si kryepriфт në Kishën e Shën Vasilit të Ejaninës. Stërnip i shkrimtarit dhe priftit patriot Bernard Bilotta, përshkoi rrugën e përgatitjes profesionale dhe shpirtërore në Seminarin Benedikti XV të Grotaferratës dhe Kolegjin Pontifik Grek të Romës, për t’u lauruar në teologji në Universitetin Pontifik “Angelicum” të Romës. Shtatëdhjetë vjet më parë filloi punën si famulltar në Ejaninë dhe do të ishte nga të parët që do të meshonte në gjuhën arbëreshe. Pothuaj dhjetë vjet punë do t’i kushtonte “Fjalorit të Arbëreshëve të Italisë” (1963). Më 1966 pa për herë të parë Shqipërinë, i ftuar për të mbajtur një leksion mbi Bernard Billotën në Universitetin e Tiranës. Me rastin e 500 vjetorit të vdekjes së Heroit Kombëtar, dhe si një detyrim ndaj lalës të tij, botoi më 1967 poemën e Bernard Billotës “Shpata e Skanderbekut ndë Dibrët Poshtë”. Më 1972 mori drejtimin e revistës “Zëri i Arbëreshvet”, ku botoi, ndër të tjera, edhe komedinë “Dorëngushti” (Kopraci), si për t’i dhënë lexuesve arbëreshë një shembull të një Arbërishte të kulluar. Talentet e tij përfshinin edhe muzikën, duke lënë edhe një vepër që përmbledh tekstet dhe partiturat e disa dhjetra këngëve arbëreshe. Atje, në bisedën në terracën e shtëpisë së A.Giordanit, në

Humbja e tij, një zbrastë

prof. dr. Ardian Ndreca

nga Ambasada e Shqipërisë në Vatikan

AMBASADA E REPUBLIKËS SË SHQIPËRISË
- VATIKAN -

Me hidhërim morëm vesh për kalimin në amëshim të mikut dhe studiuesit të shquar të kulturës arbëreshe, papas Emanuele Giordano.

Veprimtaria e tij në të mirën e shkencës albanologjike, botimet kritike, veprat origjinale, ndër të cilat vegojmë Fjalorin e mirënjohur, kanë kontribuar në zgjimin dhe në përparimin e kulturës arbëreshe.

E kujtojmë me përmallim dhe i shprehim ngushëllimet më të sinqerta familjes të të ndjerit, famullisë së Ejaninës, Eparhisë së Ungrës dhe gjithë Bashkësisë së studieve arbëreshe, të sigurtë se humbja e tij do të lërë një zbrastë në lëmin e studimeve arbëreshe.

Me nderim të thellë

Ardian Ndreca
i ngarkuar me punë

Ejaninë, e pata pyetur se kush e kishte bërë muzikën e mrekullueshme të poezisë së famshme të zot Pietro Kamodekës, “Petkat e të mirat tona”. U befasova kur më tha, me modestinë më të madhe, se muzika ishte e tija.

Zot Manoli s’është më. Mbeten veprat e tij, që janë edhe udhërrëfyes për të gjithë ata që e duan Arbërinë dhe Arbërishten me dashurinë e trashëguar prej tij. Ata që qenë më afër tij, Vasili dhe Agostini, por edhe zot Anton Belushi: dishepuj të denjë të Bernard Billotës, Manoli Giordanos, Viçenc Dorsës, Dushko Vetmos, Vorea Ujkos dhe burrave të shquar që ka nxjerrë Frasnita dhe Ejanina. Të shpresojmë që arbëreshë të tjerë do të rreshtohen në këtë plejadë të ndritshme, për të ndjekur porosinë e Bernard Billotës: “Bëni kujdes që ta studioni, ta flisni dhe ta shkruani mirë këtë Gjuhë Arbëreshe, sepse kështu do t’i jepni vendin që meriton në mes të gjuhëve të Botës dhe do tua rekomandoni intelektualëve të huaj, që do të dinë ta vlerësojnë”. Zot Manoli meriton plotësisht vlerësimin që i pati bërë Lalës të tij të shquar: “...Meritat e tij ndaj gjakut të shprishur arbëresh dhe ndaj Shqipërisë kanë qenë e janë të mëdha. Dhe emri i tij do të kujtohet e lëvdohet nga gjithë arbëreshët dhe nga Mëmëdheu, që e deshi dhe nuk e harroi kurrë”.

Zoti Emanuel, famullitëri im

protopresbiteri Nik Pace

purçilot, famullitar i Qishes së Shën Nikollës, Lecce

Zoti Emanuel ka qenë, për shumë nga ne, një figurë referimi për formimin human e kristian.

Për mua ai ka qenë sigurisht personi që, bashkë me prindërit e mi, ka karakterizuar personalitetin tim.

Ai ishte, dhe është, një mjeshtër jete e besimi, të cilit ishte e vështirë t'i rezistojë: me thjeshtësinë që e dallonte, ai ishte në gjëndje t'i fliste zemres së njerëzve e një keshill i tij godiste objektivin, e bënte në mënyrë që të pasqyrohej fytyra e Mjeshtërit të Vertetë, Redentorit.

Po, do të mendoj atë kur do të dua të deshmtoj që kam njohur një prift të kompletuar.

Do të më pëlqente ta krahasoja me figurën e mesazherit të prezantuar nga profeti Isaia, i cili në majë të maleve - e malet Zoti i donte - dërgonte me gëzim mesazhin e Zotit përtej kufijve... E ashtu si në një këngë të gezuar, që Zoti dinte të intononte, dhuron lavdi Zotit:

“ Sa të bukura janë mbi malet këmbët e lajmëtarit që sjell lajme të mira, që njofton paqen, që sjell lajme të bukura mbi gjëra të mira, që shpall shpëtimin, që i thotë Sionit:

"Perëndia yt mbretëron!". 52,7[Is 52,7]

Lavdëroni Zotin sepse është i mirë [Ps 136,1]

Faleminderit, Zoti Emanuel, që na keni trasmetuar gëzimin e besimit, që i jep kuptim jetës.

Kujtime si lule me mirënjohje, për lal-zotin Manòl

protopresbiteri Antonio Belluci

ka Frasnita (Cs)

1. Urata e lal-zotit Manòl

Kur lal-zoti Manol u bë prift dhe erdh Frasnitë në vitin 1945, u kisha njëmbëdhjet vjet. E mëma m'dergoi mb'krua ka Kroj Kràvarit me një gajdhure me di vucë të samari për t'mirrja ujë ka di pishotul të mbëdhenj ç'ishen atje. Gjithë gjindjat vejen atje ahirna, pse nd'katund s'kishem ujit mbi shpi. Kur vucët u mbjuan me ujë, cje Dellina Ngjanit ç'ish atje muar vucët e m'i vu mbi samarin e gajdhures, një kanjanë e një ka jetra anë, mbrënda te di terkuza. U nisa për t'veja ndi shpi. Udhë e udhë, afer ka udha e pondit, u llaskar nëngji terkuzes te një vucë, e gjithë samari me jetren vucë ish e bijen md'truall me gjithë gajdhuren. U vura e thërrita fort fort, sa më vuxh kisha te gërrlaci, sa të m'gjegjjen edhe timbat e malëve. Ish e shkonej lal-zoti Manol tek udha përsiper e m'gjegji. Erdhi karrera karrera e më ndihu dhe ndreqi samarin dhe vucëtë. Ai m'qeshi, m'shutarti ato di pika loti ndër faqe dhe iku. Ndë shpi ja thash mëmës dhe tatmadhit, lal Tumazi Llupaçit, dhe tatmadhi dhopu tri ditë m'suall ka mali di fishele me gjizë dhe një palaç i pështjellur me fiera. "Ndonù, ec e ja qell lal-zotit Manòl, pse ki është një prift shumë i mirë te zëmra. Me t'jatin, Gustinin, na duhemi shumë mirë. Ec mbjatu, dhe puthi doren dhe lipi uraten, se t'bën mirë. E gjegje? Mos e harro!".

2. Kopshti zotit-lal Manol

Purçill tek shpia ku rrinej lal-zoti Manol ish, dhe është, një kopsht si një parrajs, ku ai mbolli shegen, fikun, mindullen, arren, dardhen, kumbullen, gërrshinë dhe gjithë t'mirat. Kur veja e e gjëja ai, gjithë hare, ai m'qellnej te kopshti. I qeshnej zëmra dhe fjala tij bëhej e ëmblez si mjaltë. "Përvo këtë sheg sa e bukur është, përvo këtë dardhë sa e ëmbel është, mirr e ha këtë kullumber. I mbolla u me këto duar dhe disa dhe i nxitarta", m'thoj me zëmren pjot hare, ture shkuar kanjanë e kanjeter. "Sot hami këtu. Vemi e ziemi gjë dhe m'ndihen e bëmi gjë. Dhe menat nisemi e vemi bashkë nd'malt e prana priremi. Janë edhe tre o kater trima çë duan t'venë n'malt. Do t'vish? Vëmi një copez bukë dhe një copez djathë, një rrogjikez me verë, dhe nisemi e vemi. Vër këpuctë me taça e mos harro shapken dhe kaloqen, pse ka t'ngjitemi tek ato brinja njera lartë". "Vinj, vinj, lal-zò, mua m'pelqen shumë mali. Ato brinja e ato llaka i njoh mirë".

3. N'malt tek skaraci Lal Tallarikut

Menatet njize, kur te qielli zë e dil Pulàra, më përpara se t'dil Illi ditsë, u nistim gjithë me di trasta kalosh dhe me di bastune në dorë, me një shapk mbi krie, e pjot hare. Te një çik herë gjëndëshim ka Krivi. Ture ngjitur ato timba si dhì t'egra, karrera karrera, u gjëndtim ka Llaka Maries, ku lal Frangjisku Tallarikut nd'veret kish skaracin me dhentë.

"I këndomi një graxetë lal Tallarikut, ashtu e zgjomi e zë e mjel dhentë, bën gjizen dhe na jep edhe neve një lugë gjizë me hirrë, e hami e vemi përpara. Po mos hani shumë hirrë se mos ju dhëmb barku e s'mund t'vemi përpara. Nanì i qasemi te dera i këndomi këtë vjersh:

"Zgjohmu ti, lal Tallarik /se t'erdhëtin tij kater miq,
zgjohmu e mil ti ato dhenë /se ata erdhën e të gjenë".

Lal Frangjisku Tallarikut u zgjua ka gjumi me këto kënga dhe duall pjot hare te dera skaracit, na sallutarti, muar thronin e u vu e moli dhent, dhezi zjarrin, bëri gjizen dhe na e dha me hirren; e pra u nistim e shkuam njeter herë ture kënduar njera n'maltë tek një vend ç'thuhet "Sheshi Lliut" mbrënda te Fagoza. Atje shkuam natën dhe fjetëtim mbi një lëkur dhensh e dhije. Dhe lal-zoti Manol ish si tat-madh i mirë për gjithë në dhe na mbësonej si kish t'duajem mirë malin, llakat, brinjat, përrenjet, qiellin, ilëzit, ajrin, kronjet dhe lulet e malevet tanë.

4. Dora e tij mbi shpatullen e besimtarëve

Kur ferrnëam studimet në Romë bashkë me Viçenxinin Scarvaglione, ditën 26 Shën Marti 1962, erdhi te kisha Shën Thanasit, bashkë me lal-zotin papa Sepa Ferrari, pse në atë ditë bonxinjuri Jani Mele na vu duart mbi krie dhe na bëri priftra. Dhe lal-zoti Manol dhe lal-zoti papa Sepa erdhën e na mbajtën duart mbi shpatullat tona, rreth e rrotull autarit për tri herë, ture kënduar dhe ture parkalesur për ne. Doren e lal-zotit Manol mbi shpatullen time tek ajo ditë e shënjtë s'e harronj maj. Mua n'u duk si një fuqi e madhe dhe shpirtërore që m'vinej ngrah ka qielli edhe që më shtonej fuqitë dhe shëndeten kudo veja e kudo shkoja. Edhe sot, ture shkruajtur këtë kujtim, mua m'duket se ai edhe sot ecen afer meje si një udhëheqës i shënjtë, i mirë, i butë. Lal-zoti Manol më mban doren mbi shpatullen, ashtu edhe si ja mban, me shënjtërinë e tij si tat prift gjithë besimtarëve të katundit, ture sjellë dritë në jeten e tyre e perditëshme.

5. Brezi i ri me mbësime dhe me këngë te zëmra

Shkova një ditë m'këmbë dhe ka Frasnita, pas mjesditës, dhe vajta njera te qisha Shën Vasilit, Purçill. Zoti Manol ish mb'qish, e ulur te banket ish e bënej katekizmin krieturvet, ç'kishen gjashtë, shtatë, tetë vjet. Ishen njëzetë. Lal-zoti Manol i folnej arbërisht mbi shurbiset e t'Inzoti, dhe ata i vëjen rë me di vesh haptë; dhe kur ai i pienej, ata i përgjegjshin mbjatu arbërisht. Dhe gjuha jonë arbëreshe zbukuronej dhe bënej dritë te trutë e te zëmra. Fjala e lal-zotit Manol ish e ëmblez, e thjështez dhe e butë dhe me t'qeshuren ndër buzë. Ture thënë e ture kënduar ato kënga qiellore, që ai vet i vënej në muzikë me një melodhi të jashtëzakonëshme, gjithë qisha bënej më shumë dritë. Ish një mësim si një uratë, si një gëzim, si një himn për të ardhmjen e këtire krieturave, fëmijëve, arbëreshë.

Brezi i ri, me mbësime dhe bekimet e lal-zotit Manol, kish kështu një rrënjë e thellë dhe e fuqishme, që edhe sot lulëzon dhe zbukuron gjithë katundin e Purçillit dhe e Frasnitës.

6. Kënga dhe gëzime ka lal-zoti Manol

Lal-zoti Manol mbjoj popullin tonë me dashuri dhe me njohuri për ritin tonë bizantinë, për liturgjinë tonë, për gjuhen tonë arbëreshe, për zakonet tonë. Ai mbjodhi fjalet e populli arbëresh dhe bëri Fjalorin, shkruajti Gramatika, themelloi revisten "Zëri i Arbëreshëve", shkruajti në muzikë shumë kënga popullore që edhe sot djemtë dhe vajzat e Arbërisë këndojnë në sheshe dhe në malet dhe në det. "Kush e bëri këtë këngë me këtë muzikë?". "E bëri zëmra dhe urtësia e lal-zotit Manol. Ai shkruajti edhe fjalet e prana i vu në muzikë e prana na i mbësoi për t'jemi të gëzuar në jeten tonë. E na i këndomi e bëmi harë kudo vemi".

7. Pedagogë shpirtëror

"Ngingi pas meje", i tha Inzot dishipulvet e tij. Dhe ata, lëshuan gjithsej dhe i vanë pas. Lal-zoti Manol bëri shumë dishipul te jeta e tij, si prift i katundit, pa thënë këto fjalë që tha Inzot.

Lal-zoti Manoli na buthtonej e na mbësonej shurbise të bukura vetem me vetëhenë e tij, me shëmbullin e tij, me shurbiset që thoj e që bënej afer neve, ditë për ditë.

Kështu trima dhe burra të martuara i vanë pas atij, me uraten e tij. Dhe muartin udhen e priftërisë për të shurbejen për shënjtërinë e për të miren e popullit arbëresh në katundet tanë.

Të gjithë këta pes o gjashtë priftra kanë patur si mësues dhe si pedagog i madh lal-zotin Manol. Madhështia e tij është dhe në këtë trashëgim shpirtëror dhe kulturor në priftrat tanë, që zbukurojen gjithë eparkinë tonë me episkopin tonë Donato në krye, shumë i dashur dhe i nderuar, që sot është shpirti dhe zëmra i Arbërisë sonë. Episkopi Donato bashkon shpirtërisht gjithë besimtarët arbëreshë, priftra dhe popull, që gjenden në katundet e Eparkisë arbëreshe bizantine.

8. Humanizëm i i lal-zotit Manoli

Venej e vinej lalzoti Manol dhe ka Cifti e ka Frasnita, ku gjindjat e dojen mirë dhe e prisjen me haré. Ai edhe kur venej e thonej meshen atje, këndonej aq shumë bukur sa gjindjat qindrojen me griken haptë. I qasej dhe folnej me gjithë dhe thonej fjalë t'urta me kripë e me val. Ai donej mirë besimtarët çivitjotë dhe frasnjotë si ata të Purçillit. Dhe dera e tij ish e haptë për gjithë, dimer e verë, natë e ditë.

9. Kuvendet e Arbërit te shpia e lalzotit Manol

Në vitin 1958 në muajin e gushtit, pas çë thojem lutjen e mbrëmjes te Qisha e Fjetjes në Frasnitë, lalzoti Sepa Ferrari, lalzoti Frangjisk Solano dhe unë, ç'isha student universitar në Romë, diljem e vejem gjithë Purçill te shpia e zotitlal Manoli, i cili na prit me hare dhe na vënej përpara trieses, ku ishen libra dhe shkrime, një mullùn uji i madh di kile dhe i kuq i kuq. "Hani, vëllezer, se e mbajta nd'ujë dhe është si akull", na thoj lalzoti Manol. E ture ngrën mullunin e ture qeshur, binej fjala ngaherë mbi gjuhen tonë arbëreshe, mbi shkrimtarin prift Birnard Bilotta (1843-1918), mbi shkrimtarin prift Viçenx Dorsa (1823-1885), mbi shkrimtarin prift Jul Variboba (1724-1788), mbi shkrimtarin prift Frangjisk Ndon Santori (1819-1894). E veprat e tire dhe jeta e tire ish edhe biseda më e rëndësishme në këto triesa rrumbullakte ku në qendër ish kultura arbëreshe. Dhe lalzoti papa Manoli, lalzoti papa Sepa dhe lalzoti papa Frangjisku shtrijen tezat personale e tire. Mua këta takime vëllazërore m'dukshin si Kuvendet e Arbërisë ku lulëzonte Shpirti i Arbërit dhe ku lalzoti Manoli na prit me krahtë hapta e na shtonej fuqitë për ruajtjen e Gjakut tonë arbëresh dhe të Kombit tonë shqiptar, dhe të Qishës sonë bizantine arbëreshe në Kalabri nga shekulli XV.

10. Nëna Tereza dhe mons. Lush Gjergji

Nëna Tereza, e shënjeta e shqiptarëve, është e njohur në tërë boshtin e botës, si edhe shkrimtari i biografisë 'saj mons. Lush Gjergji, prift shqiptar nga Kosova. Kudo vete, prifti Lush folen mbi jetën njerëzore e mbi mërakullitë e Nënës Tereze. Erdhi edhe Frasnitë, e më parë se di vjet, dhe na foli mbi këtë grua e shënjte, çë i bëri mirë t'nëmurvjet e t'smurmëvet të gjithë dheut. "Ku rri me shpi zoti prift Manoli?" - m'tha mua dom Lushi -; kam dëshirë t'i bëj një vizitë, pse kam shumë respekt për atë". Vamë tek lalzoti Manoli e e gjegjëtëm çë ish e bënej përkëthimet në gjuhen arbëreshe e këngave tona fetare nga gjuha greqishte. "Mbarova përkthimet të kater Vangjëlavet dhe të psalmëvet, dhe nani i vura dorë troparavet dhe liturgjisë Proiazmenes. Dhe kësthu te Qishat tona arbëreshe mund t'e mbami më fortë, jo vetëm besimin orthodhoks po edhe ritin bizantin dhe gjuhen arbëreshe, që janë themellet e historisë sonë", na tha lalzoti Manoli. "Po, shumë bukur e thoni dhe e bëni, i dashur dhe i respektuar zoti Manol. Tek ne këtë punë me përkëthime e Besëlidhjes e ka bërë prifti Simon Filipaj. Dhe mua m'duket se ju jini nj'apostull i Fjalës dhe i dëshirës e Perëndisë, i cili krijoi gjithë dheun, gjithë njerëzit dhe gjithë gjuhët", i tha dom Lushi me shumë emocjona në shpirt, dhe shumë i çuditur sepse me gjithë moshen 93-vjeçare, zoti prift Manoli ish akoma aq i zgjuar, i urtë dhe punëtor.

Përfundim

Kështu e kujtonj u lal-zotin Manol, çë m'dish mirë edhe e disha mirë, ture vatur te shpia tij në këto vitra kur ish i sëmurë. E folijem dhe kultojem aq shurbise ç'kishem bërë bashkë. Rrënja arbëreshe ish shumë e fort te zëmra tij. Palodhësia e tij e madhe e pathënshme për pasurimin dhe ruajtjen e gjuhës arbëreshe. Pikëpamja e tij njerëzore çë shkelqenej ditë e natë.

Shruejta këtu vetem pak shurbise ka ato çë ai më ka mbësuar. Unë e falenderoj edhe sot për mbësimitet e tij atërore.

Falenderonj edhe t'nipin Gustinin, i cili me këtë numer përkujtimor i revistës "Jeta Arbëreshe" na bashkon më shumë, jo vetëm me lal-zotin Manoli por edhe njëri me jetrin, për të duhemi më mirë e për të mbami mot për mot dashurinë për jetën arbëreshe shpirtërore dhe kulturore.

Inzot i dhëftë Parrajsin lal-zotit protopresbiter Manol: paq, prehje dhe lumturi në jetën e përjetëshme.

Zotit Manol, me mall !

Kostandin Bellushi

dhjak, ka Pllatani (Cs)

Si për gjithë miqët e mira ç'na lën e shkuan ka jeta e vartët, dhe për t'dashurin zoti Manol, me lot ndër si, dua t'shkruanj di fjalë si kujtim i paharruar sepsë ndianj një dëshirë t'fort t'a mbanj mend dhe t'a falenderonj, njetër herë, për mirin që m'dish dhe që m'bëri. Ai kle për mua nj'tatë shpirtëror i vlerë dhe nj'mjeshtër i urt, jetësor edhe i besës, që m'bëri skollë, m'ndihu t'xënja më mirë arbërishtin, t'bukurat kënga lliturxhike tona dhe më mësoj shumë t'tjera sharbisa të mira. Kle nj'bixantin i vartet, nj'lliturxhist i mësuar dhe nj'studjës shumë i rënd mbi zikonat kullturore tona, mbi gluhan dhe historinë e Arbëreshvet të Italisë, për t'çilat, ka viti 1963, bëri t'parin Fjalor, sa t'vlerësojan dhe t'xëjan, Arbëreshët, gluhan e mëmës së tira. Shtipi dhe rivistan "Zëri i Arbëreshvet" dhe libra mbi muzikan bixantina, mbi Fixat liturgjike tona, pruar Vangjelrat arbërisht dhe lë më gjë t'mira ç'kan t'jen edhe t'shtipura. Kush mbet me atë dhe kush pat furtunë t'a njohni, si u, qell mbrënda nj'kujtim t'bukur mbi protopapàs in Manol.

Lë, nd' fund të jetës së tij, ndër besimëtarët e Famullisë së tij dhe tek e tëra Eparhia e Ungrës, një martri shëmbëllore si sharbëtor i Perëndisë, nj'mall i thell për mungesën e tij, një helm i ndiër dhe nj'mbrastí që nëng mblohat më. Kam besë se nanì është me tënZon, dhe atjè lutan për gjithë ne, sepsë ish nj' zot i shëjtë, besimëtar i drejtë i Perëndisë dhe zëmërgjerë me gjithë. Nanì lutmi tënZon për atë, sa t'ket parrajsin qiellor dhe t'jet i bekuar ka Ai; ndërsa zoti Manol nd'qiall, si nj'ëngjull, ka t'na ruanj dhe ka t'lutinj për ndërrimin tonë dhe për shpëtimin tonë të përjetshëm.

A PAPÀS EMANUELE, CON NOSTALGIA! - Come per tutti i buoni amici che ci hanno lasciato e sono passati a miglior vita, anche per il caro zot Emanuele, con le lacrime agli occhi, ho voluto scrivere due parole di addio perché avvertivo un forte desiderio di commemorarlo e di ringraziarlo, ancora una volta, per il bene che mi ha voluto e fatto. È stato per me un prezioso padre spirituale e un saggio maestro di vita e di fede: che mi ha fatto scuola, mi ha aiutato a imparare la lingua arbëreshe, i nostri bei canti liturgici e mi ha insegnato tante altre cose buone. È stato un autentico bizantino, un esperto liturgista e un insigne studioso delle nostre tradizioni culturali, della lingua e della storia degli Albanesi d' Italia, per i quali, nel 1963, ha curato il primo Dizionario, affinché gli Arbëreshë valorizzassero e imparassero la loro lingua materna. Ha pubblicato e curato la rivista Zëri i Arbëreshvet (la Voce degli Italo-Albanesi), libri sulla musica bizantina e sulla nostra Ufficiatura liturgica; ha tradotto in arbërisht i Quattro Evangelii e ha lasciato tante altre cose interessanti che ancora devono essere pubblicate. Chi è vissuto con lui e chi, come me, ha avuto la fortuna di conoscerlo, conserva dentro di sé un bel ricordo del protopresbitero Emanuele. Ha lasciato, alla fine della sua vita, tra i fedeli della sua Parrocchia e nell'intera Eparchia di Lungro, una esemplare testimonianza di ministero divino, una profonda nostalgia, un profondo dispiacere e un vuoto incolmabile per la sua assenza. Io credo che ora è con Nostro Signore e colà prega per noi tutti, anche perché era un santo sacerdote, un vero fedele dell'amore divino e una persona generosa con tutti. Ora preghiamo il Signore per lui affinché ottenga il paradiso celeste e sia benedetto da Lui; mentre papà Emanuele in cielo, come un angelo, deve custodirci e pregare per la nostra conversione e la nostra salvezza eterna.

Kujtimi i papas Manolit Giordano

Nando Elmo

ka Firmoza (Cs)

Gjat djalerisë sime, veç kllogjeret e Grottaferratës, pata tre mjeshtra te kultura jonë arbero-bixantine: Papasin Viçenx Matrangolo e Papa Sepën te teologjia, e Papas Manolin te çështjet gluhsore.

Ngë mbanj mend sa herë u përpoqa me papas Manolin, po nga herë çë ndodhsha ka anat tona ndër pushimet e ndonjë dyzet e dhjet vjeç, Alfredhi Frega nëng mangonej të më propozonej: “Vem’e shomi ç’është e bën zot Manoli?”. E nisëshim me maknin e tij e zdropshim ka Ungra njera te shpia a studjuesit e shurbisevet tona.

Papas Manoli ish ngamon i ulur te odha e rengës së tij prapa një mal libresh.

Bisedime të shkurtë, pse ngë jipej shum, po nga herë prirshim Ungir më vullnetin se edhe na kish’ t’e imitojim te dashuria e shërbisevet tona.

Po tria jan herët çë më qindruan të ngjitura te kujtimi.

E para Pllatan, kur, me një grup i udhëhequr ka Ai çë do t’u kish bën Ymzot Stamati, vam te një kuvendim te ku Papa Sepa e Papa Manoli na dhan mësim të rëndë, njeri mbë Etrat tanë Lindorë e jetri mbë gluhin arbëreshe. Ndose akoma sot vazhdonj e shkruanj (pak i përshtatëm akoma) arbërisht e dua kulturën bixantine, është pse kam t’i kem abullkacjun, dëtyrë, këtime të dy mjestreve e sidomos Matrangolit për teologjinë.

E dyta herë kle kur j’arrura sa të bjeja “Fjalorin”, pa të cilin ngë do të kisha bëgatur gjuhën. Ahirna kisha shum të holla pse bënja piktorin e kuadret bëjin të fitonja mir. Kështu i dhe papas Manolit më shum të holla se sesa vlenj tregtisht libri. Doj të më prir prap qëndrimin, çë ng’i ndodhej ndër duar, po i the : “Ki fjalor nëng ka çmim”.

Ai theksonej sa të prirsha njetër ditë të mirra qëndrimin e u i the: “Ahirna t’i lë për kur do të përkthesh Vangjelin”.

Qindroj i babatur: “Koposi e madhe – u përgjegjë – Po nani ëm të t’jap, sa më pak, një butil verë”.

Kle verë ajo! Një verë me ngjirë kashtje çë nëng piva më, veç, mund t’jet, te Hora e arbreshëvet te shpia e Zefit Skiro di Maxho, e së cilës më qindroj një kujtim i madhë për atë shij’e dhe savurrje.

E treta qe kur xura se kish botuar njetër herë “Fjalorin”, me shtuamen e së anës litishte, e se kish përkthier Vangjelin. Ahirna parkalesa u Alfredin Frega: “Këtë herë të propozonj u të vemi ka papas Manoli”. E u zdropitim ka Ungra, e gjetëtim Zotin ngamon prapa një mal libresh.

“Shih, zo’, – i the – se u erdha pse strote ke një dëtyr me mua: përkthimin e Vangjelit”.

Qeshi i butë me sytë e miopit, prapa vreqevet të trashë.

Muar Vangjelin e e hapi: “Shomi si djovasin”.

Djovasa shpejt e pa pengime.

Më ruajti i kënaqur: “Shoh se gjë e xure, ng’je ndutu taban. Mund t’e jap Vangjelin”.

Mora ahirna këta dy libre çë mbanj ngamon përpara syvet, libre çë nëng u hiptin kurrë te ndonjë raft e libreris sime e shumtë e e ndryshme. Fjalori është ngamon te bufeta prez kompjuterit e më ndifin nga herë çë shkruanj arbërisht çë kur Zefi Skiro di Maxho na dëtyroj të shkruami nga dita te vendi telematik SUPA.. Edhe kur përbëra librushin tim “Vjershet e helmit”, pa ndifjen e zotit Manol nëng do të kisha mundur. Vangjelin e mbanj si ‘livre de chevet’ sipër kollonëtës.

Ahirna i dhe popani më shum të holla se vlemja tregtare e librevet. Doj të më prir prapa qëndrimin. Këtë here i the: ”T’e lë për përkthimin e letravet e S. Palit”.

Ngë di ndose Papas Manoli përtheu këtë vepër. Ka shum çë ngë zdropem më në Frasnò-Ejaninën – sesi thërrit këtë botë njetër i math arbëresh, Viçenx Golletti/Baffa.

Nëng zdropem më në Kalabrie pse më dëmbet zëmëra të shoh Firmozin pa të rinjë e me pak pjeq me një këmb te varri...

Një haristisje për Fjalët

Paolo Borgia

nga Hora e Arbëreshëvet (Pa)

Seminari Benedikti XV në Grottaferratë (Romë), themeluar për thirrjet te Eparkitë e Arbëreshëvet të Italisë, është një rast i madh ringjalljeje arbëreshe në shekullin XX: këtu, në të vërtetë derdeshin djelme nga gjithë katundet dhe horët, këtu arrënin një përvojë të qosme jashtëkatundare dhe mirrnin një vetëdije për njëjtësinë që pra atë denin të përhapnin një herë që ktheheshin te horët e tyre. Është rasti i Papas Emanueli Giordano (Xhordano), bir i asaj thundre jugore të Pollinit që vuan dhe dërsin për pesëqindvjeçaren pranë punëtorë arbëreshe.

Janë vitet e të parës pasluftë. Rrugët dredha-dredha të prapatokës së Kalabrisë dënojnë këta vende malorë të jenë veçuar, ngjera të 1974 kur bie veçimi pse bëhet përrurimi i Autostradës, që shkon nëpër Frasinë, ku Jini leu te 1920 dhe ku nga 1946 kle famullitar te katundi përkrahu, Ejanina. Këtu janë pak mëkatet e gjindes që vetëm mallkojnë të zotët por që kanë besim te vullimi i Perëndisë, te moti i mirë dhe te krahët e vet. ‘Zoti’ Emanueli, atëherë, i kushtohet në thellësi gjësë (shërbesit) për të cilën ndiejti thirrjen, prirjen e tij: Fjalën.

Apostullim, zotim eparkial për të vënë në përdorim(parakonciljar) gluhën arbëreshe te Liturgjia Hynore, përkthim i teksteve të hjeruashëm për Eparkinë, mësim i Liturgjisë, Kristologjisë, Ekleziologjisë, Gluhës Greke, Gluhës Arbëreshe dhe Musikës bizantine, bashkëpunim me revista kulturore dhe, natën, puna për të përgatitur 19000 skeda që pra do të venë e përbëjnë “Fjalor-in e Arbëreshvet t’Italisë” (Dizionario degli Albanesi d’Italia) botuar nga Edizioni Paoline te 1963: vepra që e dorëzoi historisë, gluhë pan-arbeshe.

Fjalorë të gluhës ‘arbëreshe’ ngë na lypseshin. Kemi ata të të të folmes dalmate, arvanite, etj., por, nëse përjashtojmë të pabotuamen vepër monumentale të Markot La Piana (sot pronare ë’ Eparkia e Horës së Arbëreshëvet), të të folmet të arkipelagut arbëresh të Italisë, të gjithë bashkuar, më duket se të përshtatshëm ngë kishim. Kush kish dashur të shihjë (shikojë) një tekst dejë të kish besim te dy “Angelo Leotti” (1916 e 1937) o te “Gasper Qyçi”. Nga Shqipëria “Hysen Voci” bëjë të mundur të mbulojë zbrazëtitë që te të folurit të përditshëm mbushnim që

GRAZIE, PER LE PAROLE - Il Seminario Benedetto XV di Grottaferrata (Roma), istituito per le vocazioni nelle Eparchie degli Albanesi d’Italia, è stata una grande opportunità di vivificazione arbëreshe nel XX secolo: qui, infatti, confluivano ragazzi da tutti i paesi, raggiungendo una ricca esperienza strapaesana ed acquisivano una consapevolezza identitaria che poi avrebbero diffuso ritornando nei loro paesi. È il caso di Papas Emanuele Giordano, originario di quello sperone meridionale del Pollino che palpita e traspira della cinquecentesca laboriosa presenza arbëreshe.

Sono gli anni del primo dopoguerra. Le impervie strade dell’entroterra calabrese condannano queste zone montane ad un isolamento, che solo nel 1974 sarà violato con l’inaugurazione della Autostrada, che passa per Frascineto, dove il Nostro è nato nel 1920 e dove dal 1946 è parroco nel paese adiacente Ejanina. Qui sono pochi i peccati delle persone, che giusto imprecano contro i padroni, ma che confidano nella volontà di Dio, nel buon tempo e nelle proprie braccia. ‘Zoti’ Emanuele, allora, si dedica in profondità alla cosa di cui ha sentito la chiamata, la sua vocazione: la Parola.

Apostolato, impegno eparchiale per l’introduzione (preconciliare) dell’arbresh nella Divina Liturgia, traduzione dei testi sacri, insegnamento di Liturgia, Cristologia, Ecclesiologia, Lingua greca, Lingua albanese e Musica bizantina, collaborazione a riviste culturali e, nottetempo, la fatica di preparare quelle 19.000 schede che poi andranno a costituire il “Fjalor i Arbëreshvet t’Italisë” (Dizionario degli Albanesi d’Italia) edito per le Edizioni Paoline nel 1963: l’opera che lo ha consegnato alla storia, la lingua pan-arbëreshe.

Dizionari della lingua albanese non mancavano. Ce ne sono della parlata dalmata, arvanita, ecc. ma, se si esclude la monumentale opera inedita di Marco La Piana (di proprietà dell’Eparchia di Piana degli Albanesi), delle parlate dell’arcipelago arbëresh d’Italia, nel loro insieme, mi pare che non ve ne fossero adeguate. Chi avesse voluto consultare qualche testo avrebbe dovuto affidarsi ai due “Angelo Leotti” (1916 e 1937) o al “Gasper Qyçi”. Dall’Albania il “Hysen Voci” ci consentiva di

kur me huazime nga lëtishtja.

Zotimi i tij, megjithatë, edhe te gjerësia e qëllimevet ideologjik, ngë mënd t'ë kish bërë të burojë një vepër kështu të rëndësishme nëse Jini ngë kish shkuar vitet e mësimet të tij rinor, më parë te Seminari Benedikti XV në Grottaferatë dhe pra te Kolegji Grek në Romë, në mes të djelmevet që vinin nga të ndryshmit vende arbëresh dhe shqiptar. Ketu gjëndet i fshehti themel i njëj vepre që ë' frekuentuar jo vetëm nga arbëreshët por nga shumë gjuhëtar me vlerë që veprojnë te bota.

Por ngë i bëjmë ligjë njëi pune të tillë nëse ngë marrim parasysh zgledhjet që bëri 'Zoti Emanueli', në autonomen shquarje të tij. Çë nga zgledhja e alfabetit të njësuar të Manastirit (një tingull ><një monogram) tue lënë te fati i tyre xhelozitë historike vend-me-vend (vendçe) por, tue lajmëruar për transliterimet e panumërt bërë, ai do ndihë 'njësimin e shumë dialektevet "Arbëreshë"'. Shumë i rëndësishëm ë' çiftëzimi ndër fjalë dhe burim bibliografik nga i cili nxiren 'fjalët, fjalitë, fjalët e urta dhe të tjerët lajme, të përmbajtur te... Fjalori; atò në përgjithësi jipen pas fjalivet dhe janë mbyllur në kllapë rumbullake'. Por mbrakulla e çuditshme ë' në të dhënit shprehje në përdorim tek ai moment historik dhe ashtu i nguros atò, tue dhënë, pra, 'shkurtimevet e katundevet Arbëreshë,...vijuar nga embret përkatës dhe nga siglat e provincavet kujt i përkasin, vënë edhe në kllapa rumbullake. Vetëm si shembull dua të citojë fjalën Zllibë-ba = letargo, në përdorim Shën' Sofi të Epirit, ndërsa te tjerë vende thuhet: gjum i glatë. Mënd te mendojmë për një huazim anglez 'Slip' por këtù treni ngë shkon dhe treni këtù u përdor (në të tretën klasë) për të vatur e bërë shërbimin ushtarak o për të emigruar drejt Veriut, nga një popullsi e pashkollë. Edhë më të mahnitshëm ë', pra, të gjes dhënë fjalë që dejë të mendoje se i përkasin të ngushtit rreth katundar tënd dhe përkundra përdoren edhe më shumë se 700 km llargu.

Thosh Papa' Emanueli Giordano: "T'ë shfletosh dhe t'ë studiosh këtë 'Fjalor' do të jetë, për çdo Arbëresh, një të pëlqyeshëm kthim te rrenjë, sepse do t'i gjejë fjalë dhe shprehje tipike të të folmevet të horëvet të veta... Dua nanì të shpresojë se të gjithë Arbëreshët të Italisë – gjithasajtën të ndodhen – të ndiejnë 'dëtyrën' t'ë dashurojnë gjuhën e tyre. E t'ë studiojnë, t'ë flasin e t'ia mësojnë bijvet të tyre. Përherë e gjithasajtën".

riempire le lacune che nel parlare colmavamo da sempre con prestiti italiani.

Il suo impegno, tuttavia, pur nella vastità degli intenti ideologici, non avrebbe potuto far scaturire una così importante opera se il Nostro non avesse trascorso gli anni dei suoi studi giovanili, prima nel Seminario Benedetto XV di Grottaferrata e poi nel Collegio Greco di Roma, tra giovani delle diverse provenienze arbreshe ed albanesi. Qui risiede il segreto fondamento di un'opera frequentata non solo dagli arbresh ma da molti valenti linguisti che operano nel mondo.

Ma non si farebbe giustizia a tale fatica se non si considerassero le scelte operate da 'Zoti Emanueli', nel suo autonomo discernimento. Già dalla scelta dell'alfabeto uniformato a quello di Manastir (un suono ><un monogramma) abbandonando al loro destino le localistiche gelosie storiche ma, avvertendo nella prefazione delle inevitabili traslitterazioni operate, egli vuole contribuire 'alla unificazione dei vari dialetti "Arbëreshë"'. Notevolissimo è l'accoppiamento tra parole e fonte bibliografica da cui attinge 'i vocaboli, le frasi, i proverbi e le altre notizie, contenute nel... Dizionario; esse generalmente vi si riportano dopo le frasi e sono chiuse fra parentesi tonde.' Ma lo stupendo miracolo sta nell'aver riportato espressioni in uso in quel momento storico e così le cristallizza, riportando, poi, 'le abbreviazioni dei Paesi Italo-Albanesi,... seguite dai corrispondenti nomi e dalle sigle delle Province a cui appartengono, poste pure fra parentesi tonde'. A solo titolo di esempio voglio citare la parola Zllibë-ba= letargo, in uso a Santa Sofia d'Epiro mentre altrove si dice: gjum i glatë = sonno lungo. Potremmo pensare ad un prestito inglese, 'Slip' ma qui il treno non passa ed il treno qui si è usato (in terza classe) per andare a fare il servizio militare o per emigrare verso il Nord, da una popolazione illetterata. Ancora più sorprendente è, poi, trovare riportate parole che si penserebbe appartenere al ristretto ambito paesano e invece sono in uso anche a più di 700 km di distanza.

Diceva Papa' Emanuele Giordano: "Sfogliare e studiare questo 'Fjalor' sarà, per ogni Arbëresh, un piacevole ritorno alle radici, perché vi troverà parole ed espressioni tipiche della parlate del proprio paese... Voglio ora sperare che tutti gli Arbëreshë d'Italia – dovunque si trovino – sentano a loro volta il 'dovere' di amare la loro lingua. E di studiarla, di parlarla e di insegnarla ai loro figli. Sempre e dovunque".

... Nel cuore della notte ...

Francesco Fusca

ka Spixana (Cs)

L'Autore del fondamentale *FJALOR / Vocabolario (Arbëresh - Italiano / Italiano - Arbëresh)* SE N'È ANDATO (17 febbraio 2.015).

Nel *Cuore della Notte* SE N'È ANDATO, Zoti **Manuël GIORDANO**, da Eianina di Frascineto - Purçilli: come amava dire e spiegare l'ottimo, terribile, mio Amico **Francesco PACE**, quando insegnava 'Francese' a Spezzano Albanese (Cosenza) - nella *Comunità albanòfona* del mio Paese - e io frequentavo la Scuola media.

Se n'è andato nel *Cuore della Notte* ma, in verità, per noi Arbëreshë (Italo-Albanesi; Albanesi d'Italia), Zoti *Manuël - protopapàsi - qe e qindròn një zjarr i madh i gjuhes arbëreshe perëndeshe ... Na fjet e na mëson, gjithmonë ... U e gjegjënj gjithmonë!* (Zoti Emanuele - il protopapas - è stato e resta un fuoco grande della lingua arbëreshe divina...Ci parla e ci insegna, sempre...Io lo ascolto sempre!)

*** * ***

Sorella Morte mi sorprende sempre: coglie sempre alla sprovvista ... Né osta il numero degli anni della Persona che va, quando anche fossero novantaquattro ...

Il Poeta canta: La Morte / si sconta / vivendo. E quanta ragione ha, **Giuseppe UNGARETTI** ...

Il Poeta, ancora, canta: *Ognuno sta solo sul cuore della terra / trafitto da un raggio di Sole / ed è subito sera.* E quanta ragione ha, **Salvatore QUASIMODO** ...

La Morte, che non fa paura, s'impadronisce della Persona da quando questa nasce. Giorno dopo giorno, man mano che si prende coscienza facendo l'esperienza della *morte dell'altro*, si rimpicciolisce - ci si rannicchia - si diminuisce ... Ma, bisogna saperlo! E ci vuole Cultura. *Le Conoscenze - i saperi* aiutano: Ti aiutano ad essere sempre più e sempre meglio TE STESSO.

La 'lezione' di SENECA spiega bene, autorevolmente, il *Senso* dell'esistenza umana:

Moriamo ogni giorno:

Ogni giorno ci viene tolta una parte della vita

E anche quando ancora cresciamo, la vita decresce.

Abbiamo perduto l'infanzia, poi la fanciullezza, poi la giovinezza.

Tutto il tempo trascorso fino a ieri è ormai perduto;

Anche questo giorno che stiamo vivendo

Lo dividiamo con la morte.

Ci chiediamo: -Fino a quando sempre le stesse cose?

Svegliarsi e andare a dormire,

Mangiare e aver fame,

Aver freddo e soffrire il caldo?

Nessuna cosa finisce, ma tutte sono collegate in uno stesso giro:

Si fuggono e si inseguono.

Il giorno è cacciato dalla notte, la notte dal giorno;

L'estate ha fine con l'autunno, questo è incalzato dall'inverno,

Che a sua volta è chiuso dalla primavera:

Così tutto passa per tornare.

Non faccio né vedo mai niente di nuovo.

*** * ***

Don Emanuele era un Mite di Cuore! Era un Ricco di Cultura. Era un Saggio di Vita. Era e resta, nella riflessione ontologica dell'esistenza umana, un *Mite* un *Ricco* un *Saggio*. Per le Persone, migliori, del *mondo arbëresh e shqiptar*, e oltre.

Se gli chiedevi spiegazioni su una parola *arbëreshe* o su una frase o su un fatto o su un personaggio o su ... della Cultura-Civiltà Albanese, Lui era sempre prodigo generoso profondo. Snocciolava le parole come ciliegie e una dopo l'altra, con sempre più 'fame' da parte dell'interlocutore (o delle Persone che partecipavano a un Seminario di ricerca, a un Convegno di studi, ...), interagiva e chiedeva, dialogava e insegnava.

La Sua *Maieutica*!

Raccontava le frasi, scandiva le *parole*: chiariva approfondiva sviscerava; giocava sugli *accenti*: era fantastico il *ritmo* la scansione la cadenza; *declinava* i lemmi, *coniugava* i verbi, indicava i *sinonimi*, informava sui *contrari*, ... Tutto questo - faceva sempre, Zoti Manuël - in ogni luogo e in ogni momento, con grande *pazienza* e con spirito di servizio, che era esplicitamente, SPIRITO DI SERVIZIO PER LA NOSTRA CAUSA: la grande *Causa Arbëreshe* del Recupero e del Mantenimento, della Valorizzazione Prospettiva Speranza, ... della Lingua avita e della sua Cultura e Civiltà, degli Usi e dei Costumi, delle Tradizioni, ... Insomma, dell'Antropologia *tout court*, della Cultura e della Civiltà Albanesi, anche in/con prospettive, prossime, di Lavoro per la Gente *Arbëreshe* sparsa, dentro le Comunità, in ben sette Regioni d'Italia ... E sempre in sintonia con l'Albania, con la Madre-Patria ... *Atjë kam un Zotin Tatë / Atjë kam un Zonjën Mëmë / Atjë ka edhë tim vëllá* ... (Li ho il Signor Padre / Li ho la Signora Madre / Li ho anche mio fratello...) In un tentativo, riuscito, di intrecciare la *Cultura-Civiltà orientale con la Cultura-Civiltà occidentale* 'dentro' un *Mediterraneo spirituale* di Convivenza diffusamente pacifica e di Lavoro democraticamente condiviso.

Don Emanuele Giordano era così! Pertanto, la Sua *Andata* è, senza ombra di dubbio!, una *perdita* grande enorme gigantesca; rappresenta un *vuoto culturale* senza fine fondo ...

Ci resta la gioia e il piacere di averLo conosciuto frequentato amato; di averLo *toccato sfogliato accarezzato* continuamente 'dentro' il Suo augurio: «*Mikut të dashur si vëllá Frangjisk Fuskës si shëngj miqesije dhe nderimi - Papàs Emanuil Jordani - Ejaninë, 5/3/1976*» (Al caro amico come fratello Francesco Fusca come segno di amicizia e di stima - Papas Emanuele Giordano, Eianina 5-3-1976); di averLo, infine, sentito e ascoltato, e da Lui imparato, convintamente, la grande *FEDE* nell'*Arbëreshità*, l'immensa *PASSIONE* per il Valore della Lingua-Madre, l'*ORGOGLIO* di essere totalmente *Arbëresh* e di *praticare*, indefessamente, il suo elevato Valore di Identità (personale e sociale) e di Appartenenza alla "Razza umana": l'unica Razza che esiste, sulla Terra, secondo l'insegnamento di **Albert EINSTEIN**.

*** * ***

Quando se ne andò mia Madre - nella Pasqua del 10 aprile 1981 - don Emanuele venne a Spezzano da Eianina e con altri tre preti, in quattro, insieme, celebrarono la Messa. La Messa dell'Addio. La Messa della Fine ... di un Sogno durato poco, svanito all'alba nelle nuvole del Mistero che mistèra, sempre ... Lasciando un Vuoto senza fondo, incolmabile ... Insomma, un infinito *De profundis* ...

Il ricordo di questo evento -tragico straziante pietoso- mi commuove, ancora oggi, sino alle lacrime. E mi fa dire: -Non solo moriamo ogni momento, ogni giorno: giorno dopo giorno, un poco alla volta, da quando nasciamo; ma, anche viviamo, sulla nostra pelle -sulla *Pelle della nostra Anima* povera e nuda, piccola e smarrita- le *pugnalate dell'Oltre: ferite* dolorose angosciose strazianti, degli *Eventi* e del *Mistero*, per tutto il resto dell'esistenza ...

Ferite senza possibilità di ri-marginazione! Ovviamente e laicamente: -Beato chi ha Fede!

*** * ***

Il *FJALOR* i *Arbëreshvet t'Italisë* esce oltre mezzo secolo fa e funge, subito, da *spartiacque ideale* tra ciò che c'era (come eravamo) e ciò che saremo (come ci siamo cambiati, migliorando, in coscienza critica

letteraria e in consapevolezza storica di Minoranza tutelata dall'art. 6 della *Costituzione*).

Il *FJALOR* del 1963 è un raggio di Sole nel buio, diffuso, delle coscienze degli Italo-Albanesi dell'epoca, dei quali, solo alcuni, tenevano accesa la fiammella (mai spenta) dell'*antichissima Civiltà* e del *gjaku jonë i shprishur* in una *diaspora* delle *gjitonie* sparse nel mondo, per un'agorà dell'Amicizia delle Lingue e delle Idee, delle grandi Tradizioni del Mediterraneo delle Genti.

La *funzione eminentemente popolare* del notissimo *Dizionario degli Albanesi d'Italia* (Edizioni Paoline, Bari 1963, pp. 600) rappresenta davvero la *stella polare* del "verso dove andare": l'Orientamento e il Senso di un *Viaggio di appartenenza e di identità linguistica e socio-culturale* di intere generazioni di *Arbëreshë* sparse e disseminate, diversamente, in ben sette Regioni d'Italia.

A differenza dell'*Alfabeto Italiano* che è composto di ventuno lettere, l'*Alfabeto Albanese*, così come elaborato a Monastir nel 1908, è composto invece di trentasei lettere. Il che conferisce, all'*Alfabeto Albanese* non solo il rango di Lingua antica 'primordiale' (del ceppo *indo-illiro*), ma anche quello di Lingua 'complessa', caratterizzata come duttile e plastica, flessibile al massimo per la funzione esplorativa conoscitiva apprenditiva della Mente umana. La quale era e resta, nonostante gli studi scientifici profondi soprattutto sul *versante neurologico*, un *pianeta* ancora poco conosciuto e sostanzialmente inesplorato.

L'Alfabeto Albanese è stato 'conformato', in modo definitivo, nel/dal Congresso di Monastir (Bitola), in Macedonia, nel 1908, accettando l'alfabeto latino.

A ben vedere, la produzione letteraria (e non solo) di Papàs Emanuil Jordani è 'sempreverde' e moderna, attuale più che mai. Essa è foriera e annunciatrice di *spunti linguistici* e di *richiami storici*, di *viaggi antropologici* e di *prospettive di Senso*, i quali, tutti, gli studi scientifici amano, perché - con Karl POPPER - *la ricerca non ha mai fine*, nonostante l'odierna *Società conoscitiva globale liquida: Società aperta e i suoi nemici*.

Spixanë, 21 marzo 2015

Papa Manoli dhe Mesha arbërisht**Zef Chiaramonte**

ka Sëndahstina (Pa)

Ndarja prej nesh e papas Emanuel Giordano lë një vend i mbrazët në kuadrin e priftërisë arbëreshe, ngase do na mungojë Fan Noli ynë, perkthyesi i shkathët dhe plot dijeni i teksteve liturgjike nga greqishtja në arbërisht.

Ndryshe nga kolegu i tij, i ndjemi papa Gjergj Skiroi nga arbëreshët e Sicilisë, edhe ay përkthyes i shkëqyeshëm, papa Manoli perdorte nje arbërishte pothuajse të përgjithshme dhe të hapur ndaj ndikimeve të shqipes së sotme, sidomos nga pikëpamja e alfabetit dhe të rregullave drejtshrimore.

Papa Manolin e njoha te një stinë e ngrohtë në Sh.Vasil(Cs), gjat mbledhjes së parë të Komisionit ndëreparkial për përkthimin e Liturgjisë hyjnore të Sh. Jan Gojartit.

Aty ndesheshën dy mënyra të ndryshme veprimi: pjesa e Sicilisë anonte nga përkthimi i Meshës ashtu si në vitet ‘30 të Nënqintes e kishte mbaruar Imzot Pal Skiroi, zbuluesi i Buzukut, kurse pjesa e Kalabrisë nisej nga zero, por ishte më guximtare, deri te mendimi i Solanos për adoptimin tout court të Nolit.

Papa Manoli ndiqte një rrugë kompromisi, e cila më në fund fitoi.

Argumentet e tij ishin: mënjanimi i formave arkaike dhe tejet lokaliste, përdorimi i një arbërishtje të mesme me elemente nga mbarë areali arbëresh (mos harrojmë se kemi të bëjmë me autorin e të parit Fjalor arbëresh) dhe, më në fund , mbulimi i zbrazëtirave me fjalë shqipe.

Duke kujtuar se jemi më 1965, teksti i Liturgjisë të dalë nga Komisioni dhe botuar më 1967, duket sikurse u paraprin rregullave drejtshkrimore të vitit 1972.

Përveç punës sa më të përsosur shkencore të profesorit papas Solanos, teksti i Meshës arbërisht është pjellë e shkëlqyer e papa Manolit. I cili, pra, vazhdoi deri në buzë të vdekjes të punojë arën e ndritur të përkthimeve kishtarë në dobi të traditës tonë ilire bizantine.

I përjetshëm qoftë kujtimi i tij!

Ndë qiell u dhez një ill i ri

Carmine Stamile

ka Shën Japku (Cs)

Vëdeqja e zotit Manuell më gjëmoi vurtet zëmërën. U zotin Manuell e kam parë një parë muaj prap e nëng mendonja se na lërëj kaq njize. Ish një cik i grisur, po dukej i shëndoshëm e i fuqisëm. U kam njohur zotin Manuell ndë vitin 1958, ndë Ejaninë. Sa e pé, u presëndarta e mbjatu i thash se u nga arbëreshët nëng dinja faregjë, po kinja duanë sa të mbësonja gjuhën e istorin tënë. Ai pati shumë hare se më njohu e mbjatu më qelli ndë shpi e më dha një qelq verë. Pra më dërtoi ca llivra e më foli një cik nga arbëreshët të Itallis. Më parë se të ikënja, më qelli ndë një kamer ku ish një stip i mbullitur me qiç. Mbjatu e hapu e më dërtoi ca kashëtulla të pjota me tape kartë ku ishin të shkruar ca fjalë. Ish “Fjalori” ku ish e shurbej e çë pra butoi ndë vitin 1963. Pamja e atire karta më qëndroi ndë si e ndë tru e nëng e harrova mosnjëherë. Pra i thash se denja ndonjë llivër për skollat fillore e mbjatu më shkruajti një llitër ndë gjuhën arbëreshe e ja dërgoi Universitetit të Tiranës, me cilën i lipij llivërat çë denja u. Takimi me zotin Manuell më dhezi një mall për arbëreshët, për storin e për gjuhën e tënë çë edhe nëng u shua. U jam i bindur se, mos kinja njohur zotin Manuell, sigurisht u kinja qëndruar si shumë të urtë çë nëng dinë faregjë nga gjuha arbëreshe. Një takim më i madh me zotin Manuell qe ndë vitin 1965, kur qe bënë i pari kurs ndë “Guardia Piemontese” për mjeshtrat e skollëve fillore. Pas kursit, u gjejëtim shumë herë, punuam e kënduam bashk e u duhëtim vurtet mirë. Zoti Manuell, për punën çë bëri e për veprat çë shkruajti, qe më i madhi pajtor të gjuhës e të kullturës arbëreshe. U jam një martri të punës tij e, ndëse edhe u bëra gjë te mirë sa të mbaim tradhitat e sa të fjasim gjuhën tënë, meritimi është i zotit Manuell. Zoti Manuell nëng është më ndë mes të neve, si qe për shumë mot sa të na bënj dritë e nder; vëdekja na mori një mik, një shok, një burr i mirë e një studhjoz i madh, çë si ai jan pak. Po u jam i bindur se, kur diqi zoti Manuell, ndë qiell u dhez një ill i ri çë llambarisën mbi gjithë Arbëreshët e Itallisë.

IN CIELO SI E' ACCESA UNA STELLA NUOVA -

La morte di don Emanuele mi ha arrecato dispiacere e tristezza. Ho incontrato don Emanuele pochi mesi fa, ma non pensavo che ci avrebbe lasciato così presto. Io ho avuto la fortuna di conoscerlo ad Ejanina nel lontano 1958. Ero un giovane insegnante desideroso di conoscere la nostra lingua e la nostra cultura, perché ero completamente all'oscuro di tutto e lui mi ha accolto con tanto affetto. Mi ha dato dei libri, mi ha parlato del suo dizionario, ma principalmente ha fatto nascere in me l'amore per la nostra lingua e la nostra cultura. Io sono convinto che, se non avessi conosciuto don Emanuele, io certamente sarei rimasto forse un bravo insegnante, ma non avrei imparato mai a leggere e scrivere la nostra lingua arbëreshe. La base per imparare a leggere e a scrivere la nostra lingua me l'ha data nel Corso che si tenne a Guardia Piemontese nel 1965 e di questo lo ringrazio con tanto affetto. Per me don Emanuele, con il suo lavoro e con quello che ha scritto, è stato il più grande difensore della nostra lingua e della nostra cultura. Oggi don Emanuele non è più in mezzo a noi, ma io sono convinto che, quando è morto, subito in cielo si è accesa una stella che continuerà a brillare per sempre su tutti gli Arbëreshë d'Italia.

Ture kujtuar Zotin Emanuele Giordano

Ish viti 2001, e si çdo vit në muaj gushtit priram ta hora ima Mashqitë, vetëm përçë u ndianj hri të shtiham ndë mes t'vëndit imi për të ngarkonam ma fuqi.

Në 2001 kish shkuar vetëm një vit çë kur kimi themeluar Shoqatan Vatra Arbëreshe në Chieri, po kisha hrin të njohja ndonjeri arbëresh për të zëje të mblihdje dicà material për bibliotekan e Shoqatas çë ishe adhë a mbrazur.

U emigrova në Piemonte kur kisha nëntë vjet, nënj njhja mos tjetar vend arbëresh jasht Mashqitë, po në të parat i gushtit, ndaham nga hora ima vetam u e drejtonam për Kallabrin, nënj dija nga ku kish zëje. Në autostradan zgloodha "Uscita Frascinetto", gjithnjëherë më vjen mend FJALORI Zotit Emanuele Giordano ku kam zgloodhur sa aji ish Papàsi e Ejanina-s, pjesa e Frasnita-s.

Rreth hera 13,00 arrenj në Ejanina ma Opel Astra time e shoh një grua plaka, u e pienj në gluha arbëreshe ku mund të gjenj Zotin Emanuele, shpejt më përgjegjen edhe ajo mbë arbëreshe sa klisa ishë shum afar e u mund të vëja edhe makinan. Kjo më jep fuqi.

Ture shehur sa ish hera për të ngrënt, nënj dija ndë ish fat i mir të ngasja kambanielin e mbetja përpara deras, po fati isht sa vetam atëherë shkon zoti Emanuele çë ma dashuri më përshëndet e më pijen "Kush kërkoni?, u i thash jo më sa " Jam një arbëresh nga Mashqitë" e aji më krahërojti e bë ta hira në studin e tij.

Aj ish një bukur burr, përpara ma vjetët po jo plak, ma auqalat për pamje e mjekër jo shumë të glatë, i qetë e të siguruar; tham shpejt-shpejt shumë shërbesa, moti fluturon, ruami heran e adunohëmi sa isht heran 14.30, u nënj di përçë, isha pa ngrën po nënj kisha nú.

Zoti Emanuele më pjahti ndë kisha ngrën, u i përgjegjen "Jo adhë"; ahera aj më thotë " do të t'bënj u dica për të ngrënë shpej-shpejt?", po u nënj disha përfitonia nga mirësia e tij e i kam përgjegjur sa u disha të veja në ndonjë restorant i vëndit, po menjëherë më thot "Ku do veç ta kjo herë, ulu sa të bënj një pjat makaruna". Hëngra drej mir, jo vetam përçë kisha nú, po përçë a ka përgatuar Zoti Emanuele.

Foltim mbi shum shërbesa, ndërkaq më dëftua interesanten bibliotekja e tij, a mbushur ma libra të vjetra historike e i besëm, rivista e publikime të ndryshme, të gjithë në lidhje ma kulturën arbëreshe.

Vincenzo Cucci
mashqitan, Kjeri (To)

RICORDANDO ZOTI EMANUELE GIORDANO -

Era l'anno 2001 e come ogni anno nel mese di agosto torno al mio paese, a Maschito, perchè sento proprio il bisogno di rituffarmi nel mio ambiente naturale per ricaricarmi di energie.

Nel 2001 era appena passato un anno da quando avevamo costituito l'Associazione Vatra Arbëreshe di Chieri, avevo quindi bisogno di conoscere qualcuno del mondo dell'Arbëria e cominciare a raccogliere un po' di materiale per la nostra biblioteca che in quel momento era vuota.

Essendo io emigrato in Piemonte all'età di nove anni, non conoscevo nessun altro paese arbëresh oltre Maschito, quindi nei primi di agosto, parto dal mio paese da solo verso la Calabria, non sapevo da dove iniziare. In autostrada leggo "Uscita Frascinetto", mi viene subito in mente il FJALOR di Zoti Emanuele Giordano, dove ho letto che era il Papàs di Ejanina, frazione di Frascinetto.

Verso le ore 13.00 arrivo a Ejanina con la mia Opel Astra e vedo una signora anziana, le chiedo in arbëresh dove potevo trovare Zoti Emanuele; prontamente mi risponde in arbëresh che la chiesa era vicinissima e che potevo anche parcheggiare, questo mi dà coraggio.

Visto che era ormai ora di pranzo, ero indeciso se suonare il campanello e restavo davanti al cancello, ma la fortuna vuole che proprio in quel momento passa Zoti Emanuele che gentilmente mi saluta e mi chiede chi cercavo: è bastato dire "Sono un arbëresh di Maschito" per abbracciarmi e farmi entrare nel suo studio.

Era un bell'uomo, maturo ma non vecchio, con occhiali da vista e barba non molto lunga, calmo e rassicurante; ci siamo raccontati velocemente tante cose, il tempo vola, guardiamo l'orologio e ci accorgiamo che sono già le 14.30, io stranamente non avevo fame, nonostante non avessi ancora pranzato.

Zoti Emanuele mi chiede se avessi pranzato, gli rispondo "Non ancora", allora lui mi dice "Ti preparo subito qualcosa da mangiare?", ma io non volevo approfittare della sua gentilezza e gli ho risposto che sarei andato in qualche ristorante del paese, ma subito mi risponde "Dove vuoi andare a quest'ora, siediti che ti preparo subito un po' di pasta". Ho mangiato davvero una buona pastasciutta, non solo perchè avevo appetito, ma perchè preparata da Zoti Emanuele.

Abbiamo parlato di molte cose; intanto mi ha fatto vedere la sua interessante biblioteca, ricca di libri

Më pijn: “Ti çë shërbtir bën?” U i përgjegjnj "Mjeshtri i muzikës"; ahjera aj do bë t'më gjegjinj ndonjë melodi ma një harmonium të vjetër çë kish, pas më duftojti një libar mbi shkrimin e muzikës bizantin në përdorim në klisha grek ma ritin bizantin të shkruar nga aj vetë.

Shfletuam bashka ndonjë numra të revistas ‘Zëri i Arbëreshvet’ e shumë tjetra dokumenta interesantë; për mua çë atëherë isha i padijtur mbi kulturës arbëreshe, kjo ish e gjitha shumë interesantë e ma ngashërimë.

Ndërkaq, për mua çë dija të folja vetam arbëreshi i Mashqitës, po nëng dija të a shkruaja, për të zëja të a zgjidhja mbë gluha arbëreshe më dha FJALORIN i tij profetik, ma përgëzimi për të zgjidhja mirë alfabetin të thënë i ndrequr. Në shkuar mjesdita, rreth hera 18.00, vendosënj të ndahem për të veja të gjeja të tjera hora arbëreshë. Zoti Emanuele me entuziazmin e tij infektiv ai ndejti pasionin për rrënjët time arbëreshë, e më bëri të ndëlgoja sa a sprasma shpresa pë shpëtimin e kullturas arbëreshe isht në ruajtja e identitetit të gjuhës e të Rritit bizantini; pas Zoti më dha fjalën e tij të plotë për të mirrij pjese në Juria Konkursi Kombëtare e Poezi “Giorgio Castriota Scanderbeg Città di Chieri”, ndë të folura të gjithë horatë arbëreshë, nani në edicionin e të dimbëdhjetë. Më parë sa të ndahja, Zoti Emanuele Giordano më ‘dha për dhurat ndonjë kopja rivistas Zëri i Arbëreshvet’ i vitit 1972, nga numri një njera numërin pesëmbëdhjetë, e një FJALOR çë mund të shihet i publikuar bashka ma të gjithë librat e dokumentat Shokatas jona Vatra Arbëreshe, në seksionen Biblioteka Online e faqes internetit www.vatrarberesh.it. Përveç këtvira të vleruara dhurata kartje, më parë sa të ndahja, Zoti Emanuele këmbënguli për mua për të vizitoja kopshtin e tij ku ngrihjen një duzina lisa fikut të ngarkuara ma fruta, sa ta ftimi të i përvoja ndonjë; nëng munda të rezistoja të haja dica shumë; pas Zoti Emanuele më mbushi një kashet plot ma këta fruta të ëmbla, sa kur më vjen ndërmend kam zilija të i haja adhe ndonjë.

Për mua, ditan që kam njohur Zoti Emanuele Giordano, klë një ditë fatmir çë më hapi një udha a re ta gjella ima, të cila ndienj adhe sod ndihme e saj.

I nderuar Zoti Emanuele Giordano, kujtesa Juaj do të jetë për mua e për anëtarët e Vatras Arbëreshe shembull për gëzim e entuziazëm per të vemi përpara ma dashurinë çë Zotrisaja na kini mbësuar, për të mbajtur identiteti jona arbëresh.

Nxënësi Juaj vonë Viçenx Cucci

antichi di carattere storico e religioso, riviste e pubblicazioni varie, tutte riguardanti la cultura arbëreshe.

Mi domanda “Tu che lavoro fai?”, io gli rispondo “L’insegnante di musica”, allora decide di farmi ascoltare alcune melodie con un vecchio armonium che aveva; poi mi ha fatto vedere un libro sulla notazione della musica bizantina in uso presso la chiesa di rito bizantino-greco scritto da lui stesso. Abbiamo sfogliato insieme alcuni numeri della rivista ‘Zëri i Arbëreshvet’ e tanti documenti interessanti; per me, allora neofita della cultura arbëreshe, era tutto estremamente interessante ed emozionante.

Intanto, per me che sapevo solo parlare l’arbëresh di Maschito ma non sapevo scriverlo, per iniziare a leggere in lingua arbëreshe mi regalò il suo profetico FJALOR, raccomandandomi di leggere bene l’alfabeto con la corrispondente pronuncia. Nel tardo pomeriggio, verso le ore 18.00, decido di congedarmi per andare in esplorazione di altri paesi arbëreshë. Zoti Emanuele con il suo contagioso entusiasmo intuì la mia passione per le mie origini arbëreshë e, facendomi capire che l’unica speranza per la salvezza dell’identità arbëreshe consiste nella conservazione della lingua e del Rito Bizantino, mi diede la sua piena disponibilità a far parte della giuria del Concorso Nazionale di Poesia “Giorgio Castriota Scanderbeg Città di Chieri” nelle varianti dei diversi paesi arbëreshë, ormai giunto alla XII edizione.

Prima di partire, Zoti Emanuele Giordano mi regalò copie della rivista ‘Zëri i Arbëreshvet’ del 1972, dal numero 1 al 15, e un FJALOR (che potrete vedere pubblicati insieme a tutto il patrimonio documentale della nostra Associazione Vatra Arbëreshe nella sezione Biblioteka Online del sito internet www.vatrarberesh.it). Oltre a questi preziosi doni cartacei, prima di congedarmi, Zoti Emanuele insistette per farmi visitare il suo orto, dove troneggiavano una decina di alberi di fico stracarichi di frutti che, all’invito di assaggiarne qualcuno, non resistetti a mangiarne con esagerazione; al termine Zoti Emanuele mi riempi una cassetta di questi deliziosi frutti che, quando ci penso, mi viene voglia di mangiarne ancora qualcuno.

Per me, il giorno che ho conosciuto Zoti Emanuele Giordano, è stato un giorno fortunato che ha aperto una nuova fase nella mia vita, di cui ancora oggi sento la sua benefica influenza.

Caro Zoti Emanuele Giordano, il tuo ricordo sarà per me, e per i Soci di Vatra Arbëreshe, motivo di gioia ed entusiasmo per continuare con l’amore che ci hai insegnato, a continuare a mantenere viva la nostra identità arbëreshe.

Il Tuo tardivo allievo Vincenzo Cucci

Zotit papa Emanuel Xhordano

Zef Schirò Di Maggio

ka Hora e Arbëreshëvet (Pa)

Mua më vjen me natyrshmëri, kur bëhet fjalë për zotin Emanuel Xhordano, të kujtonj papa Gjergjin Skjirò (1097-1992) e të krahasonj veprimtarinë e këtyre dy priftrave që, veç se Klishtë, deshën mirë Gluhën tënë arbëreshe, me aq dashuri se kur ti mendon klishtë tënë e gluhën tënë i gjen të dya të lidhura te një mbiemër i vetëm: Arbëreshe. Gluha arbëreshe, si ti e shkruan e shkruan, tingëllon gjithmonë me ëmbëlsi të rrallë e me një harmoni që duket e mrekullueshme, megjithëse struktura e saj varet nga stili e nga njohjet vetjake më të ndryshme të gramatikës e të sintaksës.

Krahasimi ndër papa Gjergjin e papa Emanuelin, më bën edhe të mendonj se i pari shkruajti me një gluhë që duhej të ish gluha e vjetër me të çilën shkruajtën priftrat tanë në Sicili, me atë alfabet antik që përdorëj, për shëmbër “kj” për “q”, “dz” për “x” etj., kurse papa Emanueli zgjodhi menjëherë, e bëri mirë, alfabetin zyrtar i Shqipërisë.

Por shërbesi që i bën të ndahen është ai i botimit të shkrimevet të tyre: ndërsa papa Gjergji punoi me çiklostil thuaj se gjithë gjellën e tij, papa Emanueli pati guximin e mundësinë të botoj veprat e përkthimet te shtypshkronjat më moderne.

Papa Gjergji kurrë pati “bekimin” e klishtë sonë zyrtare, për arsye që këtu vjen glatë të thuhet, ndërsa papa Emanueli e pati, më duket, “atë bekim” e ti gjen te libret klishtë të tij vulën e duhur “Me pëlqimin qishtar”.

Veprat klishtarë të pjerra arbërisht të papa Gjergjit kanë nevojë nga një ndrëqje moderne të mënyrës së të shkruarit për t’u botuar sot; ato të papa Emanuelit atë nevojë ngë e kanë.

Kam këtu përpara syvet “Vangjeli-n” pjerrë arbërisht nga zoti Emanuele. Flitet për “gluhë-koiné”: kjo e “Vangjelit” ë gluhë-koiné. Edhe ajo imja ë gluhë-koiné. Prandaj kush bën diskurse se i duhet një gluhë-koiné sa arbëreshët të ndëlgojën gluhën e gjithë horëvet, të gjithë katundevet, të gjithë fshatravet arbëreshë, ftoh vetëm gojën. Këtu arbëreshi e ka gluhën-koiné: te Xhordano, te ca të tjerë që e mendojën drejt, e tek u!

«Vangjeli është fjala e Perëndisë. I shkruar për njerëzit, se të njohin Jisu Krishtin si njeri e Perëndi të vërtetë. Te Vangjeli xëmë se Perëndia është Dritë e Dashuri, dhe se Jisu Krishti është Udha, e Vërteta dhe Jeta e njeriut; Moisiu i ri, Profiti i pritur, Mesia, i Biri i Perëndisë. Shën Vasili i madh shkruan: “Tue parë dritën e çuditshme të së vërtetës së Vangjelit, zbulohet kotësia e pringjipëvet të kësaj jetje”.» Kjo ë gluha jime: kjo është gjuha ime: i duhet pak të jesh në koiné gluhje, si je adhà në koiné besje.

Nderim të madh zotit papa Emanuel Xhordano, që na dhosisi me përkthimet e tij, me punët e tij, me Fjalorin e tij, me Besën e tij te Klishta jonë e te përparimi i gjithë Arbëreshëvet!

Kam pasur fat t'e njihja

Mario Massaro

nga Qefti (Fg)

Kam pasur fat të njihja personalisht Z. Emanuel Xhordanin kur ka ardhur pë të thoji një Meshë në ritin bizantin -kanë shkuor shumë vjet- në Kazallveq me rastin e festës së Shën Mërisë të Gràxjave, që isht pajtorja e katundit dhe festohet e treta të djel të muojit e majit. Atje kam njohur edhe të nipin Gustin, 'drejtori i Jetës Arbëreshe', që e ka shoqëruor me makënën e tij. Përshtipjet e mia për Z. Emanuelin kanë qënë shpejt shumë të mira, pse kisha takuor një burrë të pastër dhe të dashur me të gjitha, edhe ndë ishi që atëherë një njari i famshëm për kompetencën mbi studimet albanologjike dhe i njohur në tërë botën arbëreshe dhe shqiptare për atë të rallë "Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë" (1963) që ka unifikuor djalektet arbëreshë me një leksik të vetëm, një grafi, një fonetike dhe një morfologji. Pa Fjalorin e Z. Xhordanit u ngë mund kisha shkruor fjalorin mbi të folmet e Qeftit dhe Kazallveqit. Ai për mua qeti burim, shëmbull dhe udhëheqje për të nisja dhe për të përfundoja shubërtirën.

Ashtu si Arbëreshët e kanë dashuruor dhe lavduor në këtë jetë pë cilësitë të lartë, kishtu qoft i bakuor nga Perëndia në tjetrën jetë.

HO AVUTO LA FORTUNA DI CONOSCERLO

Ho avuto la fortuna di conoscere personalmente Papas Emanuele Giordano quando venne per celebrare una Messa in rito bizantino – sono trascorsi molti anni – a Casalvecchio in occasione della festa della Madonna delle Grazie, che è la patrona del paese e si festeggia la terza domenica di Maggio. Lì ho conosciuto anche suo nipote Agostino, direttore della Rivista 'Jeta Arbëreshe', che lo accompagnò con la sua macchina. Le mie impressioni per Papas Emanuele sono state ottime, perché avevo incontrato una persona illustre ed affettuosa con tutti, anche se già allora era famoso per la sua competenza e conoscenza sugli studi albanologici ed era conosciuto in tutto il mondo

Zotit Emanuele Giordano

Zef Kakoca

drejtor i "Arbitalia-s", nga Shën Mitri (Cs)

Lumi nguqet ndë mes t'mënzavet,
ashtu i qetëm si zëmra e mëmës
përpara derës me ndrikullat në qepje.
Ti ishe djalë ahina
e pinje qumshtit e popullit.
U rrite me fenë mbrënda
e me gazin e përjetimit.
Fjalë mbi fjalë,
shtove tinguj e vepra
për t'i dhënë dinjitet gjellës.
E lumi u bë dejt.
Ndërrove ngjyra, hape kufi dhe nise ani
te mozaiku i pafundësisë,
At i bekuar nga gjishti i Zotit,
te muzika, te kënga, te vallja, te lutja, te folja,
tek oborri i katundevet.
More te dora jote gëlpërën e zonjavet te praku
e shtrove palacën e arët te ballkuni i çdo shtëpie.
Te dhoma ime erdhe
me erën e ëmbël të mënzavet ndë fest.
(2015)

arbëresh ed albanese per quello straordinario "Vocabolario degli Arbëreshë d'Italia" (1963) che ha unificato i dialetti arbëreshë con un solo lessico, una grafia, una fonetica ed una morfologia. Senza il Vocabolario del Papas Giordano io, personalmente, non avrei potuto scrivere il dizionario sulle parlate di Chieuti e Casalvecchio. Esso per me è stato la sorgente, l'esempio e la guida per iniziare e concludere felicemente il mio lavoro.

Così come gli Arbëreshë lo hanno amato e lodato in questa vita terrena per le sue alte qualità, così sia benedetto dal Signore nell'altra vita.

Emanuele Giordano: dalla Lingua alla storiografia letteraria, per salvaguardare una Eredità

La lingua come riferimento principale

Pierfranco Bruni

ka Sullarënxa (Cs)

Nella ricerca storiografica di Emanuele Giordano, papas Giordano, ci sono direttrici fondamentali che tracciano dei percorsi ben precisi e definiti che intessono un legame tra la storia del mondo Italo – albanese e la linguistica, ovvero il vocabolario della lingua del popolo Arbereshe. Io devo molto ai suoi studi. Devo molto alla sua presenza nel mio camminamento nella cultura Italo – albanese e Albanese. Più volte mi sono soffermato sui suoi studi e i suoi insegnamenti sono stati elementi che mi hanno permesso di andare oltre e di intrecciare la letteratura albanese e arbereshe con quella della civiltà balcanica. E questo grazie ai suoi moduli linguistici. La lingua come riferimento principale.

Il suo vocabolario, Fjalor, permette, ancora oggi, di integrare i processi linguistici della cultura Italo - albanese e crea un rapporto concreto e diretto con la lingua attraverso le parole e la fraseologia. Egli stesso afferma che “Il Dizionario serve per il recupero del tessuto lessicale, che, specie tra i giovani Arbereshe, presenta oggi larghe frange di impoverimento. E di una lingua, più lessico si conosce, e meglio la si parla”.

L’obiettivo di questo suo lavoro sviluppa due elementi: la parlata dei Paesi arbereshe e le frasi di gran parte degli scrittori arbereshe. Da questo punto di vista, in questo caso specifico, è la letteratura che va in soccorso del recupero del linguaggio. Quella letteratura che si è tramandata oralmente e quella letteratura di scrittori arbereshe che hanno lavorato conservando forme etimologiche e raccordi sintattici.

Ernesto Koliqi ebbe a dire, in una lettera del 31 luglio del 1963 indirizzata a Padre Giordano,: "Quello che rende più prezioso il Suo Dizionario è la fraseologia, che accompagna la definizione di ogni vocabolo, tratta dalle opere di Girolamo De Rada, Antonio Santori, Giuseppe Serembe, Giulio Variboba, Gabriele Dara, Giuseppe Schirò, Bernardo Bilotta ecc.. Ciò agevola anche ai più comuni lettori l'accesso al singolare mondo degli autori 'arbereshe', cui l'atmosfera bizantina, che ne impegna la spiritualità, dà un'impronta di viva suggestione”.

Infatti Giordano si serve della letteratura arbëreshe e questo diventa un fatto fondamentale perché è proprio attraverso i "linguaggi custoditi" oltre che a quelli sommersi che si recupera una identità linguistica e si ripristina il luogo del linguaggio comunicativo oltre al linguaggio simbolico e immaginativo. Infatti nella bibliografia pone in evidenza in ordine alfabetico gli scrittori arbereshe che sono quelli che hanno ereditato un modello di civiltà e lo hanno tramandato sul filo della tradizione. Un tassello straordinario che pone la ricerca di Giordano su due piani: quello etimologico e quello estetico. Così anche nella sua Grammatica, pubblicata come Ministero dei beni e delle attività culturali e del turismo, il lavoro è articolato e comparativo. Infatti egli ci fa capire come la lingua nella storia delle minoranze etnico - linguistiche ha sempre avuto un “portato” esistenziale, in cui la trasmissione dei valori della tradizione ha rappresentato un modello non solo di civiltà ma anche di confronto. Conoscere la lingua, in questi casi, in modo particolare, significa, tra l’altro, sentirsi dentro una comunità, appartenere ad una cultura e vivere l’elemento etnico con una consapevolezza che è, appunto, un modello di geografia umana. Perché la lingua ha il senso di ricontestualizzare il sentimento delle radici riappropriandosi di codici che offrono la possibilità di penetrare la vera umanità di un popolo. Proprio per questo motivo credo che sia importante indagare all’interno di quelle dimensioni linguistiche che permettono una conoscenza appropriata della storia di una comunità. La lingua chiaramente va difesa, va valorizzata, va veicolata.

Ci sono strumenti di conoscenza che bisogna incentivare. La storia Italo - Albanese si fonda su un bagaglio di istanze che provengono dalla tradizione, dall’arte, dalla letteratura, da quella antropologia che si completa con uno scavo nelle realtà delle archeologie. Un suggerimento che ha sempre posto la ricerca di Emanuele Giordano come riferimento negli studi, appunto, di comparazione anche di filologia linguistica.

La sua “Gramatikë Arbëreshe”, facendo riferimento anche agli studi correlati, ha lo scopo di entrare in questo vasto discorso perché si tratta di uno strumento necessario e importante di conoscenza, di diffusione

della lingua e di conservazione. La lingua, ci ha insegnato Giordano, costituisce un vero e proprio territorio ed è su questo territorio che si deve costruire un tessuto che passi inevitabilmente in una comparazione scolastica per raggiungere le nuove generazioni, le quali senza la conoscenza della lingua non potranno mai capire fino in fondo quel patrimonio identitario che è dentro il concetto di etnia (i popoli sono portatori di identità, non ci sono dubbi) che fa delle minoranze linguistiche non un popolo altro o diverso ma un popolo dentro la storia di una Nazione.

La lingua è un bene culturale. Le lingue minoritarie sono un patrimonio di culture in un confronto tra integrazione e identità stessa.

Cosa sarebbe la cultura Arbëreshe senza la sua lingua? Questo popolo e queste comunità potrebbero essere studiati dal punto di vista etnologico, antropologico, letterario, musicale ma senza una conoscenza del loro lessico, della loro grammatica (insomma dei loro codici linguistici), dei loro segni tangibili resteranno sempre dei vuoti, delle assenze, delle mancanze in una visione culturale in cui il conoscere è il sentire, il conoscere è il vivere. In fondo una lingua la si sente, la si impara e la si insegna. Così come nei lavori di Emanuele Giordano che ci offrono un “esercizio” storico e presente nella (o della) lingua Arbëreshe.

Il libro di base (chiamiamolo proprio così) resta sempre la grammatica. Una grammatica si completa sia con la storia sia con la letteratura di un popolo che offre civiltà. La lingua è contenuto e forma.

Ed è su questa cesellatura che una grammatica diventa il percorso per stabilire una corretta comunicazione. Per le comunità di minoranza etnica questo percorso resta fondamentale non solo dal punto di vista linguistico, come già si diceva, ma anche per una comprensione su una cultura che pone al centro quei radicamenti che hanno dato vita alla non perdita di quei valori storici che insistono nei contesti interessati. La lingua, è, dunque, un territorio. Storia e lingua è un rapporto imprescindibile con il quale si aprono prospettive di coerenza e di sussistenza. La cultura Arbëreshe si manifesta (come molte culture minoritarie) in un intreccio tra la definizione di una memoria che non può essere dimenticata e la parola che è sempre più un messaggio di trasparenza per comunicazioni che non vanno interrotte. Forse è proprio nel “reticolato” della cultura Arbëreshe che questi due aspetti (storia e lingua) si intersecano e danno vita ad un progetto articolato. Il “portato” esistenziale di cui si parlava è qui che trova il suo senso. La lingua, infatti, è l’esistenza di un popolo. Non ci si perde, se si difende e si tramanda la lingua. Non ci si perde se la lingua resta viva pur nella condivisibilità di un bilinguismo e nel rispetto dell’unità linguistica italiana come in più occasioni sostenuto.

La cultura Arbëreshe è dentro la cultura italiana. Così la lingua, la storia, le tradizioni, l’arte, la letteratura. In questo caso il bilinguismo per queste comunità è valore dell’integrazione oltre ad essere un sistema di conoscenza di una storia condivisa. La storia è continuità. Le realtà Italo - Albanesi hanno sempre partecipato alla armonizzazione di una storia comune e condivisa. La lingua è un “pensare” non diverso o altro (come si è già detto) ma forse è un “pensare” in più grazie ad una antica diaspora (che però non ha mai interessato l’Italia) che oggi non esiste più.

Ecco perché ha ragione di esistere una presenza linguistica degli Italo - Albanesi. Un ancoraggio in un futuro nel quale comunicare è conoscere. L’Arbëresh appartiene a quella storia d’Italia che ha saputo confrontarsi con i popoli del Mediterraneo - Adriatico. La lingua è nella geografia della storia e in considerazione di ciò si è convinti che tramandare è trasmettere ma è anche sapere educare attraverso strumenti certi. Gli strumenti dell’alfabeto. Emanuele Giordano ci addentra in questi strumenti. In realtà una grammatica racconta non solo la lingua ma struttura un linguaggio per un tracciato di apprendimento nel solco di quella memoria che non si cancella se la lingua stessa diventa un presente nel quotidiano.

Salvaguardia, tutela e promozione. Tre elementi sui quali si è basata la ricerca di Giordano e alla quale ha dato voce prima con le diverse riviste alle quali ha dato il suo notevole contributo e poi con i suoi intensi studi problematici. Una presenza che è un punto fermo nel panorama delle culture degli Italo - albanesi e resta un faro che sottolinea il senso della ricerca e una metodologia sia didattica che storiografica.

In fondo la sua ricerca si impone sul piano della lingua e su quello storico - letterario. Un mosaico dal quale dover ripartire per catturare il senso di una eredità diventata identità.

Atë Emanuele Giordano**Dom Lush Gjergji**

nga Prishtina

Atë Emanuele Giordano për herë të parë e kam takuar në Kalabri, në famullinë Ejanina në vitin 1970. Ishte Java e Madhe. Me ftesë dhe përcjellje të Mons. Eleuterio Fortino, së bashku me Don Ndue Gjergjin, Don Aleksandër Kolën, udhëtuam prej Romës për Kalabri. Ishim studentë të Universitetit “Urbaniana.” Qëllimi dhe synimi ynë ishte për t’i njohur dhe takuar vëllazëritë tanë Arbëreshë, “gjakun tonë të shprishur” gjatë shekujve, por gjithnjë të gjallë dhe të ngrohtë. Ishim mysafirë të familjes së Mons. Eleuterio Fortino, në fshatin e njohur San Benedetto Ullano, vendlindja e tij. Ai na kishte mundësuar këtë vizitë, takim, njohje me botën arbëreshe.

Ndër takimet e paharrueshme, përpos vizitave gati të gjitha bashkësive arbëreshe, riteve të liturgjisë lindore, ishte edhe takimi, ndeja, bisedimi me atë Emanuele Giordano, njeri i ngritur, me kulturë të lartë, njohuri të thellë dhe dashuri të madhe, me fytyrë tipike dhe karakteristike arbërore.

Na bëri përshtypje erudicioni i tij për gjuhë, histori, letërsi dhe kulturë shqiptare. Biblioteka e tij ishte plot me libra. Mendova dhe vendosa: në duar dhe bibliotekë të tij ka vend edhe për botimet tona, për revistën fetaro-kulturore DRITA, që kishte filluar botimin në Prizrenin tonë të lashtë.

Qysh prej takimit tonë të parë rregullisht ia kemi dërguar Dritën, më vonë edhe disa botime tjera, Roli i femrës shqiptare në familje dhe në shoqëri, Nëna jonë Tereze, Besëlidhja e Re... Çdo herë përgjigjej me fjalë të zgjedhura miradije dhe falënderimi, virtutet ky i njerëzve të mëdhenj dhe të mirë.

Takimi ynë i dytë ndodhi gjatë vizitës ndër Arbëreshë për mbledhjen e punimeve dhe krijimtarive kushtuar Nënës Tereze për monografinë “Lule për Nënë”. Ishim së bashku me Don Zef Gashin, famullitarin e atëhershëm të Prishtinës, tani arqipeshkvin e Tivarit, gjatë verës së vitit 1984.

Takimi ynë i tretë ishte prapë në Ejaninë, më 8 shkurt 1985. Me këtë rast ndër të tjera më tha kështu: “Ti ma dërgon rregullisht Dritën dhe shumë botime tjera ... Unë të kam borxh... Ja, pra, Fjalori i Arbërshtvet t’Italisë, 1963, fq. 592, me këtë përkushtim: “Mikut dhe Vëllaut të përdashur Lush Gjergjit. Me nderime dhe mall arbëresh. Papas Emanuil Jordani. Ejaninë, 8. II. 1985”.

Takimi ynë i katërt ishte me rastin e kremtimit të 100 vjetorit të pavarësisë së Shqipërisë në Kalabri, ndër Arbëreshë (11-13 maj 2013). Isha së bashku me vëllain tim, Don Ndue Gjergjin, misionar te “Kisha Zoja Pajtores e Shqiptarëve” në Southfield të Detroitit.

Para një viti mësova nga nipi i tij Augustin Giordano, drejtori i revistës “Jeta Arbëreshe”, pjesëmarrës në Seminarin për Gjuhë, Letërsi dhe Kulturë Shqiptare në Prishtinë, se atë Emanuel Giordano fatbardhësisht ishte ende gjallë dhe mirë me shëndet.

E përhëndeta dhe ia dhurova disa libra, nëpërmjet nipit Agustinit, me dëshirë që të shiheshim sa më parë për t’i përtërirë kujtimet tona.

Mezi prita të takoheshim prapë, pas shumë viteve.. E gjeta në tavolinë të punës, të rrethuar me libra dhe shkrime. Ishte mjaft i freskët me mend dhe shumë i lumtur që rishtas ishim së bashku. I thashë: “Atë Emanuel, dashuria jonë është më e forte se koha dhe rrethanat e jetës. Ta solla edhe kësaj radhe një libër me meditime: “Të ftuar dhe të dërguar”.

Pas dy dite, u ktheva rishtas për ta parë dhe ftuar në manifestimin qendror të Pavarësisë së Shqipërisë. E gjeta me librin tim në tavolinë. Më tha: “Bukur, u kënaqa në lexim dhe meditim. Erdha deri te faqja 28. Gjithnjë lexoj ndonjë rresht, mendim apo faqe. Janë tekste të bukura dhe përmbajtjesore...”. U përgjigja unë: “Ti më do dhe shi për këtë edhe me çmon dhe nderon, I shijon edhe dromcat e vogla në sofër...”.

Pastaj ia shpjegova argumentin e ardhjes tonë dhe si në hoka i thashë: “Ti i përket asaj periudhe, sepse linde vetëm tetë vite pas Pavarësisë. Eja, pra, e na ndero me praninë dhe fjalën tënde!”.

Erdhi. Ishte shtrënguar mirë e mirë. Prania e tij i gëzoi shumë gjithë të pranishmit. I tha edhe dy fjalë rasti, dukshëm i emocionuar dhe ngazëllyer. Fjala e fundit ishte: “Urime, urime, dhe prapë urime!”.

Njeri për mrekulli në atë moshë! Mirë thotë populli ynë: “Nuk plakët zemra dhe dashuria!”.

Hera e pestë, e fundit, ishte kur pata përtëritjen shpirtërore për meshtarë dhe murgesha të Eparkisë së Ungrës, me ftesë të Imzot Donato Oliverio (14 – 15 maj 2014).

Atë Emanuele Giordano qetë, ndërroi jetë; kaloi në amshim, u kthye në shtëpinë e Atit më 17 shkurt 2015, duke lënë pas vete një histori, shumë kujtime dhe botime. Një jetë kushtuar Zotit, Kishës Katolike Bizantine, Popullit Shqiptar, sidomos Arbëreshëve; shembull atdhedashurie nëpërmjet kulturës së jetës dhe qytetërimit të dashurisë.

Miqësia dhe vëllazëria, komunikimi ynë tashmë vazhdon edhe në amshim.

Atë Emanuele Giordano ishte një prift arbëresh - i mirë dhe i njohur, mjaft i dalluar dhe afirmuar, intelektual i dorës së parë, i afërt dhe shumë i dashur, njeri që la gjurma të pashlyeshme në kulturën arbëroro-shqiptare, sidomos në lëmin e gjuhës dhe të liturgjisë. Zoti e shpërbleftë për shërbimin e madh flijues dhe dhurues, ndërsa kujtimi i tij lë të jetë ndër ne i gjallë dhe frymëzues për të gjithë, sidomos për brezet e reja. Pushoftë në paqe!

Prishtinë, 5 mars 2015

Vdekja e Zotit Emanuel Giordano

m.v. Odette Louise e Jesuit

nga Tirana

Vdekja e Zotit Emanuel Xhordano në klinikën e Ungrës më ka prekur thellë. Kisha mësuar për shkakun e shtruarjes së tij në spital, por duke njohur energjinë e tij shpresova që do të rimëkëmbej. Ky lajm ka qenë aq i vështirë për mua për arsye se prej kohësh kisha bërë plan ta vizitoja në qershor për ditëlindjen e tij, që është edhe imja: jemi lindur në të njëjtën ditë me ca vite ndryshim.

Njohja ime me Z. Emanuelin lidhet me themelimin e Vëllazërisë së motrave të vogla në fshatin e Ejaninës në Krahinën e Kozencës në vitin 1969.

Kujtoj me mallëngjim ditën e parë të takimit tim me Atë që ka qenë në të njëjtën kohë, një prift, një mik, një mësues, njëri ndër personalitetet arbëreshe më të shquara të epokës sonë. Ai punoi gjithë jetën e tij për të ruajtur dhe për të gjallëruar vlerat identitare të kombit dhe të fesë.

Kujtime gulfojnë spontanisht duke sjellë ndërmend këtë takim të parë. Ishte muaji i dhjetorit të vitit 1968 dhe motra e vogël Magdëlenë, themeluesja jonë, kishte vendosur për këtë udhëtim në Italinë e Jugut. Ajo shkruan në ditarin e saj "...duke pasur parasysh përgatitjen e themelimit të ardhshëm të një vëllazërie, qëllimi kryesor i së cilës ishte përgatitja për të hyrë në Shqipëri, gjë aq e vështirë në atë kohë". Ajo kishte marrë një kërkesë nga një prift bizantin nga katundi Firmozë; i cili dëshironte që motrat e vogla të vinin në famullinë e tij. Përpos kësaj një arbëreshe, Maria Delfina e prejardhur nga ky fshat kërkonte të hynte te Motrat e vogla, dhe në të njëjtën kohë unë, kërkova të përgatitesha për Shqipërinë. Kjo përkitje qe për motrën e vogël Madëlenë një shenjë. Duhej të shkonin për t'i njohur këta italo-shqiptarë.

Ishim dy për tu nisur për rrugë për në Kalabri. Duke bërë pjesë në Sektorin "Est" dmth, të vendeve komuniste, dëshironim të shkonim në mision në vende nën regjimet marksiste. Papas Matrangolo na përcolli dhe vizituam shumë fshatra arbëreshe të Krahinës së Kozencës. Arritëm në fshatin e Ejaninës: ishte dimër, dhe mjegulla zvarritej nën një grumbull shkëmbinjsh të mëdhej, të cilët më dukej se ishin të gatshëm për të na mbuluar, krijonte një atmosferë të mistershme përpara një gjëje të panjohur. Më duket se e shoh akoma kishën e vogël bizantine që më joshi, sepse ishte edhe dëshira ime ta njoh më mirë këtë rit. Z. Emanueli na priti në një dhomë të madhe ngjitur me kishën, që shërbente si zyrë pune dhe vend pritjeje. Ai vuri karrige afër vatrës dhe hodhi ca copë druri për të prushitur zjarrin. Sytë e mi drejtoheshin nga harta e Shqipërisë e varur në një mur dhe kjo ngjalli kureshtinë time, duke pasur dëshirën se një ditë do të kem mundësinë të shkoj në këtë vend të panjohur, ku bënte kërdi një përndjekje e tmerrshme kundër të krishterëve. Ai na foli për origjinën arbëreshe të katundit të tij, për ritin bizantin të ruajtur nëpër shekuj, ndonjëherë me shumë vështirësi dhe luftë, për varfërinë e banorëve dhe sidomos për gjuhën e arbëreshëve, shqipen. Kemi pasur një bisedë të gjatë, ai na dëftoi Fjalorin arbërisht-italisht që kishte përpiluar dhe na e dhuroi një ekzemplar. Kishte edhe përkthyer liturgjinë e Gjonit Gojëartë në arbërisht, dhe e këndonte çdo mengjes në Kishë. Ai na tregoi edhe një foto të kalasë së Shkodrës dhe na foli shkurtimisht për udhëtimin që posa kishte bërë në Shqipëri i ftuar nga autoritetet shtetërore të RPSH në rastin e botimit të fjalorit të tij. Ai na tregoi edhe për trishtimin që kishte përjetuar, duke vizituar njërin nga shokët e tij të studimit, kur ishte në Grottaferrata. Ky prift ndodhej në një gjendje të tmerrshme, kishin mundur të bisedonin shumë pak në praninë e "sigurimit"...

Brenda pak kohe Zoti Emanuel na futi në historinë e Shqipërisë, nëpër odisenë e arbëreshëve, duke na treguar me krenari medaljen ari që kishte marrë në rastin e 500 vjetorit të vdekjes së Gjergj Kastriotit, Skënderbeut.

Thehtësia e mendimit të tij dhe qëndrimi i tij shpirtëror na bënë shumë përshtypje. Ai ishte gati të na pranonte, kuptonte thirrjen tonë kontemplative në mes të botës, me një dëshirë solidariteti dhe ndarjeje me popullsinë që jetonte në kushte të pasigurta të punës bujqësore. Thjeshtësia e tij, banesa e tij modeste dhe mënyra e të folurit të hapur ngashënyen simpatinë tonë. Nuk dija ende që isha në praninë e një shqiptari të Kohës së Madhe të Gavril Darës. .. Më vonë mësova që ungji i tij Bernard Bilotta kishte përshkruar kujtesën e kësaj kohe në librin e tij: "Shpata e Skenderbeut". Kisha parandjenjë se do të vijmë prapë për ta filluar aty një vëllazëri, duke pritur hapjen e Shqipërisë si e shkruan Motra e vogël Madëlenë në ditarin e saj të 21 mars 1969: "Shpresa e themelimit në një rit lindor dhe në përgatitje për të hyrë në Shqipëri është një gëzim i dyfishtë".

Pasi arritën në Ejaninë të parat motra të vogla, Zhoze Zhaninë e Maria Lucia banuan në një familje duke pritur ta gjejnë një shtëpi. Ato filluan ta studionin gjuhën shqipe te Z. Emanuel, i cili u dha atyre jo vetëm njohuritë e para për të kuptuar liturgjinë bizantine, por ua mësoi atyre shqipen dhe këngë. Pas kontakteve të ngrohta me Imzotin Stamati të Eparkisë së Ungrës, Vëllazëria u themelua zyrtarisht dhe motra e vogël Madëlenë do të vinte në Ejaninë në fillimin e tetorit, e lumtur për këtë prani në ritin lindor dhe për ndjenjat e një simpatie të arbëreshëve ndaj kardinalit Tisserand, mik i madh i Vëllazërisë së motrave të vogla. Ajo shënon: "...me prapamendim të përgatitemi për të hyrë në Shqipëri".

Shumë motra të vogla do të vijnë në Ejaninë, me shumë entuziazëm ato do të zbulojnë një tjetër pamje të Italisë, atëherë shumë pak e njohur, duke dëshiruar ta ndajnë jetën e banorëve në marrëdhëniet e përditshme të punës dhe të fqinjësisë: nuk fiket kurrë kujtimi i "gjitonisë", që bashkonte shoqërinë e lagjes... Gjithnjë me të njëjtin entuziazëm, me të njëjtën energji Z. Emanuel priste motrat e vogla, ua mësonte atyre këngët liturgjike dhe ua shpjegonte trashëgiminë humane, shpirtërore dhe kulturore të gjallë në traditën folklorike. Ai diti të përçonte dashurinë e popullit të vet te motrat e vogla, t'ua mësonte gjuhën e vendit të tij të parë, veçoritë e arbërishtes, të të folmeve të ndryshme dhe pasurinë e liturgjisë bizantine. Frytet e zellit të tij do t'i rigjejnë te motrat e vogla që do të vazhdojnë misionin e tij:

- Një ekspozitë shumë e bukur të veshjeve të gruas arbëreshe: "Shpirti mbretëror te veshjet e gruas arbëreshe" u sendërtua në Ejaninë falë kreativitetit dhe punës së zellshme të ps Liçia. Kjo ekspozitë do të paraqitej edhe në Shqipëri në Festivalin e Gjirokastrës në 1988. Këto kuklla, me veshje shqiptare të grave arbëreshe kur erdhën në Itali, si pasojë të pushtimit osman, do të jenë ambasadore shpirtërore të vëllazërisë dhe të paqes në një Shqipëri atëherë e vuajtur nën tiraninë komuniste, dhe ata do të na japin mundësi të lidhim kontaktet e para me Shqipëri.

- "Bashkësitë arbëreshe, dëshmi të etnosit shqiptar", rezultati i gjurmimeve në bashkëpunim me Zotin Emanuel, të vlefshëm dhe të palodhshëm, sidomos për të dhënë shpjegime në lidhje me gjuhën shqipe, do të hapin ardhmërinë e arbëreshëve drejt Kosovës dhe pastaj Shqipërisë. Ejanina që vërtet Dera, e parandjerë nga motra e vogël Madëlenë

Të gjithë motrat e vogla drejtojnë një këngë falënderimi dhe mirënjohjeje ndaj Zot Emanuelit dhe Arbëreshëve që kemi njohur dhe njohim.

(Tiranë më 09.03.2015)

- 1) Gavril Dara i Ri, Kënga e sprasme e Bales, Palermo 1906;
- 2) Bilotta Bernardo, Shpata e Skenderbeut në Dibrët poshtë, Tiranë 1968.

Studiues i shquar i dijes arbërore

prof. dr. Imri Badallaj

(nga Zhuri)

Protopapas Emanuil Jordani, ky doajen i dijes, që në fillimet e viteve të pesëdhjeta jetoi arbëreshitetin e tij në mënyrë intensive dhe të jashtëzakonëshme. (...) Veprat e plota, që këtu na po përmendim (1957- *Folklore albanese in Italia, tip. Melomo, Cassano; 1963- Fjalor i Arbëreshëve t'Italisë (Dizionario degli Albanesi d'Italia, Bari; 1967- Shpata Skënderbeut ndë Dibrët Poshtë, e Binard Bilotës, Tiranë; 1972 – 1982 drejton revisten Zëri i Arbëreshvet, Ejaninë (Cs); 2000 – Vangjeli i Shën Matesë, Kozencë; 2000- (me të tjerë) Alfabetizzazione Arbëreshe, Torino; 2000 - Fjalor (Dizionario Arbëresh-Italiano / Vocabolario Italiano-Arbëresh, Castrovillari; 2005 - Himne liturgjike bizantino-arbëreshe, Castrovillari; 2005 - Gramatikë arbëreshe, Manduria; 2006- Mbledhje këndimesh arbëreshe, Castrovillari; 2006 - Vangjeli i pjerrë arbërisht, Cosenza), tregojnë qartë për një opus të madh krijues dhe shkencor, që ka kapur segmente e fusha të dijes, që shumica prej tyre kanë qenë të paprekura. Mirëpo, jo vetëm kaq, ngase në tryezën e tij të punës i mbante para vetes edhe pesëgjashhtë tituj librash në dorëshkrim, të cilët ndërkohë do t'i publikonte. Por... pas një sëmundje të shkurtër, në fjavat/shkurt të këtij viti u nda nga kjo jetë dhe penda e tij mbeti e ngrirë mbi ato letra, që gjithmonë i mbushte plot e përplot, duke kapur çështje shkencore nga disa fusha të dijes, si në leksikologji, në gramatologji, në etnolinguistikë, në dialektologji, në sociolinguistikë, në folkloristikë, në tekstologji, në muzikologji; dhe sidomos në fushën e përkthimit ishte më i veçanti. Pra, protopapas Emanuil Jordani pos misionit të tij si klerik, ai u shqua në shumë segmente të dijes, që këtë ia mundësoi edhe njohja e shkëlqyeshme e disa gjuhëve të huaja. Prandaj, edhe titujt e veprave të vëna këtu më sipër tregojnë qartë, se Emanuil Jordani ka lënë pas vetes vepra që prekin pikat më të ndjeshme të trungut të shkencës arbërore, që gjithsesi për të arritur në përfundime të drejta dhe të sakta, duhej jo vetëm dije, por edhe durim e mund i paskajshëm, që pa dyshim këtij dijetari këto tipare nuk i mungonin. Pra, Jordani qe intelektual me përmasa të mëdha. Këtë më së miri e dëshmoi penda*

Tri takimet e mia me 'Zotin Lalë'

prof.dr.Bardh Rugova

Universiteti i Prishtinës

Herën e parë e takova zotin Lalë në formën e një fjalori të arbërishtes në tryezën e punës të mentorit tim, prof. dr. Imri Badallajt. Pas këtij takimi do të njihesha edhe me gramatikën e tij të arbërishtes, me përkthimet e tij të ungjijve dhe me përmbledhjet e këngëve arbëreshe. Do të njihja veprën e një studiuesi, leksikografi, gjuhëtari, përkthyesi, folkloristi dhe, mbi të gjithash, intelektual.

Herën e dytë, njëzet vjet më pas, e takova zotin Lalë për herën e dytë: këtë herë një takim për së gjalli. Ishte në studion e tij në Ejaninë. E pashë një burrë të moshuar, të kërrusur mbi libra që po shfaqte hare para mysafirëve kosovarë. Në moshë të thyer, ai të thoshte përmendësh vargje poezish, shpjegonte për gjuhën arbëreshe dhe i shkante një pikë loti nga ngashnjimi e krenaria, për nipat e tij, Agostinin, studiuesin dhe publicistin, dhe Vasilin, senatorin. Lajmi për ikjen e tij më dha dhimbje, por edhe prehje e ngushëllim, për faktin se nuk shuhen njerëzit, të cilët i mbijeton vepra.

Herën e tretë po e takoj tani zotin Lalë, në formën e një vegimi dhe të një shëmbëlltyre; në formën e kujtesës dhe të ndikimit të veprës së tij prej studiuesi e dijetari. Ky është edhe takimi më i gjatë me imzot Emanuil Jordanin: është takimi me jehun e veprës së tij në përjetësi.

e tij, e cila, kudo që u ngul, u shqua për thellësinë dhe gjerësinë e kapjes së problemeve, për fuqinë e analizës dhe të sintezës së çështjeve, për konkluzionet bindëse, për kriteret e rrepta shkencore, që zbatoi në rezultatet e arritura në fushën e kërkimeve dhe të hulumtimeve, që gjithsesi këto rezultate pa u luhatur do t'i qëndrojnë dhëmbit të moteve.

Nga kjo që u shtrua lart, del qartë se ky intelektual dhe studiues serioz me shumë objektivitet i ka krijuar vetes një vend të denjë në majat e dijes dhe të shkencës në përgjithësi, që si i tillë do t'i mungojë jo vetëm familjes dhe të afërmeve të tij, por të gjithë neve, që e njohëm me tërë veprat, që i la pas vetes.

"...Se të përhapjen edhe të përjetësojën gjuhën shqipe..."

(protopapas Emanuele Giordano)

dr.prof.Merita Sauku-Bruçi

Universiteti i Tiranës

E takova për herë të parë në vitin 2007, në një kuvend të organizuar në katundin e Çiftit (Civita), mbi poezinë italiane bashkëkohore të përkthyer në shqipe, ku u promovua edhe një antologji e poetëve italianë në shqipe. Zoti Emanuele, kështu e thërrisnin, rrezantonte një mirësi që të depërtonte thellë në shpirt. Megjithë moshën e shtyrë kishte energjinë dhe çapin e një djaloshi. Kisha dëgjuar shumë për të, kisha lexuar shumë punime të tij, përdorja si libër pune çdo ditë Fjalorin e hartuar prej tij. Kjo më bënte të ndjehesha e emocionuar dhe të përjetoja një admirim të veçantë. Admirimin dhe respektin që një rishtarë në lëmë të filologjisë arbëreshe provon për një mjeshtër që i kushtoi jetën ruajtjes dhe dokumentimit të arbërishtes.

U bënë mëse dhjetë vite që merrem intensivisht me arbërishten e dokumentuar, dhe në vizitat e mia të shpeshta në katundet arbëreshe e në takimet e shumta me studiues, mësues, gra e burra arbëreshë kam kuptuar se tri janë shtyllat ku mund të mbështetemi që kjo trashëgimi historike, zakonore, gjuhësore, letrare e kulturore e arbëreshëve, e sjellë deri në ditët e sotme të mos tretet: familja (nënat në veçanti), besimi fetar dhe shkolla. Në fakt këto janë edhe tri drejtimet kryesore ku mund të kanalizohet edhe kontributi i Zotit Emanuele për atdheun e tij italik e mëmëdheun e tij ballkanik.

“- Me se merresh, bijë?

– Me Santorin Zot, po transkriptoje dorëshkrimet e romanit Sofia e Kominiatëve.

-Ah Santori, na duhet ta njohim më mirë. Është shkrimtar i madh.”

Dhe filloi të më recitonte vargjet satirike të Mjekarit-ndërsa më dhuronte librin e tij të sapobotuar.

Ndë ultare si një nuse, / t'ulën, t'ndreqën Separjeli, / ta shtron mbësallën e ti kërruse /si një koqez krikomeli; kur me gjishtrat pra të nget, / duket se t'herën e t'vret.”

Zëri i tij më vinte si muzikë. Sytë i shkëlqenin dhe nuk ishte e vështirë të dalloje pasionin për punën që bënte për të mbledhur, riprodhuar, incizuar e transkriptuar këndimet popullore të Ejaninës, Frasnitës dhe jo vetëm. Këtë poezi satirike të Santorit e kishte përfshirë në botimin *Mbledhje këndimesh arbëreshe (çë këndohen Ejaninë e Frasnitë, 2006)*. Botimi paraqet disa rapsodi popullore, këngë që Zoti Emanuele kishte njohur në vogëlinë e tij, këngë të gjegjura e të kënduara nga gratë e Ejaninës e të Frasnitës, këngë korale të Valljeve të incizuara e të transkriptuara në muzikë, etj. Nuk e braktisi kurrë shpresa që: *kjo mbledhje do të begatënj ndërtesën këngëtare e Arbëreshevet të Italisë, çë kanë ditur t'e ruajin me kujdes dhe t'e trashëgojin me kujdes të madh dhe të trashigojin me vullnet të fortë këtë pasuri kulturore.*

Botimi i *Vangjeli-t në 2006* (Vangjeli – i pjerrë arbërisht nga zot Emanuele Giordano – suplemento a “Jeta Arbëreshe”, nr. 50/ 2006) në 60-vjetorin e famullitarisë së tij, përmbushi një dëshirë të brendshme e të gjith'hershme të klerikut: *Libri më i Shëjtë i të Krishterëve t'i vej ndër duart e Arbëreshëve. Se të jenë, çdo ditë Arbëreshë dhe të Krishterë të vërtetë.* Me katër pjesët përbërëse të tij *Vangjeli sipas Mateut* (f. 5-70), *Vangjeli sipas Markut* (f. 71-111), *Vangjeli sipas LLukës* (f. 114-180) *Vangjeli sipas Janjit* (f.181-230) ky përkthim i Librit të Shenjtë tejkalon dhe plotëson botimet e Kamardës dhe Dorsës dhe të tijin (2000) e u mundëson arbëreshve t'i dhjavesën, t'i mejtojën.

Interesant është edhe propozimi gjuhësor që Zoti Emanuele paraqet në këtë përkthim. Bëhet fjalë për mundësinë e pranimit të një gjuhe të përbashkët, ose arbërishte standard, e cila i qaset shumë gjuhës shqipe, aq në gramatikë, sa në sintaksë e leksik . Në këtë gjuhë është pjerrë ky Vangjel. Kur fjalët s'i gjeta tek të folmet arbëreshe i mora nga gjuha shqipe. Një propozim gjuhësor që realizon në praktikë një “frymë”, e cila përshkon edhe disa vepra të hartuara prej tij apo që mbajnë firmën e bashkëpunimit me autorë a studiues të tjerë. Ai u përpoq për një udhë “të mesme” duke eksperimentuar një të folme më të mirë arbëreshe, pra një të folme të përzgjedhur nga format më të pastra morfologjike apo sintaksore, me variante leksikore të vjetra, duke shmangur format e ndikuara nga kalabrishtja apo italishtja. Në mungesë të formave në të folmen

e një katundi, mori forma nga të folmet kufitare, duke e zgjeruar rrethin dalëngadalë gjeografikisht, e në fund fare kur nuk gjeti forma gjegjëse i mori nga shqipja e sotme. E ndoqi këtë rrugë edhe në hartimin e *Gramatikës arbëreshe* (2005), të *Fjalorit arbërisht-italisht* (1963 dhe i ribotuar i plotësuar më vonë) si dhe në tekste të tjera për mësimdhënien e arbërishtes. E kanë përdorur edhe disa autorë (Fortino, A. & E. Giordano, Stamile, Tocci, Bruno) në një bashkëpunim për hartimin 2 vëllimeve të botuara në vitin 2000 “*Alfabetizzazione arbëreshe*” si manuale që përveç se shërbejnë për të mësuar leximin dhe shkrimin e arbërishtes, japin njohuri edhe në lëmë të historisë, letërsisë, folklorit, muzikës dhe ritit bizantin. Të dy vëllimet janë të shkruara në arbërisht; vëllimi i parë shoqërohet edhe me përkthimin italisht, vëllimi i dytë vetëm në arbërisht, pa përkthim. Është një metodë që parashikon transmetimin e njohurive nga më e thjeshta tek më e vështira.

Qasje vizionare apo utopike ndaj problemit? Vetëm koha dhe vullneti i vetë arbëreshëve për mbijetesë gjuhësore mund t'i japë një përgjigje kësaj pyetjeje.

Takimi im i fundit me Zotin Emanuele qe në 2011, kohë kur ishte i shtruar në një klinikë rikuperimi në Lungro. Shoqëroja në këtë vizitë profesorin dhe mentorin tim, Italo C. Fortinon. Koha dhe sëmundja kishte lënë gjurmë në fizikun e tij, por zëri dhe vështrimi ishte po ai.

Do të doja të paraqisja në fund të këtij shkrimi, këtë sonet të shkruar nga F. A. Santori dhe që është shkëputur nga letra dërguar De Radës në 1 maj të 1843. Është mënyra më e mirë për të falenderuar dy burra, klerikë e letrarë njëherazi, që në shekuj të ndryshëm u përpoqën për të njëjtin qëllim, shkrinë të gjithë jetën e tyre, larg çdo rendjeje pas famës, për të përjetësuar një trashëgimi gjuhësore të çmueshme: Arbërishten.

Botohet për herë të parë sipas fl. 22 F.24, D.54/9. në Arkivin Qendror të shtetit Tiranë.

Kangjelijë

*Ndo bumblizon te dheu shërbia ime
Pantehjinjë u se piallë shum thamasī,
Pëse ndo ndianë me veshë, ndo ruanë me sī
Së gjegjën o sheh mose dheza shërtime*

Klara Kodra
nga Tirana

Emanuel Xhordano-s

In memoriam

Rënduar kryet me togje bore,
Ndezur prej zjarri sytë e thellë,
Në detin e rrudhave pleqërore
Buzëqeshja – copëz diell.

Si bujku në arë lëvroje fjalën,
Fjalën që ushqen dhe kurrë s'të vel,
Dhe zemrën ndaje me bashkëfshatarët,
Babë Emanuel!

Kurrë s't'u lodh së hedhuri ajo dorë
Në arë të bardhë farën e zezë.
Duajt e fjalëve u bënë FJALOR,
Duajt e artë lëshuan rreze.

Dritën e ditës e veshi një vel
Kur ti na ike e s'na erdhe më.
Malli për ty, Babë Emanuel,
Na djeg, s'na lë.

Ti ura fjalësh ngrite mbi det ...
Ike, të thirri Ati i Amshuar,
Ike e na le të gjithëve një amanet:
Kjo Fjala shqipe qoftë e pushuar!

*Oh! Të noeronjë se kjo zëmër' e brime
Së prët prë zae formadhe ndonjë hajdhī
Shkruajti se të nderoj gjuhën arbrī
E s'do më se këtë; nderë o llautime*

*U pres e zëmëra tas ndë gjī gjëmōn
E trëmburë! Çë? Ndo jan llautuora o shara
Së kam spiaxhirë: ndo prapa meje rron*

*Skontrepsturë imi ëmërë [...] prë ndherë të
Të ventit ku gjellonjë; ljetë të rara
S'u pane nka sitë e mia pr'a[...]rë një herë!*

“Fjalori i Arbëreshëvet t’Italisë” (1963, 2000) i papas Emanuele Giordano-s

Një vepër me vlerë të përhershme

dr. prof. Emil Lafa

Akademia e Shkencave e Shqipërisë

Botimi i veprës “Fjalori i Arbëreshëve të Italisë” i papas Emanuele Giordano-s më 1963 ishte një risi e papritur dhe e mirëseardhur për leksikografinë shqiptare. Mbaj mend se lajmi ngjalli interesim të veçantë në Institutin e Gjuhësisë. Kam dëgjuar atëherë në Institut se papas Emanuili ishte drejtuar autoriteteve shtetërore të Shqipërisë që të blinin një sasi kopjesh të fjalorit edhe për të lehtësuar detyrimin e tij ndaj shtypshkronjës. Në përmbushje të kësaj kërkesë u blenë 500 kopje të fjalorit për bibliotekat dhe për shitje në librarinë ndërkombëtare të Tiranës. Dua të përmend me këtë rast se shteti shqiptar ka qenë gjithnjë i ndjeshëm ndaj Arbëreshëve matanë detit dhe ka mbajtur hapur rrugë komunikimi e bashkëpunimi me “Gjakun tonë të Shprishur”. Arbëreshët janë vështruar si bij të “Motit të Madh” të Skënderbeut dhe dashuria e nderimi për ta e për burrat e shquar që kanë nxjerrë, është rrënjësor si një edukatë kombëtare në atdheun e tyre të hershëm. Të gjithë shqiptarët janë të vetëdijshëm për rolin e madh të Arbëreshëve në Rilindjen Kombëtare dhe në ndërtimin e kulturës moderne shqiptare.

Burimet e fjalorit dhe fjalori si i tillë.

“Fjalori i Arbëreshëve të Italisë” i E.Giordano-s është një vepër leksikografike e shënuar mirë dhe e hartuar mbi kritere shkencore. Duket se autori e ka bluar në mendje mjaft herët mendimin për këtë fjalor dhe ka punuar gjatë për të. Këtë e dëshmojnë burimet e shumta që ka vjelë dhe që i ka cituar në fjalor, duke dokumentuar fjalën dhe kuptimet e saj. Pra nuk kemi të bëjmë me një vepër të nxjerrë thjesht nga shënime të rastit, nga kujtesa e nga njohja vetjake e të folmeve arbëreshe, por me një vepër të mbështetur në dokumente të shkruara, thuajse në gjithë veprat e botuara deri atëherë të letërsisë dhe të publicistikës arbëreshe, si dhe në materiale të lëna në dorëshkrim. Ky fjalor ku fjalët e shprehjet arbërisht/shqip shpjegohen me fjalët e shprehjet përkatëse të italishtes, të kujton kështu fjalorin e K. Kristoforidhit (1904) me shpjegime kryesisht në gjuhën greke dhe fjalorin e “Bashkimit” (1908) me shpjegime italisht. Meqenëse fjalori i drejtohet kryesisht një bashkësie etnike dygjuhëshe, ku arbërishtja është gjuha e vatrës dhe e zemrës, kurse italishtja gjuha e shkollës, e kulturës dhe e punëve për të fituar jetesën, autori ka vepruar drejt me këtë zgjedhje. Fjalori pasqyron realitetin gjuhësor të ngulimeve arbëreshe në Itali, ku që nga gjysma e dytë e shek. XX që të gjithë janë praktikisht dygjuhësh.

Burimet e fjalorit janë gjuha e shkruar dhe gjuha e folur e përditshme. Si burime nga gjuha e shkruar autori shënon: a) vepra të botuara e dorëshkrime të autorëve arbëreshë (35 autorë duke filluar me L. Matrangën), b) revista e përmbledhje shkrimesh arbëreshe (duke përfshirë edhe botime të Shqipërisë në vitet 1954-1961); c) fjalorë dhe gramatika të gjuhës shqipe, ndër to edhe “Fjalori i gjuhës shqipe” i Institutit të Shkencave (1954) dhe “Gramatika shqipe” e Kostaq Cipos (1949). Krahas këtyre burimeve të shkruara fjalori pasqyron edhe përvojën e pasur jetësore të autorit si njohës i gjithanshëm dhe studiues i vëmendshëm i ligjërimeve arbëreshe dhe si lëvruar i arbërishtes sidomos në fushën e liturgjisë.

Pra është e qartë se ky fjalor, megjithëse në titull përcaktohet si i Arbëreshëvet të Italisë, nuk përfaqëson vetëm leksikon dialektor të ruajtur në ngulimet e tyre ose të krijuar atje qoftë në mënyrë anonime nga gjindja e thjeshtë, qoftë nga burrat e shquar të penës, që kanë dalë nga gjiri i saj. Autori i ka dhënë fjalorit një frymëmarrje më të gjerë në pajtim dhe me idenë e tij për shërbimin e kësaj vepre. Është e njohur se bota intelektuale arbëreshe i ka pasur gjithnjë sytë nga Arbëria matanë detit (*Arbëria matanë detit na kujton...* Serembe) dhe ndërmjet dy brigjeve ka vepruar një osmozë kulturore e shëndetshme, veçanërisht që me fillimin e shek. XX. Në këtë mënyrë fjalët e përdorura në shtypin dhe botimet e shqiptarëve të këtejshëm u bënë të njohura dhe nisën të përdoren edhe andej.

Nëpërmjet këtij fjalori mund të hetohen edhe lidhjet e shkrimtarëve e të publicistëve arbëreshë, veçanërisht që nga shek. XIX, si J. De Rada, D. Camarda, V. Dorsa, B. Bilotta, A. Lorecchio, A. Santori, G. Schirò (i Riu), G. Serembe e të tjerë me letërsinë dhe publicistikën e autorëve shqiptarë si dhe pasurimi i gjuhës së

autorëve arbëreshë me fjalë të trojeve shqiptare e të autorëve shqiptarë. Kështu në këtë fjalor gjejmë fjalë të tilla, si: *atdhe, atdhetar, cofhtë (i), dashuri, frikakac, gjerësi, hjekës, krenar, kreni, krishtlindje, malësi, mashkullor-e, mbinatyrshëm (i), mbishkrim, mohoj, nënqeshje, nënshkruanj, pazakonshëm (i), përparonj, përparshëm (i), përqaqonj, rrjedhim, shpërblim, shpërblimtar, shpërfytyronj, shpërthenj, trimni, trimnisht etj.etj.*, të përdorura në vepra të autorëve të sipërpërmendur ose në botime të ndryshme arbëreshe. Krahas tyre autori e ka quajtur të arsyeshme të përfshijë në fjalor edhe mjaft fjalë të tjera të shqipes letrare, të cilat mund të ndeshen në botime të ndryshme shqip, si *atdhetari, gjatësi, nëndheshëm (i), nënshkrim, i nënshkruar, nënkryetar, nënshtrim, nënshtronj, ribashkim, ribashkonj, shpërndarës, shpërndarje, shpirtmadhësi, shpirtmirësi, ujitje, yndyrë etj.* Dhe kështu një fjalor *i Arbëreshëve të Italisë* do të ishte detyrimisht edhe një fjalor *për Arbëreshët e Italisë*, për t'i ndihmuar ata të kuptojnë fjalët e gjuhës shqipe që përdoren në atdheun e lashtë.

Dobia e fjalorit.

Ky fjalor është hartuar si kërkesë e kohës dhe me synime të caktuara. Pas Luftës, në Republikën Italiane me institucione demokratike, po hapeshin pak nga pak perspektiva për një gjallërim të mëtejshëm të jetës kulturore dhe të mësimin të gjuhës amtare në fshatrat arbëreshe. Një brez i ri po rritej me shpejtësi dhe dëshira për të ruajtur rrënjët e vjetra kulturore e sidomos gjuhën, ishte mjaft e shprehur. Një rol të veçantë ka luajtur edhe kisha arbëreshe në fshatrat që kishin ruajtur ritin bizantin, ku krahas italishtes e greqishtes, përdorej edhe gjuha vendëse në liturgjitë e në ceremonitë e ndryshme fetare. Ndërkaq, nga ana tjetër e detit, në Shqipëri dhe në Kosovë, në shkollat e mesme e të larta mësoheshin shkrymtarët arbëreshë dhe veç antologjive shkollore, po botoheshin edhe vepra të veçanta të tyre, gjithashtu filluan të hartoheshin studime gjuhësore e letrare për to. Letërsia arbëreshe gjithnjë është vështruar dhe trajtuar si pjesë përbërëse e pandashme e letërsisë shqipe a shqiptare dhe me këtë ajo është bërë një element i qenësishëm në formimin kulturor të inteligjencies shqiptare. Të gjitha këto shpjegojnë pse fjalori i Emanuele Giordano-s që i mirëpritur dhe 500 kopjet që erdhën në Shqipëri, u shpërndanë e u shitën në pak kohë. Fjalori u bë i njohur shpejt edhe në Kosovë me recensionet e botuara nga prof. Idriz Ajeti e më vonë edhe Mahmut Hysa, ndërsa në Shqipëri nga studiuesi i njohur letërsisë arbëreshe Jup Kastrati. Pa dyshim papas Emanuili kishte hartuar një vepër të dobishme e të nevojshme, që mori shumë vlerësime. Për Arbëreshët ky fjalor që vepra më përfaqësuese e pasurisë leksikore e frazeologjike të ligjëtimeve të tyre, të cilën ata e njihnin vetëm pjesërisht, secili sipas fshatit a krahinës së vendlindjes.

Fjalori i E. Giordano-s ka qenë i njohur e i përdorur në Botën Arbëreshe, siç kam pasur rastin ta vërej vetë, në gusht-shator 1980, kur së bashku me kolegun Veli Bici dhe Franko Altamarin, zhvilluam për pesë javë një kurs të gjuhës së sotme shqipe me mësues dhe banorë të tjerë të fshatrave në Bashkësinë Malore të anës së djathtë të lumit Krati (Comunità Montana Destra Crati). Shumë nga pjesëmarrësit e kursit vinin me fjalorin e E. Giordanos me vete dhe nëpërmjet tij saktësonin më mirë kuptimet e fjalëve që njihnin e njëkohësisht mësonin edhe mjaft fjalë të reja, sidomos fjalë të shqipes së sotme letrare. Pikërisht duke u nisur nga shërbimi i këtij fjalori si mjet për të fituar një kompetencë më të lartë në zotërimin e shqipes, - dhe nga rrethana se prej vitit 2000, pas aprovimit të Ligjit kombëtar 482/99 mbi Pakicat Gjuhësore Historike të Italisë, në shkollat e Fshatrave Arbëreshe mësohet edhe Arbërishtja, në formën e së Folmes Arbëreshe të çdo fshati - E. Giordano, në ribotimin e fjalorit në vitin 2000, shtoi si pjesë të dytë një fjalor italisht – arbërisht me rreth 11.000 fjalë. Me këtë formë të plotësuar kjo vepër ndihmon më mirë nxënësit dhe të tjerët, për të gjetur fjalët arbërishte (shqipe), që nuk i dinë.

Te ne ky fjalor, ashtu siç e kishte parashikuar vetë autori, ka ndihmuar dhe ndihmon për të lexuar autorët arbëreshë, për të pajisur me shënime filologjike botimet e veprave të tyre, që “studiohen sot më shumë se kurrë më parë” (Parathënia, f. IX). Fjalori është njëkohësisht edhe një mbështetje e sigurt për dokumentimin e fjalës e të kuptimeve të saj në ligjërimet e në letërsinë arbëreshe. Në “Studimet etimologjike” të E.Çabejt ai citohet me dhjetëra herë, po ashtu në studime të tjera.

Leksiku i arbërishtes dhe shqipja e sotme.

Fjalori përmban rreth 19.000 fjalë dhe një pasuri të madhe shprehjesh e fjalësh të urta, që karakterizojnë

jetën dhe zakonet e Arbëreshëve të Italisë. Vetë autori është edhe studiuesi i parë i fjalorit të tij. Çështja që tërheq më së shumti vëmendjen është ballafaqimi i fjalorit të Arbëreshëve me shqipen e sotme. Sipas ballafaqimit që ka kryer ai vetë të lëndës leksikore arbëreshe me fjalorët e shqipes, del se rreth 45% të leksikut popullor arbëresh janë të përbashkëta me shqipen. Kësaj i duhet shtuar edhe ajo sasi jo e vogël fjalësh që shkrimtarët arbëreshë kanë huazuar nga shkrimtarët shqiptarë, siç u përmend më lart, e që përbëjnë rreth 5%. Më tej autori shënon se rreth 5% e përbëjnë fjalët e rralla të përdorura nga shkrimtarët arbëreshë, 5% të tjera janë neologjizmat e shkrimtarëve arbëreshë; rreth 25% e përbëjnë fjalët arbëreshe të katundeve të ndryshme, që nuk janë të përbashkëta me shqipen, po nuk duken të jenë as me burim të huaj. Më tej rreth 5% duket se janë fjalë me burim nga greqishtja, kryesisht të fushës së liturgjisë (një pjesë të sjella e një pjesë të marra në Kalabri e në Sicili nga rrethimi gjuhësor vendës); rreth 10% janë huazime nga dialektet e Italisë së Jugut ose nga italishtja e përbashkët. Nga kjo pasqyrë e mësipërme del se pjesa prej rreth 35% e leksikut arbëresh, që nuk është e përbashkët me shqipen e sotme, por as me prejardhje të qartë të huaj, duhet t'i nënshtrohet një vlerësimi kritik të kujdesshëm nga ana e filologëve dhe leksikologëve kompetentë. Ato fjalë që do të kalojnë nga shosha e këtij shqyrtimi (dhe nuk do të jenë pak) do të fitojnë të drejtën e qytetarisë në gjuhën kombëtare shqipe dhe do të shërbejnë për pasurimin e saj.

Thirrja e E. Giordano-s për t'i hyrë shqyrtimit të imët të leksikut arbëresh, me qëllim që shqipja letrare kombëtare të pasurohet me fjalë e shprehje të reja, ende nuk është dëgjuar siç duhet. Në "Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe" (1980) janë shënuar me shkurtimin arb. (= fjalë e ligjërimëve arbëreshe) këto më poshtë: *e Bukura e Jetës, buzësumbull, -a; droqe, -t; fushamir/ë, -i; grep, -i; grykëkalbët; guff/ër, -ra; hor/ë, -a; kangjel/e, -ja; kez/ë, -a; lumbardh/ë, -a; mbar/ë, -a (e); mosnjeri; mosnjëherë; qafëz, -a; shqitëz, -a; zgjumth, -i*; në "Fjalorin e gjuhës shqipe" (2006) është shtuar edhe *shpargar, -i*. Kësaj liste të varfër prej 18 fjalësh mund t'i shtohet edhe folja *buthtoj*, e regjistruar që në "Fjalorin e gjuhës shqipe" (1954).

Ndërkaq botimi kohët e fundit i dorëshkrimit të fjalorit të arbërishtes të hartuar nga Kolë Kamsi (1886-1960) dhe i një vargu materialesh të tjera leksikore nga ligjërimet arbëreshe ose nga autorët arbëreshë e bën edhe më të mprehtë thirrjen e E. Giordano-s për vlerësimin e leksikut arbëresh dhe këtu nuk do të kemi para sysh kryesisht "ekzotizmat" arbëreshë (siç janë fjalët e sipërsënuara), por edhe fjalë që mund të dukeshin pa ngjyrim arbëresh, si *dashurisht, duhje* (diçka që na duhet, që kemi nevojë për të: "duhjet tona"), *lulësi, lulëzor, pandjenjësi* "apati", *përndreq* "restauror, riparor" etj.

"Fjalori i Arbëreshëve të Italisë" i Emanuele Giordano-s ka mbetur pak i përmendur e i vlerësuar në studimet tona gjuhësore, megjithëse ka shërbyer e shërben si një vepër konsultimi e pazëvendësueshme për leximin e teksteve letrare e të tjera të shkruara nga Arbëreshët në të kaluarën, po edhe në ditët tona. Ky fjalor nuk është studiuar ende si një vepër shkencore përfaqësuese e leksikut arbëresh dhe e ecurisë së zhvillimit të tij. Lënda e pasur dhe e dokumentuar që përmban fjalori, ofron një varg temash studimi të niveleve të ndryshme deri në një disertacion doktorate. Një studim përqsës me fjalorin e Kolë Kamsit do të ishte shumë i dobishëm: nga njëra anë, do të zbulonte veçoritë e secilit fjalor, nga ana tjetër, duke i parë të dy si plotësues të njëri-tjetrit, do të merrim një pamje më të plotë të leksikut arbëresh dhe të vlerave të tij për gjuhën e sotme.

Ky shkrim në kujtim të punëtorit të palodhur e të përkushtuar të gjuhës e të letërsisë shqipe, Mjeshtrit të Madh papas Emanuele Giordano, le të jetë një nxitje për të përmbushur një detyrë shkencore dhe për të nderuar emrin e tij.

1) Siç ma saktëson tashti i nipi Agostino Giordano.

2) Për këtë fjalor kanë botuar recensionet: Karl Gurakuqi, "Shëjzat" 7/1963, nr. 11-12, f. 421-424.; IdrizAjeti, "Gjurmime albanologjike" 1966, nr. 3, f. 247-249; JupKastrati, "Buletin i Institutit Pedagogjik Dvyeçar të Shkodrës", 1967, nr. 6, f. 497-501; Mahmut Hysa, "Fjala" 1969, nr. 4, f. 10-11.

3) Dihet se mungesa e turqizmeve në të folmet arbëreshe përbën një ngas dallimet që bien më shumë në sy me leksikon e shqipes së sotme. Megjithatë E. Giordano ka përfshirë në fjalorin e tij një varg turqizmesh që kanë depërtuar te autorët arbëreshë, si: *dushman*, *çorapë*, *dufek*, *halldup*, *nishan*, *raki*, *tel*, *topë* (top) etj.

4) Me gjithë dëshminë e A. Xhuvanit për përdorimin e kësaj fjale në Myzeqe, ajo njihet më fort si fjalë arbëreshe (shih. Eqrem Çabej, "Studime etimologjike në fushë të shqipes", Bleu II, Tiranë, 1976, f. 399); emri *buthitim* është përfshirë në terminologjinë e gjeologjisë me kuptimin "dalje e një shtrese në sipërfaqe" frëngj. *affleurement*.

5) Kolë Kamsi, "Fjalor arbërisht - shqip. Rreth 8600 fjalë e shënime gramatikore". Redaktor Ferdinand Leka. Universiteti i Shkodrës "Luigj Gurakuqi". Sektori shkencor i albanologjisë. Shkodër 2000, 377 f.

Kontributi i “Fjalorit” të Emanuele Giordano-s në leksikografi

dr. Helena Grillo (Mukli)

Universiteti “Aleksandër Moisiu”, Durrës

Fjalorët e tipeve të ndryshme - nga ata dialektorë të fjalorët normativë, nga ata terminologjikë të fjalorët sinonimikë, antonimikë e deri te fjalori frazeologjik - janë instrumente të rëndësishme të pasqyrimin të pasurisë së gjuhës shqipe në aspekte të ndryshme. Në këtë fazë të zhvillimit të shoqërisë njerëzore drejt globalizmit dhe të gjuhës shqipe në gjithë nënsistemet e saj është e nevojshme të hetohet zbatueshmëria e parimeve të hartimit të fjalorëve të sipërpërmendur, të cilët në llojin e vet sjellin risi në fushën e leksikografisë, si dhe polemika të ndryshme diskutimesh.

“*Fjalor i Arbëreshvet t’Italisë*” të Emanuele Giordanos nuk ka vetëm vlerat e një kodi leksikografik; ai përbën një vepër me rrezatim të gjerë, që vihet në dorë të të gjithë atyre që dëshirojnë të ngrenë kulturën gjuhësore dhe thellojnë njohjen e të folmeve dialektore të shqipes. Për më tepër Fjalori merr rëndësi të vecantë pasi sjell kontribut për njohjen e kulturës e botës arbëreshe, ruajtjen e zakoneve e traditave të të parëve.

Duke u mbështetur në një kartotekë të pasur të leksikut të arbëreshëve të Italisë, Fjalori hodhi në qarkullim mjaft fjalë e shprehje të panjohura ose pak të njohura, duke kontribuar në thellimin e njohjes së gjuhës së arbëreshëve, si gjuhë dialektore e arkaike, pa anashkaluar dhe faktin se në fjalor vërejmë edhe prirje të zhvillimeve gjuhësore, ashtu si në të gjitha varietetet e gjuhës së folur shqipe.

Në dallim nga fjalorët normativë, të cilët nuk përfshijnë fjalë, njësi frazeologjike e kuptime jashtë norme, d.m.th. tepër të ngushta, të vjetruara, krahinore etj., të cilat gjuha standarde mbi bazën e standardizimit përdor vetëm formën normative, Fjalori i E. Giordanos vjen me një mision të vecantë: të fotografojë e dokumentojë leksikun e të folmeve arbëreshe duke dhënë kontribut të vyer në leksikografi, dialektologji e historinë e gjuhës shqipe. Nëse hulumtojmë lëndën e fjalorit vërejmë se autori ka sjellë variante të përdorimeve të të gjitha formave në të folmet arbëreshe duke sjellë pranë njëra tjetrës forma të përafërta dialektore. Për fjalë të veçanta shpesh jepet krahas varianteve dialektore edhe forma normative, si: *përrari-i-përrua-përroi*. Kjo metodë ndihmon studiuesit e gjuhës të analizojnë laryshitë e shumta dialektore dhe të studiojnë të folmen nën rrjedhat globaliste të zhvillimit të gjuhës.

Në materialin e vjelë nga lënda realizojmë analiza sociolinguistike dhe gjuhësore, të cilat na ndihmojnë për studime përqasëse e krahasuese me të folme të tjera arkaike, si dhe analiza mbi baza normative. Në hapësirën që lejon punimi po realizojmë një sprovë sociolinguistike dhe një gjuhësore, e cila do të analizojë tipa të ndryshëm të fjalëformimit, kuptohet në njësi të limituara. Në punime të mëvonshme mund të vijojë një analizë më shtëruese e materialit që përcjell lënda.

Sprovë sociolinguistike

Materiali i vjelë nga “*Fjalor i Arbëreshëve t’ Italisë*” i Emanuele Giordanos na mundëson të hulumtojmë e analizojmë emrat e njerëzve (personave), të cilët janë më të përdorshëm në bashkësinë e arbëreshëve të Italisë.

Nga materiali i pasqyruar në veprën e E.Giordanos vërejmë:

a- Emra të vjetër fisnorë, të babait, gjyshit, gjyshes zakonisht të besimit të krishterë: Dhimitër, Krishti, Kozma, Kostë, Lazari, Marku, Natalli, Nazareu, Ndoni, Ndini, Pali, Thanas, Jizu, Judhë, Krishti, Mihal;

b- Emra të personazheve nga tradita më e mirë e letërsisë shqipe: Niku, Ballaban-i, Ballë-a (Bala), Dorundinë, Finë-a (Serafina), Pali, Nik- Peta,

c- Emra vetjakë në formë të shkurtuar si :Beg-u - Skënderbé; Bel-ë – Isabella; Bram-i- Abramo; Çenx-i- Vincenzo; Çifar-i- Lucifero; Dellin-ë- Adelina; Dhuard-i- Edoardo; Fax-i- Bonifacio; Fi-a- Sofia; Fin-o-

Serafino; Fonx-i- Alfonso; Lenë-a- Elena; Ndreu- Andrea; Rinë-a- Katerina; Ronë-a- Veronica; Zabelë- Isabella; Zefi- Giuseppe;

d- Emrave nga personazhe historikë: Dorë-a (Elena Gjika), Lekë-a, Lishëndër-dri, Pirr-i (Pirro), Qesar-i (Cesare);

e- Emrave nga personazhe mitologjikë: Erkull-i (Ercole);

f- Gjejmë përndarje të formave fonetike të emrave të hershëm ndër shqiptarë: Gjon, Jani, Gjergj, Gjin.

Sprovë gjuhësore

Nëse analizojmë tipat e fjalëformimit vërejmë ndryshime nga shqipja standarde.

1. Prejardhja: Fjalë të formuara me parashtesim: Këtu një vend themelor kanë zënë foljet me parashtesën *për-* me kuptim përforcues e intensiv; *përbuhonj, përçmonj, përdredh, përçanj, përgjonj, përgëzim, përgjumënj, përhap, përjap, përlanj, përmallonj, përmbjeth, përmbjonj, përlyer, përngjas, përngjallënj, përpiqem, përpisem, përpyjek, përgjakëm, përflak, përngjethem, përqethem* (367).

Emra të formuar me *-je*; *përdredhje-a*, (358), *përdorje-a, përqeshje* (366), *përmbytje, përhapje* (361), *përndarje* (364), *përpyekje, përplasje, përvutje,-a*.

Emra përmbledhës ; *përgjithësia, përnjohësia, përnjohuria, përunjësia*.

2. Në grupin e mëposhtëm po listojmë *mbiemra me –shëm* me temë foljore dhe emërore dhe ndajfoljore që shënojnë një tipar cilësor dhe *mbiemra prejppjesorë* të formuar me formë të gërshetuar (parashtesim, prapashtesim, paranyjëzim). Vërejmë se ky tip fjalëformues (mbiemra me –shëm) është prodhimtar tek *Emanuele Giordano*, kjo për vetë faktin, se i takojnë variantit dialektor të gegërishtes, duke mos lënë papërmendur, se disa nga ato gjejnë përdorime dhe në standard. Parë në një vështrim të përgjithshëm, nënvizon Shezai Rrokaj, - mbiemrat dhe *ndajfoljet me – shëm* u përkasin të dyja koineve letrare (gege e toske); *përshtjelë (i, e, të), përzier (i, e, të), përvujtur (i, e, të), përvetëm (i, të), përunjur (i, e, të), përvakur (i, e, të), përvesëm (i, të) (370), përveshur (i, e, të), përsheptshëm (i, të), përsheptë (i, e, të) (368), përtejtmë (i, të), përtoshëm (i, të) (369), përturpëm (i, të), përthellë (i, e, të), përsipërm (i, të), përparshëm (i, të), përpyektë (i, e, të), përposhëm (i, të), përparshëm (i, të), përmishëm (i, të), përmysëm (i, të), përnëmur (i, e, të), përmendur (i, e, të), përmbjethur (i, e, të), përmbledhur (i, e, të), përmbledhur (i, e, të), përlotëm (i, të), përlotuar (i, e, të), përlyem (i, të), përkuqdeshtëm (i, të), përjavshëm (i, të), përherëshëm (i, e, të), përgjumur (i, e, të), përgjaktë (i, e) (360), përgjelbur (i, e, të), përbuzshëm, përdredhur (359).*

3. Përngjitja. Ky tip fjalëformues larmon kryesisht në formimin e ndajfoljeve si prodhim i gjuhës së folur. Kjo dëshmon se arbërishtja po përfshihet në rrjedhën globale dhe shfaq elemente zhvillimor në ligjërim; përbrenda, përbuzë, përdita, përdhunë, përhera, përseshi, përposh (ec përposh), përmishi (këmisha mbahet përmishi), përmbi, (363), përketej, përkrahu, përkundra, përjashta, përfulë përgjunjtë, përlligë.

Dalin të përngjitura fjalë; *përsafërmi, përsëdyti, përsëdrejti, përsëgjati, përsëgjeri, përsëllargu, përsëmiri, përsëngrohti, përsëpari, përsëshpejti, përsëvogli* që në gjuhën standarde janë në formën: *Së afërmi, Së dyti* etj. Kjo dukuri shihet si prirje zhvillimore e gjuhës së folur dhe duhet studiuar kahu i lëvizjes në kuadër të planifikimit gjuhësor në studime rreth shqipes dhe dialekteve të saj.

Leksikografia dialektore është një degë e re e gjuhësisë sonë. Intensiteti i botimeve në këtë fushë është rritur ndjeshëm shekullin e fundit. Në gjuhën shqipe kemi në përdorim shumë fjalorë dialektorë. Ata sjellin lëndë leksikografike jo vetëm të pasur, por edhe interesante, mbi të cilën mund të ndërmerren studime nga disiplina të ndryshme gjuhësore dhe jogjuhësore. Leksiku dialektor e krahinor gjendet përballë dy dukurive, ku shkak kryesor është zhvillimi i fuqishëm i shoqërisë shqiptare dhe sfidat e globalizmit. *Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë” të Emanuele Giordanos* e dëshmon edhe një herë këtë dhe shërben për studime më të thelluara e sprova të tjera gjuhësore, duke na ndihmuar në studime krahasimtare dialektore.

Një vështrim mbi “Fjalor i Arbëreshvet t’Italisë” i Emanuele Giordano-s

Dr. Vilma Proko (Jazexhiu)

Qendra e Studimeve Albanologjike, Tiranë

Vepra leksikografike “Fjalor i Arbëreshvet t’Italisë” i Emanuele Giordanos, (gusht 1963), që përmban mbi 19.000 zëra me fjalë, lokucione, shprehje popullore, ngjarje historike, përdorime, kostume e proverba dhe shembuj të tjerë të vjelë nga vepra të botuara e të pabotuara të shumë shkrimtarëve arbëreshë, si edhe të marrë nga jeta e gjallë e popullit arbëresh, është një fjalor fort i çmueshëm, që rrit dukshëm vargun e fjalorëve të leksikografisë, jo vetëm arbëreshe, por edhe asaj mbarëshqiptare, aq më tepër që si gjuhë parësore në të është gjuha amtare (shqipe), kurse italishtja jepet si dytësore.

Materia leksikore e shtruar në këtë vepër pasqyron një leksik të dokumentuar, që nga kohërat më të vjetra të shqipes së moçme në të folmet e katundeve arbëreshe. Nga studimi i shtresave leksikore në Fjalor, krahasuar me leksikon terminologjik të sotëm, del në pah se leksiku i shqipes edhe në nivelet më të larta të tij, si niveli terminologjik, ka ardhur duke u zhvilluar në shekuj nga format më të thjeshta në më të ndërlukuara, duke u ngritur në fazën e sotme në sisteme të qëndrueshme homogjene.

Autorit i është dashur një punë e pandërprerë dhe me shumë mund për të nxjerrë në pah dallimet leksikore arbërisht-italisht-shqip. Ai ka regjistruar tërë lëndën e konsultuar nga qindra informatorë të moshave të ndryshme; duke qëmtuar një mori materialesh të këtyre ngulimeve, qoftë folklorike ose edhe të karakterit artistik të botuara nëpër qendra të ndryshme brenda Italisë. Kjo lëndë dhe e gjithë materia leksikore u ka shërbyer jo vetëm folësve të italo-arbërishtes, por tërë studiuesve të leksikografisë dhe të interesuarve të tjerë dhe i është nënshtruar rreptësisht metodologjisë shkencore të sotme. Fjalori paraqet një thesar gjuhësor fort të çmuar dhe ka shërbyer si një shtysë për hulumtime të tjera në ligjërimet italo-arbëreshe. Edhe për mbarë shqipen vepra në fjalë paraqet një dhunti të veçantë, aq më tepër, kur dihet mirëfilli se vetë arbërishtja brenda ledhave të saj, edhe sot e kësaj dite me një ambicje të paparë ruan fjalë e shprehje, që gjëkund s’mund t’i gjesh. Fjalori e ka pasqyruar leksikon e shqipes ballafaquar me një gjuhë të një zhvillimi të lartë kulturor, siç është italishtja.

Emanuele Xhordano, duke qëmtuar me një zell të pasohq materie gjuhësore të vjela nëpër ngulimet arbëreshe, ka hetuar fjalë të moçme, të cilat datojnë edhe para Mesharit të Buzukut. Krahas këtij fondi të vjetër fjalësh fort të begatë, ai hetoi në këto mjedise edhe këngë e valle burimore, veshje dhe zakone, që i dukeshin se nuk janë prekur fare nga ndikimet e dheut të huaj.

Sipas një vëzhgimi sado të sipërfaqshëm mund të zbulohet me një ballafaqim shumë të thjeshtë se fjalët bazë të Fjalorit të Arbëreshvet t’Italisë (sjellim si shembuj nga shkronja a: adhuronj (= adhuroj), afëri, agim, ajrim, akademi (= akademi), albërësh (= arbëresh), alltar (= altar), amiral (= admiral), andollogji (= antologji), angosi (= durim), àrk (= hark), arkë, arkitet (= arkitekt), armë, armik, armoni (= harmoni, melodi), askurrë (= kurrë), asht (= eshtër), at, atdhe, atvend (=atdhe), atdhetari, atmosferë, avjator (= aviator) etj., do të përbënin bërthamën fjalësore themelore të çdo fjalori të sotëm të gjuhës shqipe. Kështu, nga kjo pikëpamje, çdo kërkues që do të studionte fondin autokton të shqipes do të gjente të njëjtat elemente bazë si në tërësinë e fjalësit të Fjalorit të Arbëreshvet t’Italisë, ashtu edhe në bërthamën e përbërjes fjalësore themelore të çdo fjalori të sotëm të shqipes (1980, 1984, 2002, 2006).

Po ashtu, në shumë fjalë të prejardhura e të përbëra të gjuhës së sotme shqipe gjejmë në cilësinë e temave prodhuese shumë fjalë të Fjalorit të Arbëreshvet t’Italisë si:

rrënjë dhe **frut-i** (frutë) (sot: **rrënjëz** – **rrënjëz**oj – **rrënjëz**im; **rrënjëfrytor-i** – **rrënjëfrytor-e**);

dru – **ha** - **brenj** (sot: **drunor** – **drusor**; **drungrënës-i** – **drubrej**tës-i, **drungrënës-e** – **drubrej**tës-e);

ujë-t, **sjellë**, **mba** (sot: **ujor** – **ujitje** – **ujitës-e** – **ujësjellës-i** – **ujësjellës-e** – **ujëmbajtës-i** – **ujëmbajtës-e**) etj.

Në rastin më të përgjithshëm kjo dëshmon për potenciale të brendshme të fjalëve bazë shqipe, të cilat në një sasi relativisht jo shumë të madhe si tema fjalëprodhuese në kohën e sotme arrijnë të plotësojnë nevojat e gjuhës së sotme moderne shqipe për formimin e njësisive të pafundme, sidomos në terminologjitë e fushave të ndryshme të dijes, me emërtime njëfjalëshe si udhë-a, udhëkryqe-ja etj. Në rastin më të veçantë këto fjalë bazë shqipe, si tema fjalëprodhuese edhe në kohën e Arbëreshëve të Italisë, mund të kenë shërbyer për formimin e fjalëve të tjera të prejardhura, të përbëra, të cilat A. Xhordano, ose nga mosnjohja e tyre prej tij, ose për shkak të kufizimeve që kishte vetë Fjalori, nuk i ka përfshirë ato në Fjalor, ose duhen vëzhguar në botimin e dytë të Fjalorit të vitit 2000 me plotësime të reja. Krahas kësaj, vepra e A. Xhordanos ka pasqyruar përbërjen leksikore të shqipes para 4-5-qindvjeçarësh, ku shqipja ekzistonte vetën në formën e folur në dialekte të ndryshme, kurse në formën e shkruar paraqitej me alfabetë të huaja (kryesisht latine, siç është Fjalori i Bardhit e para tij veprat e Buzukut, Budit, Bogdanit).

Fjalori i Arbëreshvet t'Italisë ka vlera të mirëfillta leksikologjike dhe leksikografike, pasi ai përfshin fjalë të gurrës së vendit, të cilat kanë mbijetuar në ligjërimin e përditshëm të Arbëreshëve, në krijimtarinë e tyre gojore, në letërsinë artistike arbëreshe, në botimet leksikografike, në studimet etnografiko-gjuhësore, etnografiko-letrare, etnografiko-historike etj. përgjithësisht, në librin arbëresh apo për Arbëreshët. Këto fjalë janë pjesë e trashëgimisë kulturore shqiptare dhe përmbajnë ende vlera të pashfrytëzuara. Madje, jo vetëm arbërishtja, por e tërë Diaspora shqiptare ruan të tilla vlera, siç shprehet edhe prof. Çabej “Kemi dialektet e sotme tonat, si ato të trungut, si ato që janë të shpërndara nëpër Greqi, Itali e gjetkë. Këtej me rrëmime të gjata e të palodhura, ka për të dalë një visar i ri i panjohur gjer më sot.”

Shënime

- 1) Fjalori i gjuhës së sotme shqipe, Tiranë 1980; Fjalori i shqipes së sotme, Tiranë 1984; Fjalori i gjuhës shqipe, Tiranë 2002; Fjalori i gjuhës shqipe, Tiranë 2006.
- 2) Fjalor, Dizionario Arbëresh – Italiano (Vocabolario Italiano - Arbëresh), Castrovillari, 2000.
- 3) A. Duro, Vilma Proko (Jazexhiu), Përfaqësimi i fushave të dijes dhe tematike në Fjalorin e Frang Bardhit, “Frang Bardhi–400 Vjetori i lindjes”, Prishtinë 2007.
- 4) E. Lafe, Për leksikon dituror të “Meshari” i Gjon Buzukut. në: Buzuku dhe gjuha e tij, ASHSH, IGJL, Tiranë, 2005, f. 406-411.
- 5) N. Ressuli, Shkrimtarët shqiptarë, I, (nga Buzuku tek arbëreshët e Greqisë), Botime Pakti, Tiranë, 2007.
- 6) K. Ashta, “Leksiku i plotë i shqipes nxjerrë nga “Cuneus Prophetarum” i Pjetër Bogdanit, 1685”, Buletin Shkencor i Institutit Pedagogjik të Shkodrës, I nr. 1, 1982; II nr. 1, 1983; III nr. 2, 1983; IV nr. 1, 1984; V nr. 2, 1984; VI nr. 1, 1985; VII nr. 2, 1985; VIII nr.1, 1986; IX nr. 2, 1986; X nr. 1, 1987; XI nr. 1, 1988; XII nr. 1-2 1989.
- 7) E. Çabej, Nga leksiku i dialekteve arbëreshe të Italisë, në “Studime filologjike” 1979, 2, f. 54; shih dhe: A. Kostallari, Diaspora e sotme shqiptare dhe gjuha letrare kombëtare e njësuar, në “Studime filologjike”, 1986, 3; F. Altimari, Vëzhgime mbi mësimin dhe përdorimin e shqipes letrare në mjedisin arbëresh, në “Gjuha jonë”, 1985, 2.

I organizuar ka Komitati “Arbëria” i Frasnitës (Lino Mitidieri, Pasquale Bruno, Carmelina Cerchiara, Agostino Giordano, Alberico Mastrota, Mik Randelli), me përkrahjen e Entit Park të Pulinit dhe të Bashkësisë Malësore të Pulinit, u mba ditën 28 shkëndrë 1996, te hera 9,30, te Salla e Këshillit e Bashkisë së Frasnitës - për të festuar 50 vjet priftërije të papasit Emanuele Giordano, priftit të Ejaninës - Kuvendi “Nderim papas Jordanit - 50 vjet në shërbim të Qishës dhe të Kulturës Arbëreshe”. Qenë të ftuar, e thanë edhe pak fjalë,, Ambasadori i Shqipërisë M.Kuteli, Rektori i Universitetit të Kalabrisë Frega, ndrishe personalitete institucionale. Mbajtin fjalime: peshkopi i Ungërës E.Lupinacci, Italo C.Fortino, Gennaro Cortese, Spiro Kalemi, Alessandro Rennis, Agostino Giordano (koordinator i Kuvendit). Aktet e Kuvendit njera sot mbet ‘tin të pabotuar, po sot erth hera e tyre. Ndër shkrimet e atij Kuvendi s’gjeta atë të peshkopit E.Lupinacci.

Papas Manoli, il ‘pioniere’ della Provvidenza

Gennaro Cortese

ish kryetari i Frasnitës, ka Ungra (Cs)

Gentilissime Signore, gent.mi signori, cari amici di Ejanina e Frascineto,

prima di dare inizio al mio breve intervento, per me doveroso, quale vecchio amico e testimone delle molteplici attività parrocchiali, sociali e culturali nelle quali abbiamo visto sempre promotore ed impegnato attore papas Emanuele Giordano, parroco di Ejanina, sento il dovere di dare, a voi tutti, Autorità ecclesiastiche e civili ed amici di Ejanina e Frascineto, il benvenuto cordiale ed affettuoso mio e di tutta la comunità albanofona.

Non vi nascondo la mia emozione nel ritrovarmi a parlare oggi di un lieto evento, in questa sede, luogo di tante battaglie amministrative e di tanti scontri politici, sempre entro i limiti della correttezza e della cordialità, durante i 5 anni (1985-1990) di mia responsabilità amministrativa, quale sindaco di questi due nobili borghi.

Oggi mi trovo nella sala consiliare per una ragione ben diversa: siamo qui riuniti per festeggiare insieme il nobile traguardo di 50 anni di attività sacerdotale e culturale del caro parroco di Ejanina, papas Emanuele Giordano, e per augurargli, per l’amicizia e la stima che ci lega, ancora molti e molti anni di intensa attività, nei vari campi, per l’elevazione morale e sociale del popolo che la Provvidenza gli ha affidato.

Il mio intervento si limiterà al solo aspetto culturale del nostro caro papà, sperando di non tediarvi.

Ho avuto il piacere di conoscere papas Manoli – è questo l’appellativo amichevole con cui sono solito chiamarlo – dal lontano 1936, nel Seminario di Grottaferrata, dove abbiamo frequentato insieme, soltanto la IV classe ginnasiale, avendo io cambiato sede alla fine di quell’anno scolastico. L’incontrai in seguito, solamente alla fine del disastroso II conflitto mondiale, io ancora studente universitario e lui già parroco di Ejanina, - avendo io accomagnato allora, quale presidente diocesano dei giovani di Azione Cattolica, il Vescovo, Rev.mo Giovanni Mele, I° Pastore della Diocesi di Lungro, chiamato dal 1979 a godere le ‘gioie del Paradiso’, quale frutto della sua intensa attività sacerdotale e pastorale. Si preoccupava, allora, quel Santo Sacerdote, di ricostituire le Organizzazioni di Azione Cattolica, che purtroppo languivano anche per gli eventi bellici, che avevano coinvolto tutti i giovani.

I miei rapporti amichevoli e di stima con papas Giordano si sono in seguito intensificati, anche perchè ho avuto il piacere di insegnare per vari anni a Castrovillari, ed anche qui a Frascineto, dove ho formato la mia famiglia e ho avuto anche il piacere di risiedere per qualche anno, prima di stabilirmi definitivamente a Castrovillari.

In quegli anni, i continui incontri con papas Giordano e con tanti amici, studiosi e taluni profondi conoscitori della Cultura Arbreshe, mi hanno man mano convertito alla causa della nostra Etnia, tanto da essere indotto a ricercare ed approfondire, spronato da loro, le nostre origini ed a promuovere, insieme con loro, la creazione dell’Acia (Associazione Culturale Italo-Albanese / Shoqatë Kulturore Arbëreshe) di cui il nostro papas era l’animatore culturale, con sede in Castrovillari, centro di continui incontri di molti arbëreshë, residenti nelle 8 comunità italo-albanesi che gravitano intorno a quella nobile ed antica città.

Quale immediata conseguenza, si è sentita allora la necessità di creare un mezzo di diffusione della nostra cultura e delle nostre attività, ed abbiamo dato vita ad una rivista mensile “Zëri i Arbëreshvet”, sempre stimolati da papas Manoli, il quale, è superfluo ripeterlo, era l’animatore e il punto di riferimento degli articoli più impegnativi; non dimenticando che, in tutti gli associati, era vivo il desiderio di ricercare notizie che potessero interessare i nostri lettori. Naturalmente, per ragioni di carattere economico, tale nostra pubblicazione è durata fino al 1982, e portata avanti, per 11 anni, con non pochi sacrifici, da parte di tutti i soci del sodalizio.

Ma l’attività prettamente culturale del nostro papas va ben oltre, sempre alla ricerca di nuovi orizzonti, non solo, ma sempre sotto pressione, anche da parte della Curia, nel cui ambito, facendo parte di varie Commissioni Liturgiche, non è stato mai risparmiato.

E’ infatti vicedirettore dell’Istituto di Scienze Religiose G.Stamati di Lungro, il vescovo della nostra eparchia dal 1979 al 1987, dopo essere stato amministratore apostolico dal 1957, chiamato a godere del premio eterno, per il suo non comune impegno, quale sacerdote e quale Vescovo. In tale Istituto, papas Emanuele è docente di Liturgia, Cristologia, Ecclesiologia, Lingua Greca, Lingua Albanese, Musica Bizantina.

Credo che sia il caso di ricordare che, nella seconda metà del 1400, dopo la morte del Grande Eroe Nazionale Giorgio Castriota Scanderbeg, i guerrieri albanesi che avevano per decenni combattuto contro i Turchi, ormai convinti di non poter più sostenere una lotta impari, scelsero la via dell’esilio e approdarono in gran parte nell’Italia Meridionale, nel regno di Napoli, accolti dagli Aragonesi, memori dell’aiuto ricevuto dal Castriota nella ribellione dei Baroni.

In Italia essi non portarono beni materiali, ma solo il loro patrimonio culturale e il loro rito bizantino-greco. Quindi, fino alla nomina del I° Vescovo di rito greco, nel 1919, da parte del papa Benedetto XV, il nostro Clero è stato amministrato per circa 4 secoli dalla Curia Latina, che, in qualche modo, non concedeva, per una certa diffidenza, la totale libertà nell’esercizio delle varie funzioni; cosa che ha fatto perdere al clero di rito greco, con il passare degli anni, l’originaria integrità di alcune funzioni liturgiche), il cui recupero è iniziato piuttosto bruscamente da parte del papas Giuseppe Ferrari, parroco di Frascineto, verso la fine degli anni ’40; seguito, subito dopo, dall’allora giovane parroco d Ejanina, papas Giordano. Essi, forse un po’ incautamente hanno ripulito da ogni residuo latino le funzioni religiose delle loro Chiese: azione che certamente ha scosso in parte, specie alcuni buoni ma semplici fedeli, che assistevano piuttosto preoccupati a tali innovazioni. Altri parroci della Diocesi, invece, lasciarono che le statue fossero, man mano che si deterioravano, sostituite da iconi, rappresentanti gli stessi Santi, e sistemate nel frattempo in sacrestia, per dare modo a qualche vecchia, eccessivamente devota, di avere il piacere di rivederle, quando credeva opportuno. Tale operazione, indolore, è stata portata avanti fino alla eliminazione di ogni residuo di pratica religiosa di rito latino.

Ed ora, non volendo abusare ancora della vostra pazienza, cercherò di trattare, anche se piuttosto succintamente, le non poche pubblicazioni di papas Emanuele, partendo dalla più interessante ed impegnativa, che gli ha richiesto non pochi anni di paziente lavoro.

Mi riferisco al Dizionario Albanese-Italiano (Fjalori i Arbëreshvet t’Italisë), certamente il più completo, fra i tanti pubblicati in Italia fino ad oggi, edito nel 1963 dall’Editrice San Paolo. Si tratta di un lavoro che solamente l’impegno e la costanza di uno studioso come papas Manoli, poteva portare a termine. Lo ricordo ancora, sempre sommerso, allora, fra bigliettini e foglietti sparsi in tutti gli angoli del suo studio.

Non dobbiamo dimenticare che, anche nel campo letterario, ha seguito in parte la tradizione familiare, scrivendo non poco, come ha già fatto il padre, lalë Gustini, autore di belle poesie in vernacolo, o come ha fatto il suo prozio, sacerdote Bernardo Bilotta, vissuto dal 1843 al 1918, autore di moltissime opere: una delle quali - sulla scia del Poema Omerico, l’Iliade - canta le grandi imprese di Skanderbeg (Shpata Skanderbekut), opera pubblicata in Albania nel 1967, a cura dell’Università di Tirana.

Ma papas Emanuele, sacerdote scrupoloso e profondo cultore delle tradizioni del mondo arbëresh, ancor prima dell’emanazione del Decreto Vaticano II° del 1968, riguardante l’introduzione della lingua parlata nella celebrazione delle Funzioni Liturgiche, aveva già incominciato ad introdurre, anche se solo in parte, in alcune funzioni, la lingua arbëreshe parlata dal popolo, perchè potessero essere più accessibili alla cultura

dei fedeli.

E' stato quindi anche in questa occasione, un 'pioniere', chiamato in seguito a far parte della Commissione Liturgica Diocesana, per la stesura in lingua albanese delle funzioni religiose e della Liturgia. Di tale Commissione è stato l'artefice principale.

Tale innovazione è sembrata, in un primo momento, piuttosto traumatica, anche per la difficoltà, da parte di molti Arbëreshë, da capire bene la nostra lingua; ma ci siamo subito ripresi ed oggi, con piacere, tutte le funzioni liturgiche sono nella lingua materna. Non solo, ma ciò è servito anche a farci conoscere meglio la lingua dei nostri padri, che purtroppo andava man mano scomparendo.

Ed ora, prima di avviarmi alla conclusione, sento il dovere di rivelare un segreto che il nostro festeggiato non vorrebbe far conoscere: si tratta di un grande riconoscimento culturale: il “Premio Alma Mater”, attribuitogli in occasione della XX Giornata della Cultura, in Campidoglio: premio di cui solo pochi sono a conoscenza; e ciò per la riservatezza del nostro caro festeggiato.

Spero di non aver annoiato un uditorio tanto attento; e pur convinto di non aver detto quanto avrei dovuto sull'attività culturale di papas Manoli: attività tanto vasta che non può essere compendiata in pochi minuti. Cerco di concludere affermando che, se la Provvidenza non avesse regalato alla nostra Comunità, Uomini Colti ed impegnati - come papas Giuseppe Ferrari, papas Francesco Solano, papas Domeinico Bellizzi (Vorea Ulkut) e il prof. Luca Perrone (mi limito a citare i più vicini a noi, per tempo e per origine), quasi tutti fra noi, solo per il ricordo di attività e di opere che ci hanno lasciato, nonchè il nostro festeggiato, papas Giordano – il ricco patrimonio culturale della nostra Etnia sarebbe certamente scomparso da tempo, lasciando a noi solamente il vago ricordo di un popolo indomito ed eroico, di cui Anselmo Lorecchio disse:

“Këta Arbëreshë klenë ledhi i krështenjet, lavuta e Besës e shëndeta e Europës (Questi Albanesi sono stati il baluardo dei Cristiani, lo Scudo della fede, e la Salvezza dell'Europa!).

Anche Giuseppe Garibaldi, dopo la battaglia sul Volturno, in un impeto di immensa riconoscenza, ringraziò per il loro apporto il generale Pace e il generale Damis, arbëreshë, che avevano eroicamente combattuto a capo di un battaglione formato solamente da albanesi dei paesi della zona del Pollino, con queste parole:

“Gli Albanesi sono eroi che si sono distinti in tutte le lotte per la Libertà!”.

Castrovillari, 27-12-1996

I canti di papas Giordano

dr. Spiro Kalemi

docente di Storia della Musica
presso il Conservatorio di Tirana

** Al Comitato Italo-Albanese ARBËRIA (Frascineto-Cosenza): "Spiacente di non poter intervenire al Convegno 'Omaggio a papàs Giordano' che si svolge il 28 dicembre a Frascineto, ringrazio il suddetto Comitato dell'invito, esprimendo ai suoi membri, ai partecipanti e in particolare a papàs Giordano, il mio apprezzamento per il suo operato".*

Per uno studioso di musica venire a conoscenza di elementi inediti della cultura nazionale del suo Paese comporta sempre un grande interesse. E' con questa disposizione che ho ascoltato e riascoltato le registrazioni dei canti di papas Giordano inviate dal Comitato "Arbëria", tramite il prof. Fortino.

Comunque, essendo queste registrazioni l'unico elemento di cui dispongo, e mancandomi qualsiasi altro dato, mi limito a trasmettere quanto segue.

La sensazione avvertita nell'ascolto dei brani interpretati da papas Giordano è assai complessa; convergono e nello stesso tempo divergono raccoglimento religioso e spensieratezza laica; riferimenti a stilemi si intravedono per poi venir subito sommersi da melodie neutre, melodie che portano l'aroma di un passato lontano si intrecciano ad altre più recenti; motivi nuovi vengono come immersi in schemi antichi. A tratti la melodia è limitata nel suo ambito e a tratti volutamente estesa. Tutto ciò è frutto di un'evoluzione collegata a contatti e influenze di altre culture.

Certamente, approfondendo la ricerca con analisi comparate del complesso contesto di elementi ritmici, melodici e modali, si potranno anche trovare i legami di questi canti con quelli della patria albanese. Ma per definire, seppur marginalmente, l'operato di un cultore dei canti degli arbreshë, nel nostro caso quelli di papas Giordano, bisognerebbe tener presenti diversi piani del messaggio musicale. Va così evidenziato l'apporto creativo, nondimeno deve essere valutato quello interpretativo; a questo si aggiunge l'elaborazione dei motivi conosciuti, la loro stilizzazione ed infine il ruolo di chi li propaga portandoli alla conoscenza di tutti. E' in quest'ottica che prende forma, coscienza e vita l'espressione musicale che, come tra gli antichi aedi greci, si realizza nell'operato di papas Giordano.

E' quanto mai significativo che, nella storia dell'umanità, arte e religione abbiano formato un connubio portatore di valori ineguagliabili. La storia della nazione albanese non differisce da questi valori: i più illustri cultori ed artefici della cultura e delle arti albanesi e delle sue tradizioni, sono stati i pochi francescani e gesuiti. La tradizione, anche nel nostro caso, non si smentisce.

Papas Giordano è uno di loro. Anzi, la lontananza dalla patria d'origine rende la sua opera ancora più preziosa. A lui la mia stima ed i miei auguri, perchè prosegua in questo nobile intento che ha nella musica come espressione di valori umani e artistici, e in lui, come interprete di essi, un vero ed autentico rappresentante.

Ora che con la caduta della dittatura in Albania, non esistono più limitazioni ai contatti tra la cultura arbëreshe e quella albanese, un approfondimento dello studio di questa musica e dei suoi interpreti è doverosa. La stessa storia della musica albanese ne può trarre vantaggio e colmare il vuoto venutosi a creare artificialmente da anni.

Mi auguro che il convegno di Frascineto contribuisca a questo scopo. Personalmente desidererei, circostanze permettendo, dare il mio apporto; perciò attendo speranzoso qualsiasi segnale provenga da chi, nella comunità arbreshe, ha intenzione e volontà di portare avanti lo studio di questo particolare patrimonio culturale di cui gli arbëreshë sono interpreti, cultori e protagonisti.

Roma, dicembre 1996

Il Fjalor di papas E. Giordano nel quadro della lessicografia arbëreshe

Italo C. Fortino

shënbendhitjët, ‘Istituto Orientale’, Napoli

1. Parlare oggi del Fjalor i Arbëreshëvet t’Italisë, significa parlare di un’opera conosciuta tanto dagli specialisti quanto da semplici lettori di letteratura arbëreshe. La funzione di un dizionario del genere è pertanto polivalente.

Non esagero, nè lo dico solo per omaggio all’autore, quando affermo che la personalità, lo studioso arbëresh più noto nei centri di ricerca albanese in senso lato è oggi proprio il papas Emanuele Giordano, che tutti noi con sentimenti di riconoscenza e di affetto ringraziamo per quanto ha dato e continua a dare sia alla cultura albanese, tanto nel settore lessicografico, filologico o musicale, sia all’apostolato religioso in seno alla comunità di Ejanina e in quella di tutta l’Eparchia.

Il Fjalor rappresenta il punto culminante, il traguardo di una lunga tradizione di sforzi lessicografici o di semplici raccolte di lessico arbëresh che fonda le radici nella tradizione dei lessici progettati con lo scopo di agevolare la conoscenza della lingua a fini missionari nelle zone albanofone d’Oltre Adriatico, a datare dalla seconda metà del XVII secolo, quando p.Nilo Catalano si accinse a raccogliere quel copioso vocabolario albanese-italiano e italiano-albanese che riguardava però un lessico di coloritura ghega, e dunque improntato probabilmente sul dizionario del Bardhi del 1635.

La cultura arbëreshe, anche in questo campo, ha avuto come protagonisti intellettuali ecclesiastici che nei momenti di crisi, di frammentazione della cultura e della compagine comunitaria, hanno saputo offrire le proprie potenzialità intellettuali per il risorgimento (la Rilindja) già in una fase cronologicamente precedente al risorgimento storico del secolo scorso. Papàs Nicolò Chetta (1741-1803), rettore del Seminario greco-albanese di Palermo, è una personalità di spicco nella lessicografia, a datare dal 1763 con il Leksiko liti thjellë arbërisht, di 5000 lemmi, per arrivare al Lessico italiano e macedone del 1779, con il doppio dei lemmi, ed infine all’Etimologico della lingua albanese di cui si sono perse le tracce. Tanto la prima raccolta che la seconda sono ancora inedite, i cui manoscritti sono conservati nella Biblioteca Reale di Copenhagen, ma saranno pubblicati quanto prima presso l’Orientale di Napoli, dove si preparano le rispettive edizioni. L’accenno ai prodromi del Fjalor è doveroso per inquadrare l’opera nella giusta dimensione storica, per rendersi conto del processo evolutivo di tutti gli sforzi precedenti, per avere consapevolezza delle metodologie e delle tipologie che hanno sorretto la compilazione di diversi dizionari.

Il Chetta colse l’urgenza dell’intervento, perchè si rendeva conto che le parlate arbëreshe andavano incontro ad un costante impoverimento delle potenzialità lessicali e dunque, quantomeno, era indispensabile raccogliere e far conoscere il patrimonio lessicale vivo e anche desueto, ma appartenente alla tradizione secolare. Questa sua consapevolezza gli proveniva da più fattori: in primo luogo dalla constatazione diretta della parlata della sua Contessa Entellina (Pa), in secondo luogo delle difficoltà che incontrava nel mentre si accingeva a comporre opere letterarie di livello colto, in terzo luogo dalla prospettiva di partire per la missione in Himara, che richiedeva una conoscenza linguistica certamente più completa di quella posseduta. Ciò gli permise di mettere a frutto le sue notevoli doti di studioso e di lasciarci un monumento lessicografico di rara preziosità, perchè risalendo al XVIII secolo documenta lo stato della lingua in questo settore e ne evidenzia le aree lessicali bisognose di integrazioni.

Sull’impostazione della ricerca lessicografica, altri studiosi si sarebbero misurati nel secolo scorso. Per l’area dialettale di Sicilia vanno ricordati i lessici dei due Dara, Andrea e Gabriello, che ci offrono una interessante documentazione del lessico appartenente alla parlata di Palazzo Adriano (Pa), ma anche più di raro alle parlate della Calabria o di origine shqiptara. Gabriello in particolare ha avuto la cura di segnare in blu i lemmi della sua parlata, mentre in nero gli altri (arbëreshë e shqiptarë), distinzione questa già praticata

dal Chetta. I relativi manoscritti sono custoditi nella Biblioteca Reale di Copenhagen e attendono di essere studiati.

In Calabria è nel secolo scorso che ha inizio l'interesse per la ricerca lessicografica. Se si può sorvolare, ma solo per ragioni di tempo, sui quattro inventari del Santori, che per la verità si presentano limitati nell'estensione e nella ricchezza dei dati, tuttavia interessanti per la fonte, qualche parola in più va spesa per il Vocabolario Albanese di Giuseppe Angelo Nociti (1832-1899) di Spezzano Albanese (Cs), la cui compilazione comincia a datare a partire dal 1855. Dizionario del tipo bilingue con carattere filologico-etimologico di circa 10.000 lemmi, si distingue per le informazioni sulle varianti dialettali, per i rimandi bibliografici, per l'estensione semantica dei termini e per alcune osservazioni etimologiche (non tutte, naturalmente, vista la reale difficoltà con l'approccio etimologico). La ricerca lessicografica del Nociti dava risposte sia agli intellettuali esigenti, interessati a spaziare nella letteratura e impegnati anche a creare opere originali in albanese, sia a quanti volessero accostarsi alla lingua con più modeste pretese. Il Nociti non ebbe la disponibilità finanziaria per pubblicarlo e il manoscritto rimane ancora oggi inedito.

Il *Lexicon delle Rapsodie* del De Rada, apparso in appendice al *Fiamuri Arbërit*, pur limitato alle rapsodie da lui pubblicate, era utile non solo quale ausilio alla lettura e interpretazione di queste, ma evidenziava l'intenzione dell'autore di distinguere il lessico arbëresh tradizionale dai prestiti romanzi.

Nel secolo scorso furono eseguite diverse ricerche sull'etimologia delle parole. Nel clima romantico, allo scopo di individuare l'origine delle lingue e l'ascendenza della propria nazione, si assiste ad uno sforzo notevole per riportare la lingua albanese all'origine di molte altre. Se tutte le forme di ricerche di quest'ordine, riconducibili principalmente a Vincenzo Dorsa, allo stesso De Rada e a Bernardo Bilotta, oggi alla luce dei principi scientifici moderni, vengono trascurate perché inattendibili, tuttavia rimangono come documentazione di un interesse per la cultura albanese e per l'affermazione della nazionalità.

Per quanto riguarda l'attività lessicografica di Bernardo Bilotta, uno studioso molto informato, se non citiamo appunto i lavori di carattere etimologico, tuttavia non si può sottacere il tentativo della compilazione di un vocabolario impostato per aree terminologiche. I tre fascicoli che compongono gli inventari, contenuti nell'estensione perché incompleti, introducono un criterio nuovo, e senz'altro molto avanzato per l'epoca, la catalogazione del lessico appunto per aree, limitate all'abitazione e all'abbigliamento, con sottoclassi ben strutturate e ordinate. Questo tentativo di particolare catalogazione lessicale sta a dimostrare come il Bilotta fosse a conoscenza dei criteri lessicografici presenti nella linguistica scientifica dell'epoca, e ciò fa riflettere sulle notevoli esagerazioni etimologiche riportate tutte alla lingua albanese quale capostipite.

Intanto il Congresso Linguistico Albanese di Corigliano del 1895, al secondo punto all'ordine del giorno, dopo l'unificazione di un codice alfabetico, discute l'urgenza della compilazione di un dizionario, formando una commissione di lavoro composta di ben 14 membri, dei quali citiamo solo alcuni: Pietro Camodeca, Luigi Lauda, Gerardo Conforti, Bernardo Bilotta, Alberto Straticò, ecc...

In un commento apparso sulla rivista *Ili i Arbreshvet*, diretta da Antonio Argondizza, la Direzione si chiede: "Si farà questo dizionario?... Il progetto di distribuire le lettere dell'alfabeto, uno per individuo, o quaranta o cinquanta persone, come si è proposto e tentato, non promette risultati soddisfacenti. In primo luogo, perché dei quaranta o cinquanta pretesi Vocabolaristi, due terzi, che avranno gentilmente accettato, non si occuperanno né punto, né poco...; e aggiunge: "...Di siffatto improbo lavoro non crediamo capace che il pazientissimo Arciprete Bernardo Bilotta per la semplice ragione che in Congresso ci assicurò di averlo fatto". L'assicurazione del Bilotta si doveva certamente riferire al suo lavoro in corso, poi del resto rimasto incompleto e parzialmente inedito.

Anche il II Congresso Linguistico, tenutosi a Lungro due anni più tardi, inserì nel suo ordine del giorno un punto intorno ai mezzi per riuscire alla reale compilazione del Dizionario di lingua nostra (Ibidem 47/77). Se si vuole avere una panoramica delle iniziative individuali, scaturite dalla spinta ideale dei due Congressi, basti sfogliare alcune pagine della rivista di Anselmo Lorecchio *La Nazione Albanese* (anno 1897-98) per rendersi conto delle buone intenzioni di vari studiosi che annunciavano la raccolta di materiale lessicale, e la pubblicazione di dizionari. Tra questo fiorire di iniziative entusiastiche spiccano i nomi di Girolamo De Rada, Enrico Cremonese, Luigi Lauda, Vincenzo Librandi, Carmine Dramis, Cosmo Serembe, Giuseppe

Schirò.

Ma chi arrivò a dare un risultato concreto, anche se molto parziale, fu Pietro Camodeca de' Coronei con il suo Dizionario pelasgo-albanese ed italiano, la cui pubblicazione del 1900 comprende però soltanto le prime due lettere A-B. Il resto del Dizionario, rimasto manoscritto e fino a poco tempo fa custodito nella Biblioteca Reale di Copenhagen, risulta anch'esso incompleto nelle lettere in esso presenti, e del tutto privo del lessico relativo a ben 10 lettere.

In sintesi vorrei accennare a qualche criterio che emerge dall'analisi dei lessici compilati fino alla fine del secolo scorso, per renderci conto anche delle problematiche inerenti alla materia in questione. Tutti i lessicografi arbëreshë sono partiti dal progetto di raccogliere in primo luogo il lessico vivo a cominciare, in genere, da quello della propria parlata, così il Chetta riflette il lessico della parlata di Contessa Entellina, i Dara quello di Palazzo Adriano, il Nociti quello di Spezzano Albanese ecc... Accanto a questo, il ventaglio lessicografico si estende alle parlate di altri centri albanofoni, naturalmente in proporzione limitata in quanto relativa alle integrazioni di aree lessicali assenti nella propria parlata, mentre altri a questo riferimento aggiungono forme lessicali attinte dalle aree dialettali ghega e toska d'Albania o direttamente dalla letteratura, sia essa espressa nella variante ghega che in quella toska. Questo criterio non è adottato nella stessa misura da tutti i lessicografi. Da due esempi si comprendono i procedimenti: il Chetta, al lessico della sua Contessa Entellina, aggiunge sporadiche varianti di altre parlate arbëreshe, e termini appartenenti alle zone dell'Albania sud-occidentale, in particolare dalla zona costiera della Himara, da cui proveniva probabilmente un suo informatore; Giuseppe Angelo Nociti è più ricco di dati lessicografici ampliando il lessico locale arbëresh, con lemmi della varietà ora ghega, ora toska, e con molti riferimenti al lessico delle opere degli autori, che sono tanti: Dhjata e re di Grigor Gjirokastriti (1827); Katër Ungjillat dhe Punët e Apostujvet di Kostandin Kristoforidhi (1866); le opere di F.Maria da Lecce, di Varibobba, di Dorsa, di Camarda, di Dara, di Santori ecc...

Altro elemento presente nei vari lessici è rappresentato dalle informazioni grammaticali, che in alcuni autori sono ridotte al minimo, come si addice a un dizionario, mentre in altri sono talmente ricche da sconfinare nella catalogazione e spiegazione grammaticale, come avviene in Camodeca, dove è presente addirittura la flessione di tutti i sostantivi.

Trattandosi di dizionari bilingui, in gran parte albanese-italiano, notevole importanza assume anche il problema semantico. Anche qui i comportamenti sono diversificati; alcuni, come il Santori, presentano quasi solo un semplice inventario di equivalenze tra un termine albanese e il corrispettivo italiano, mentre altri più completi offrono abbondante materiale, soprattutto quando affrontano il problema della polisemia, la corrispondenza di più significati in italiano, corredata anche dalla fraseologia, strumento molto utile per l'esatta valenza nei contesti.

Utili talvolta, ma devianti altre volte, le note etimologiche.

Un'ultima considerazione va fatta sul purismo operato dagli autori. Il criterio seguito in gran parte da tutti i nostri lessicografi si basa sul processo di filtraggio dei prestiti romanzi troppo invadenti. Una quantità, diciamo anche notevole, di prestiti romanzi presenti nell'eloquio familiare, è stata privata della cittadinanza albanese, e a volte per un motivo ben preciso, in quanto era facilmente reperibile il corrispettivo albanese vivo parallelamente nella stessa parlata, oppure presente nel patrimonio lessicale di altre parlate. A questo criterio va aggiunto anche quello che vuole la valorizzazione del lessico dimenticato dalle generazioni presenti, ma vivo in passato, e al contempo, ove ciò non fosse possibile, la sostituzione del prestito romanzo con neo-formazioni da radicali albanesi o greci. In quest'ultimo campo si è distinto soprattutto Nicolò Chetta, per cui giustamente è stato definito logocista “forgiatore di parole” da Giuseppe Schirò junior.

Come già è emerso in precedenza, alcuni autori hanno poi arricchito il proprio lessico con elementi tratti sia dall'Albania che dagli scrittori d'Albania e d'Italia.

A questo punto una riflessione sull'esito non sempre felice dei diversi tentativi di compilazione di un Dizionario bilingue albanese si rende utile per comprendere la dinamica culturale che sottostà a svariati fenomeni che interessano il mondo culturale arbëresh.

Si può notare, in linea di massima, che la compilazione dei dizionari non è stata realizzata da specialisti che seguissero un progetto inquadrato nel tempo e nello spazio, come giustamente ebbe a sottolineare la Direzione della rivista ‘Ili i Arbreshvet’. Gli operatori, prima o poi, avrebbero finito per interrompere lungo il cammino un lavoro di ricerca che richiedeva costanza, professionalità, metodologie ben precise, criteri consolidati. La ricerca per lo più fatta nell’ambito individuale; le commissioni pletoriche, infatti, non hanno sortito nessun effetto positivo.

La motivazione dell’assenza di un dizionario sufficiente alla lettura della letteratura e alla creazione di nuove opere, e in genere di ausilio alla conoscenza della lingua, era certamente uno stimolo notevole, ed è perciò che tanti intrapresero l’operazione, ma da soli e a livello individuale sorretto dall’entusiasmo personale, non ha raggiunto pienamente l’obiettivo. Ciò è dimostrato inoltre dal fatto che anche i rislutati migliori, quelli del Chetta e del Nociti, sono poi rimasti inediti perchè le istituzioni erano assenti e l’iniziativa si esauriva con il lento venir meno dell’impegno individuale.

Intanto, dopo il tentativo del Camodeca, la lessicografia per alcuni decenni non ha suscitato più il dovuto interesse, fino a quando Aristide Manes di S.Benedetto Ullano (Cs) non cominciò a dare il suo contributo in questo settore, prima col Dizionario albanese-italiano il cui impegno incomincia a datare dal 1940, e poi col più ampio secondo Dizionario albanese-italiano che comprende più di 11.000 lemmi. Quest’ultimo tentativo, anch’esso rimasto incompleto e inedito, voleva essere un dizionario diverso dagli altri. Intendeva integrare il lessico delle tre varianti linguistiche, la ghega, la toska e l’arbëreshe, col riferimento delle fonti da cui trae i lemmi.

Dal quadro d’insieme emerge ora con chiarezza quale è stato lo spazio e quale il ruolo del ‘Fjalor i Arbëreshvet t’Italisë – Dizionario degli Albanesi d’Italia’, edito dalle Paoline nel 1963 – e curato con pazienza certosina e con competenza dal nostro papà Emanuele Giordano.

Tutti i tentativi del passato, i voti e le aspirazioni dei Congressi linguistici albanesi hanno trovato in questo prezioso Dizionario il coronamento e la piena soddisfazione.

Prima di passare alle prospettive, però, qualche parola vorrei spenderla anche per questo Dizionario.

La comprensione della nostra letteratura arbëreshe era ed è un problema notevole, sia per l’arbëresh che desidera leggere le opere del De Rada e degli altri scrittori, consapevole che col proprio bagaglio tradizionale lessicale non riesce a coprire tutti i campi in esse presenti, sia per lo shqiptar che comprensibilmente non afferra tutte le nostre varianti dialettali.

Non è inutile ricordare che la letteratura degli Arbëreshë occupa un posto rilevante nel quadro della letteratura albanese nel suo complesso, soprattutto per la sua qualità, per la raffinatezza estetica e per la sua preziosità linguistica. Essa è una componente significativa se, d’accordo col prof. Ernesto Koliqi, poniamo l’opera di Girolamo De Rada accanto a quella di Giorgio Fishta e Naim Frashëri, tre rappresentanti di tre realtà culturali e di tre varianti linguistiche: arbëreshe, ghega e toska. Da qui l’urgenza di uno strumento che ci facilitasse l’accesso ai tesori letterari, per scoprire i segreti della nostra cultura.

I 19.00 lemmi del Fjalor del Giordano rappresentano un ventaglio lessicale di notevole importanza in cui predomina in primo piano quella base lessicale comune all’arbërisht ed allo shqip, quantificabile in un 45%; seguito dal 25% che comprende termini tipici di alcune parlate arbëreshe che non sempre trovano i corrispettivi nello shqip nè si possono considerare tout court come prestiti (meritano ancora per la verità uno studio più approfondito); dal 10% di prestiti romanzi penetrati attraverso i dialetti meridionali, ormai ben acclimatati sia in letteratura che nella lingua parlata; e infine da un 20% in cui sono compresi a) i termini arcaici e rari (5%), usati dagli scrittori arbëreshë ma non sempre dal popolo, e presenti per esempio nelle varie raccolte di Rapsodie; b) i prestiti dal greco classico, bizantino e moderno (5%), riconducibili ai contatti con i Greci nell’antica Morea e nelle zone dell’Epiro oltre che alla sfera liturgica veicolati dai nostri papà; c) i termini usati da scrittori arbëreshë e mutuati dalle opere di scrittori shqiptarë (5%); d) infine i neologismi introdotti dagli scrittori arbëreshë (5%).

Da questa radiografia lessicale, offertaci dal Dizionario, si può anche desumere il livello di salute,

limitatamente al lessico, delle nostre parlate nel rapporto anche con la letteratura colta.

Un elemento che va colto e sottolineato per la sua evidente importanza è la fraseologia che correda buona parte dei lemmi.

E’ risaputo che la traduzione da una lingua ad un’altra non è possibile farla in maniera meccanica e computerizzata, perchè le corrispondenze non sono sempre lineari e standardizzate. Le aree di estensione dei significati fra due lingue, infatti, non sempre si possono sovrapporre perfettamente. Oggi infatti si parla di “traduzione di fronte alle culture”, ossia un termine da un contesto culturale deve passare ad altro contesto che non sempre è identico al primo. Valga un esempio: nel tradurre il termine *vatra* “focolare”, si può notare che esso nel contesto albanese rappresenta, o almeno rappresentava fino a poco tempo fa, dei veri tratti culturali specifici, fatti sì del concetto di funzione per riscaldarsi, ma anche di momento di comunicazione, di affratellamento, e non ultimo di trasmissione della cultura tradizionale alle generazioni più giovani da parte degli anziani, attraverso il racconto di favole, novelle, di canti contenenti messaggi mirati e valori propri della comunità. Ora nel passaggio al nuovo contesto dell’altra lingua, il termine originario può non trovare un termine adeguato che ne comprenda l’area di estensione semantico-culturale, per cui parte dei significati della *vatra* arbëreshe rimane dispersa lungo il passaggio perchè non veicolata dal termine dell’altra lingua. Infatti per chi non ha esperienza del focolare in casa e dei connessi, il focolare rimane un’idea astratta, generica e senza particolari contorni. Questo è un esempio di incomprensione fra contesti culturali diversi. In un dizionario si può ovviare parzialmente con la polisemia espressa da sotto-lemmi, ma in maniera più esplicita e concreta attraverso la fraseologia che ne evidenzia la varietà contestuale.

Ora la ricca fraseologia del Dizionario in questione è un corredo e una garanzia, a parer mio indispensabile per coprire sufficientemente tutte le varietà semantiche. Giustamente il Giordano è ricorso alla fraseologia tratta dalla viva voce del popolo, quale fonte diretta e viva della lingua, ai detti, proverbi e idiomatismi vari, portatrici di significati traslati importanti per una lingua, e alla fraseologia tratta dalle opere della letteratura arbëreshe, sia in primo luogo quella orale tradizionale, sia quella colta.

Mai finora era stato tentato uno spoglio così ampio.

Prospettive

Il Dizionario del Giordano, in 33 anni di servizio, sappiamo tutti che ha svolto un ruolo indispensabile. Ancora viene richiesto tanto da studiosi, specialisti della materia, quanto da semplici interessati alla cultura, alla lingua e alla letteratura arbëreshe. E le copie residue della prima edizione non sono più sufficienti a fare fronte alle richieste.

Si rende dunque utile, necessario e urgente programmare la seconda edizione, per tre ordini di motivi: 1) come già detto, per soddisfare le richieste che saranno sempre più numerose; 2) per rivedere, aggiornare e perfezionare il prodotto già esistente; 3) per offrire uno strumento adeguato alla didattica nel momento in cui la proposta di legge di tutela delle minoranze linguistiche esistenti in Italia sarà trasformata in legge e diventerà operante anche nelle nostre scuole.

Tralasciando i punti 1) e 3), voglio fare qualche considerazione sul punto 2), ovverossia sulla revisione, l’aggiornamento e il perfezionamento del Dizionario.

Intanto si tratta di un dizionario bilingue, albanese-italiano, o meglio arbëresh-italiano, perchè del lessico delle parlate e degli scrittori arbëreshë si tratta. Ora è a tutti noto che le parlate arbëreshe rappresentano delle micro-varietà dialettali, che in quanto tali non possono essere rappresentate singolarmente in un dizionario, semmai in un atlante dialettologico, per cui l’Autore ha dovuto operare delle scelte in direzione di una koinè. E’ il caso della scelta dell’alfabeto di Monastir che di per sè unifica le varietà, pur lasciando al lettore la capacità di riportare il lemma nelle varietà delle parlate. Es. il grafema “I”, come l’Autore avvisa nella Prefazione, rappresenta sia il suono laterale posdentale /l/ di Piana degli Albanesi, di Pallagorio, di Greci ecc., sia la laterale palatale /lj/ di Frascineto, Lungro, S.Benedetto Ullano ecc..., come pure la cacuminale /d/ di Falconara Albanese.

Se questo va bene nella rappresentazione grafica, forse più spazio alla varietà lessicale va data nella fraseologia, in cui possono trovare posto le caratteristiche fono-morfologiche locali. Un esempio chiarificatore: i nessi consonantici conservativi *kl*, *gl* di alcune nostre parlate (Plataci, Civita) in sede di fraseologia possono trovare giusta collocazione. Ciò a beneficio di una documentazione più ricca e più varia, e a testimonianza dell'arcaicità o dell'innovazione di particolari fenomeni linguistici.

A questo proposito un ruolo forse più decisivo può giocarlo la geografia linguistica. Un'indagine condotta con questionari appropriati e con campionature per aree lessicali in tutte le comunità ancora albanofone, sarebbe alla base dell'arricchimento fraseologico della lingua viva, con le coloriture proprie, destinato a diventare un serbatoio pregevole anche per altre ricerche successive.

Discorso analogo merita la fraseologia tratta dalle opere degli autori. Rispetto alla prima edizione, la seconda dovrebbe comprendere anche quel materiale lessicale venuto alla luce negli ultimi 30 anni, ovvero dopo la pubblicazione del Dizionario stesso. Mi riferisco alle opere di scrittori arbëreshë le cui 'editio princeps' sono recenti ed i cui manoscritti non sono stati consultati per la prima edizione: es. I sei Romanzetti di F.A.Santori, alcuni canti originali di Giuseppe Serembe, le Rëmenxa t'arbëresha di Giuseppe Angelo Nociti, Mbi malin e truntafilevet di Francesco Crispi Glaviano; solo per citare alcuni titoli.

In altri termini, il Dizionario degli Albanesi d'Italia presenta un materiale lessicale che fa parte di due livelli di lingua: quello parlato e vivo nel momento in cui si è compiuta o si compie l'indagine; e quello scritto che contiene materiale che si proietta in diacronia e ci riporta nel passato. Questi due livelli naturalmente vanno distinti per ovvie ragioni di ordine pratico, ma anche per principio e deontologia scientifica, in quanto rappresenta un materiale funzionale al Dizionario, ma al contempo suscettibile di altre ricerche in campo lessicografico, dialettologico, semantico, ecc...

La distinzione dei due livelli, parlato e scritto, risponde anche a richieste differenziate per interessi: risponde alle attese didattiche, alle esigenze filologiche nella lettura della letteratura, alle ricerche scientifiche.

Queste sono delle considerazioni generali per avere l'idea della prospettiva che il lavoro offre, e per confermarci nella convinzione che è utile il suddetto progetto.

Infine, per concludere, un'ultima idea: la realizzazione editoriale si avvarrebbe di uno strumento informatico più utilizzato: il multimediale.

Accanto all'edizione cartacea, vedo ormai indispensabile, per un Dizionario del genere, il ricorso al Cd Roma, che dà la possibilità di lavorare in maniera integrata tra il libro stampato e il software del computer. In altri termini si darebbe vita ad un dizionario aperto, in cui ogni studioso attraverso il proprio PC può intervenire con apporti personali, integrazioni, modifiche ed arricchimenti di ogni genere.

Un progetto del genere sono sicuro che sarebbe bene accolto anche dalla Commissione Europea, che opera a favore della promozione e della salvaguardia delle Lingue e Culture Regionali o Minoritarie.

La musica del Giordano: un “instrumentum fidei”

Alessandro Rennis

muzikolog, ka Ungra (Cs)

Scoprire l’itinerario artistico di un pittore, di un poeta, non sempre è facile; è – in assoluto – molto più difficile fare la medesima operazione nel vasto campo della musica, per un motivo quasi scontato: il segno musicale non è un simbolo di facile lettura; non è un segno – diciamo così – “popolare”. E’ un segno più aristocratico; leggibile dagli addetti ai lavori, anche se, poi, il prodotto sonoro raggiunge un vastissimo pubblico che può determinarne il successo o il silenzio. Per questo motivo, il compito affidatomi – cioè interpretare il messaggio che traspare dall’impegno artistico/musicale di papas Giordano – non è fatica di tutti i giorni. Inoltre, la veste di scrittura con cui il Giordano si è espresso, si presenta in tre forme diverse: c’è una produzione scritta in neumi bizantini; una in musica occidentale, scritta dall’autore; ed una in musica occidentale affidata alla scrittura (=rielaborazione) del maestro R.Giaffreda. Tutto questo complica ulteriormente il lavoro.

Mi si potrebbe dire: ecco qui papas Giordano, ecco qui tutta la sua produzione: basta chiederne all’autore stesso. Il lettore dovrebbe convenire che non sarebbe una cosa seria. Ed infatti, di questo mio intervento e del contenuto della mia analisi, non ho voluto parlare con l’autore, proprio per evitare, a me e a lui, anche il più pallido dei condizionamenti: il che fiaccherebbe il lavoro in ordine alla obbiettività.

Orbene, analizzando attentamente i nuclei tematici musicali di tutta la produzione del Giordano (sia quella di ispirazione popolare/hapsodica, sia di ispirazione religiosa; sia quella modulata su vecchi calchi schipetari, sia quella ritoccata ed adattata ai testi, da calchi italo/popolari...) mi pare di poter affermare che il tutto – eccezion fatta per la musica costruita su calchi - abbia una medesima patria d’origine ed una identica finalità. Certo, l’una e l’altra emergono talvolta più, tal’altra meno: ma sono – comunque – sempre presenti.

In ordine al primo interrogativo, presumo di non sbagliare quando affermo che tema e sviluppo riflettono una grammatica musicale bizantina, schipetara o popolare arbëreshe della più antica tradizione locale (di Frascinetto ed Ejanina, ndr.). A testimonianza e sostegno di quanto detto, invoco l’impostazione delle varie scale musicali: affiorano i quattro modi semplici ed i quattro modi “plaghi” della musica bizantina; c’è, nelle varie scale – la presenza contemporanea, in chiave, di diesis e bemolli: il che nella musica occidentale è fenomeno episodico e limitato a qualche raro autore; c’è la predilezione di salti musicali di piccoli gradi, o di gradi obbligati connessi alla scala stessa; c’è quasi la totale indifferenza al ritmo, mentre tutta l’attenzione è volta allo sviluppo del tema melodico, nello stretto ambito musicale che la scala modulare prescelta consente e/o impone, così come vuole la migliore tradizione musicale bizantina; e ci sono altri piccoli particolari su cui – in questa sede – sorvolo, per non tediare, oltre il lecito, che ascolta e chi legge.

Per quanto concerne l’innegabile aggancio della musica del Giordano alla produzione popolare arbëreshe di tradizione locale, chiamo a conforto i seguenti elementi di lettura, e, innanzitutto, lo sviluppo asimmetrico del discorso musicale, cioè la predilezione di misure estranee alla musica occidentale, come i 7/8. (N.B. Non trovo tracce di 9/12, nè di 11/12, frequenti nella musica popolare schipetara...).

Il maestro Giaffreda, che ha curato la trascrizione in musica occidentale di parecchia produzione del Giordano, si è trovato di fronte ad un autentico rebus compositivo, che egli – a suo tempo – ha superato alternando un 4/4 ad un tre quarti: tre e quattro fanno sempre sette e, così, il problema appare tecnicamente risolto: ma solo tecnicamente!! Il pur bravo Giaffreda non poteva trovare soluzioni alternative a questa diavoleria popolare orienteggiante che la tradizione schipetara ed arbëreshe presenta e che il Giordano, seguendo il suo istinto, gli proponeva. In proposito, si prenda ad esempio la rapsodia “Martesa e Skanderbekut”: anche l’occhio e l’orecchio meno smaliziati non potranno sorvolare su tali anomalie.

Ma anche nei brani musicali concepiti in misure, tecnicamente, occidentali – come, per es., in “Vdekja e Skanderbekut” – non è difficile notare quanto la musica del Giordano attinga dal patrimonio bizantino e da quello illiro/tracio, coesistenti nell’autore, in relazione alla sua doppia anima culturale: quella

greco/bizantina, per via del suo ministero sacerdotale; e quella popolare/shqipetara, per via della sua origine etnica.

Altra caratteristica che noto – ma questa specialmente nei “vjershë” – è una intima vocazione alla libertà interpretativa, cui tanta produzione del Giordano è predisposta; e tale caratteristica riflette una componente essenziale di ogni musica popolare, ma della nostra arbëreshe in assoluto. Quando il canto passa dall’autore all’orecchio del popolo, questo, istintivamente, lo interpreta di volta in volta (modificandolo...adattandolo...deformandolo, anche) seguendo schemi interpretativi collettivi. La musica popolare, infatti, è collettiva, nel senso che, sempre e comunque, riflette un comune sentire in musica, che plasma l’animo e la sensibilità di un’intera comunità, di cui essa è espressione nonchè strumento di identificazione. Il popolo, quando riprende e ripropone questo tipo di prodotto musicale, conferma che in esso vede interpretata la propria identità culturale. In tal senso molta produzione del Giordano è musica popolare. E su questo versante egli ha reso un buon servizio alla comunità di Frascineto e di Ejanina. Infatti, se della tradizione musicale popolare di questi due paesi qualcosa in più – rispetto ad altre comunità italo-albanesi – si è salvato dall’oblio e dalla completa deformazione, si deve alla puntuale attività del Giordano in questo specifico settore. La produzione del nuovo non ha soppiantato il vecchio, perchè il nuovo è andato lentamente ad innestarsi nel tronco della migliore tradizione, senza condizionarne le radici. Insomma – tanto per capirci – questa è l’operazione esattamente opposta a quanto si persegue – forse senza rendersene conto – col ‘festival della canzone arbëreshe’ di S.Demetrio Corone.

Nel Giordano abbiamo l’impegno a rivivere e far rivivere – a livello popolare – il meglio della locale tradizione, salvaguardando il bagaglio musicale popolare dalla inesorabile legge demolitrice del tempo che tutto investe d’oblio quando, appunto, non si intervenga con sagace azione di recupero e di riproposta. Invece, attraverso il ‘festival della canzone arbëreshe’ di S.Demetrio Corone, si dà una mano all’azione divoratrice del tempo, in quanto si affretta il processo di omologazione musicale a moduli occidentali che, per ovvi motivi, finiranno per avere facile e rapida partita vinta sulla tradizione.

Ma perchè il Giordano investe tanto suo impegno nel comporre musica? Per esigenza, forse, di dare sfogo ad una autentica vena musicale, originale e non altrimenti realizzabile?

Certo non mancherà alla sua produzione anche una qualche componente artistica. Ma la sua musica ha un altro perchè.

La musica del Giordano nasce in risposta ad un preciso intento: essa è un ‘instrumentum fidei’; è un mezzo per educare il popolo sia alla fede che all’amore per le tradizioni, nonchè per conservare la lingua arbëreshe. La sua attività pastorale si completa in questo potente veicolo culturale che è il canto. Papas Giordano sa che il popolo educato al canto si accosta alla preghiera e, attraverso questa, si esercita nella fede e nell’amore verso il prossimo.

Che questo sia l’obiettivo primario dell’attività musicale del Giordano lo dimostra ampiamente questa osservazione.

Papas Giordano ha composto musica con cui rivestire rapsodie di autori vari; ha rimaneggiato musiche popolari schipetare adattandole a testi suoi o di altri autori; ha adattato testi, i più diversi per provenienza ed ispirazione, a motivi italioti: e tutto questo perchè? Per realizzarsi compiutamente, più che come musicista, come sacerdote e come educatore, inserito in una realtà complessa e radicata alla tradizione, come quasi tutte le comunità italo-albanesi.

A mio avviso, ha soddisfatto egregiamente l’uno e l’altro aspetto della sua missione. Ha insegnato a testimoniare la fede. Ha tenuto accesa la fiaccola delle tradizioni popolari e della lingua arbëreshe nello spirito del suo gregge. Noi lo ringraziamo. Dio gliene renderà merito.

La musica? Di fronte a tanto, può anche tacere.

Papas Giordano, un esperto generale

Agostino Giordano

gazetar, ka Purçilli (Cs)

Di papas Emanuele Giordano e della sua opera non si era mai, finora, parlato in modo organico e sufficiente. E neanche di fronte a un uditorio così attento e qualificato, gremito di personalità istituzionali e culturali. Per uno come me – che gli è vicino da tanti anni, lavorando gomito a gomito a tante iniziative – non è facile parlare di lui; non saprei neanche da dove cominciare. E quindi non lo faccio. Mi sono permesso di fare solo qualche integrazione o precisazione tra una relazione e l'altra. Ed è già troppo.

I relatori che mi hanno preceduto hanno trattato diversi aspetti della sua attività: religiosa e culturale.

In papas Giordano ritroviamo, rispecchiati, quei valori tradizionali che hanno caratterizzato la vita di non pochi papas arbëreshë, di oggi e del passato: l'amore per la missione sacerdotale e, insieme, l'amore per la cultura albanese. I nostri papas bizantini hanno sempre, attraverso la loro azione pastorale, difeso il popolo. O capeggiando le emigrazioni dall'Albania; o discutendo e firmando le capitolazioni con i feudatari italiani; o combattendo in prima fila tra i soldati di Garibaldi, in nome della libertà; o scrivendo opere, in difesa dell'identità culturale; o, più semplicemente, assicurando la propria quotidiana presenza e disponibilità in mezzo al popolo. Il papas arbëresh è sempre stato, per il suo popolo, il faro e la guida sicura; lo scudo e la spada.

Papas Giordano – lasciatemelo dire – è stato, per l'Eparchia di Lungro, un ottimo combattente. E - a giudizio dei relatori qui presenti - non un semplice soldato, ma un esperto generale.

Frascineto

Ma per capire appieno l'opera di papas Giordano bisogna allargare il discorso alla sua famiglia e alla comunità di appartenenza.

Alla famiglia dedichiamo due righe: solo per dire che ambedue i suoi genitori erano dei buoni vjershtarë: del padre Agostino, nel 1960, ha visto la luce una raccolta di poesie, curata dal figlio; e per dire che papas Giordano è pronipote di don Bernardo Bilotta, arciprete di Frascineto, poeta e filologo. E tanto basta.

E veniamo a Frascineto. Vogliamo considerare papas Giordano l'unico fiore esotico in un mare di papaveri? Forse dobbiamo credere che sia lui l'unico personaggio famoso di Frascineto? No, Frascineto, dal 1754, con don Michele Bellusci, ha dato i natali a diversi personaggi di spicco, nel campo delle lettere e in campo ecclesiastico. Il Collegio di S.Adriano, dal 1806 al 1833, ebbe come suo vescovo-presidente, mons.Domenico Bellusci, fratello di don Michele, col titolo di vescovo di Sinope: sotto la sua presidenza, il Collegio diventò un centro importante della Carboneria, tanto che i Borboni lo chiamavano “fucina del diavolo”. E, dopo di lui, don Vincenzo Dorsa, scrittore e filologo: famoso il suo libro “Su gli Albanesi: Ricerche e Pensieri”; ma di lui va anche ricordato il “Vangelo di S.Matteo” tradotto nella parlata arbëreshe di Frascineto. E quindi papas Bernardo Bilotta, di cui conserviamo tutti gli inediti, e di cui papas Giordano ha già pubblicato “Shpata e Skanderbekut ndë Dibrët poshtë”. Un grazie, in questo senso, va al prof.Italo C.Fortino, dell’Istituto Orientale’ di Napoli, che si sta prodigando a che le sue opere inedite diventino materia di tesi di laurea per i suoi studenti universitari arbëreshë.

Ma Frascineto ha avuto anche altri figli illustri, che ci hanno lasciato da pochissimi anni: parlo di papas Sepa Ferrari, teologo, bizantinologo e scrittore, parroco di Frascineto e poi docente di lingua e letteratura albanese all'Università di Bari; parlo del poeta papas Domenico Bellizzi (Vorea Ujko), parroco di Firmo: a mio giudizio, uno dei più grandi poeti albanesi. E tra i poeti popolari, Agostino Giordano senior ed Epifanio Ferrari.

Tra i personaggi attuali di Frascineto, oltre a papas Giordano, non vanno dimenticati papas Francesco Solano, poeta e scrittore, già docente di lingua e letteratura albanese all'Università della Calabria; e papas Antonio Bellusci, parroco della comunità arbëreshe di Cosenza, direttore della rivista Lidhja, autore di molte

pubblicazioni in campo demologico, folklorico ed etnografico.

(E se, parlando di Frascineto, vogliamo spendere due parole anche sulla sua frazione Eianina, - peraltro con un passato di Università (Comune) autonoma - la lista dei personaggi si allunga. Tra i personaggi del passato, si va dal senatore Muzio Pace e ai suoi figli Vincenzo e Giuseppe – comandanti militari sotto Garibaldi e poi deputati al primo Parlamento Italiano - al poeta Achille Parapugna; dal poeta-scrittore Luca Perrone ai poeti popolari Costantino Arcuri, Luca Miranda, Marco Blaiotta, Maria Miranda, quest’ultima scomparsa solo qualche mese addietro. Tra i personaggi attuali, va citato papas Vincenzo Selvaggi, parroco di Vaccarizzo Albanese, autore di alcune pubblicazioni sulle tradizioni popolari).

La quasi totalità dei personaggi di Frascineto ha la tonaca. Ma è una caratteristica di Frascineto: qui, il più delle volte, la missione sacerdotale si accompagna all’impegno culturale arbëresh. Oggi Frascineto conta 5 papas operanti nell’Eparchia di Lungro (che, assieme ai cinque della frazione Eianina – fanno 10: un numero ‘eccezionale’, che non sto qui a commentare).

Mi piace qui ricordare, per i collezionisti di curiosità, solo una cosa: i traduttori del testo ufficiale della S.Messa in lingua albanese, oggi in uso nei paesi arbëreshë dell’Eparchia di Lungro, sono stati proprio i papas Ferrari, Bellizzi, Solano e Giordano. Tutti di Frascineto. Appunto.

A ciascuno dei personaggi di Frascineto ed Eianina andrebbe dedicato un Convegno di Studi. Anzi sarebbe bene che le loro opere fossero conosciute, divulgate e studiate, a cominciare dalla Scuola Media locale.

Mondo arbëresh

Ma allarghiamo ancora il raggio della nostra visuale e parliamo del mondo arbëresh, lì da dove papas Giordano ha tratto gli stimoli giusti per occuparsi di cultura; lì dove la sua opera ha poi inciso profondamente, formando le coscienze di tanti giovani.

Parlare di papas Giordano deve esser motivo per allargare il discorso sul rito bizantino della nostra Eparchia e sulla cultura arbëreshe: le due architravi su cui poggia l’identità stessa etnico-culturale degli Albanesi d’Italia.

Da poco si è chiuso, a Lungro, il Sinodo Eparchiale, che, sotto la guida sapiente di Mons.Lupinacci, ha ribadito lo scontato attaccamento degli arbëreshë al loro rito bizantino. E, riguardo alla lingua albanese – veicolo secondo me indispensabile al pieno radicamento del rito stesso -, il Sinodo ne ha ribadito l’intrinseca utilità, rimarcandone la benefica ricaduta spirituale sui fedeli arbëreshë.

Certo, in campo religioso, gli arbëreshë dell’Eparchia di Lungro sono ben rappresentati e tutelati, sia al loro interno che nei rapporti col mondo latino. Ma non dimentichiamo che anche in un corpo ben strutturato, come quello della nostra Eparchia – sola e diversa, in mezzo a tante e uguali – ci possono essere spinte centrifughe, da parte di gruppi di fedeli, ma anche di singoli sacerdoti, che a volte indulgono, per es., più del dovuto nell’uso della lingua italiana nelle funzioni liturgiche e all’introduzione di forme pietistiche non di tradizione bizantina. Quindi, anche in un monolite come un’Eparchia, istituzionalmente riconosciuta e rispettata, con un’organizzazione interna autonoma e gerarchica, i motivi di allarme e di inquietudine non mancano. I Variboba possono annidarsi ovunque; e, in nome di un comodo lassismo, della pigrizia mentale e del “così fan tutti”, diffondere zizzania.

E pensare che il mondo latino oggi non fa nulla per farci perdere o annacquare il rito, come puntualmente faceva – e usando mezzi ‘rozzi e impropri’ – fino a qualche secolo fa. In nessun modo ci ostacola o ci condiziona, sia a livello periferico che centrale. Gli ultimi Papi, e specialmente l’attuale, hanno avuto una predilezione specialissima per noi Arbëreshë e per la nostra Eparchia di rito Bizantino di Lungro (così come per l’altra Eparchia di Piana degli Albanesi): siamo considerati – in tempi di ecumenismo – il trait d’union ideale con il mondo ortodosso. Con la caduta, poi, del comunismo in Albania, siamo diventati insostituibili. E’ grave doverlo ammettere, ma se in campo religioso noi dovessimo col tempo annacquare il nostro rito bizantino, la colpa sarebbe soltanto nostra: di noi Arbëreshë. E a condannarci, per primo, sarebbe proprio quello stesso mondo latino che fino a qualche secolo fa mal tollerava la nostra diversità!

E che dire della cultura arbëreshe? In questo campo non esiste una struttura unica e centralizzata – come l’Eparchia, in campo religioso – che riunisca e rappresenti la multiforme realtà culturale. Istituti Universitari, Associazioni, Pro Loco, Circoli, Riviste, singoli operatori culturali, Scuole, Radio Libere, giornalisti, politici, gruppi folk, cantautori, personalità istituzionali ai più diversi livelli dirigenziali, vivono e operano in modo completamente autonomo. Però si battono tutti per lo stesso ideale: questo è l’unico legame che li unisce, che li fa forti nella diversità. Il poeta Vorea Ujko – papas Domenico Bellizzi, da Frascineto -, del popolo arbëresh scrive:”Il tuo esercito è formato di soli capitani”. L’arbëresh è da sempre individualista. Chissà, forse alle soglie del III° millennio, andrebbe creata una Struttura che rappresenti tutti in modo unitario e articolato davanti alle istituzioni italiane!... Nel 1981, nell’editoriale del nr.14 di ‘Zëri i Arbereshvet’ sollecitavo la ‘fondazione del Partito degli Arbëreshë’, o almeno la costituzione di un Organismo ‘rappresentativo di tutti gli Arbëreshë d’Italia, da Villa Badessa (Pe) a Piana deli Albanesi (Pa)’ regolarmente eletto fra tutte le componenti sociali, religiose, politiche e culturali del mondo arbëresh. Lamentavo una carenza di rappresentatività a tutti i livelli. E lanciavo l’idea di indire un Congresso, dove poter discutere a fondo l’intera problematica arbëreshe.

Nell’intervento finale al Sinodo Eparchiale di Lungro, due mesi fa, esprimevo proprio questo desiderio al nostro Vescovo:”E’ possibile, Eccellenza, poter svolgere un Sinodo anche nel campo culturale arbëresh?”. Una cosa del genere si potrebbe tentare, magari proprio sotto la presidenza del Vescovo di Lungro. Tentare una “Lidhja e Lezhës” anche qui, tra noi Arbëreshë, non sarebbe male.

Una “Lega di Alessio” per contarci, per soppesare le forze, per stilare insieme strategie, per contare di più nel reclamare i nostri diritti; per tratteggiare insieme una politica culturale, scegliere insieme i rappresentanti al Parlamento, formarci una cultura politica. Magari fondare un nostro Partito. Magari reclamare l’istituzione di un ‘Collegio Elettorale’ solo per noi Arbëreshë.

Una Lega che non fosse assolutamente una gabbia, ma dove le individualità fossero esaltate e le esperienze di ciascuno contribuissero all’arricchimento di tutti. Una Lega come punto di incontro.

Intanto sarebbe il caso di organizzare un Congresso.

Oggi noi Arbëreshë viviamo una fase di transizione. Finora abbiamo retto da soli all’urto devastante dei mass media italiani. Assaliti da tutte le parti, abbiamo resistito eroicamente, come la fortezza di Kruja. Adesso cominciamo a non farcela più. Non vorremmo che l’Italia – a cui da sempre chiediamo il rispetto della nostra diversità e il rispetto dell’art.6 della Costituzione Italiana – ci prendesse per fame, come facevano i Turchi con le guarnigioni albanesi.

Non vorremmo pensare che lo Stato Italiano ci abbia abbandonato apposta, per un cinquantennio, per poi accertare – ‘rammaricato’ – la nostra morte culturale, e quindi negarci il tanto agognato insegnamento della lingua e della cultura albanese nelle nostre scuole.

Noi Arbëreshë avvertiamo la sensazione di trovarci finalmente ad un passo da importanti provvedimenti legislativi in nostro favore. Già le Regioni Molise e Basilicata hanno legiferato sulle nostre comunità albanesi; e la Regione Calabria si appresterebbe a varare norme speciali a tutela del nostro patrimonio culturale e linguistico. Ma – cosa ancora più importante – sembra che anche il Parlamento Italiano abbia inserito in agenda, con procedura d’urgenza, la discussione della Legge-quadro sulle Minoranze.

Per chi, come l’arbëresh, ha dato il suo sangue all’Italia in “ogni battaglia per la libertà”; per chi, per oltre 500 anni, ha condiviso con gli italiani problemi e speranze, benessere e disoccupazione, consumismo ed emigrazione, è tempo di giustizia. Lo stato italiano che impone ai bambini delle elementari l’apprendimento di più lingue straniere ‘importate’, non può farlo a scapito della lingua albanese, che è anche suo patrimonio, da oltre 500 anni!

Ci troviamo ad un cruciale passaggio epocale, addirittura alla fine del secondo millennio: ci basterà anche questa volta un “pieno d’ottimismo” per far ripartire la nostra macchina dei desideri? L’arbëresh non demorde mai: culla i suoi sogni la notte, e il giorno seguente è già pronto a trangugiare nuove delusioni. Con coraggio e ironia. Mai con rassegnazione!

Ma è l’Europa che oggi alza giustamente la voce e impone ai suoi Stati membri la difesa e la valorizzazione della cultura delle minoranze etnico-linguistiche. E l’Italia è tenuta a seguire queste direttive se ci tiene

veramente ad entrare in Europa. L'Europa monetaria – di cui tutti oggi si riempiono la bocca – viene dopo – o quantomeno contemporaneamente – all'Europa delle coscienze, delle libertà democratiche, dei diritti delle Minoranze.

A noi Arbëreshë non dispiace vivere come minoranza: è una condizione a cui siamo abituati, che ci fa onore; un abito che ci calza bene, ma a patto che non ci faccia sentire cittadini di serie B, che non leda più la nostra dignità, già tanto offesa e provata, in 5 secoli di stanza in Italia.

Per noi Arbëreshë, il Federalismo e l'Unità Europea – di prossima realizzazione – sono due volàni, due garanzie, indispensabili per la nostra sopravvivenza e il nostro rilancio.

Da soli abbiamo messo su una valida Letteratura: ci manca solo l'insegnamento della lingua e della cultura albanese nelle scuole dei nostri paesi arbëreshë.

Abbiamo già pronti i testi da far leggere e studiare ai nostri figli.

I organizuar ka Bashkia e Frasnitës e ka Shoqata Kulturore 'Vëllamja' e Ejaninës, ditën 30 shëndrë 2000, te hera 18,30, te Salla e Këshillit e Bashkisë së Frasnitës, u mba një Kuvend për të folej mbi të Dytjën (II) Edicionë të Fjalorit të papasit Emanuele Giordano (Dizionario Arbëresh-Italiano/Vocabolario Italiano-Arbëresh). Në Kuvend, i koordinuar ka Agostino Giordano, muartin pjesë e fjalë: kryetari i Frasnitës Francesco Pellicano dhe asesörja e Kulturës Maria Francesca Camodeca; kryetërja e Shoqatës Kulturore Vëllamja, Carmelina Cerchiara; editori Mimmo Sancineto, gazetari Pierfranco Bruni, ispektori M.P.I. Francesco Fusca; Emilia Blaiotta, drejtore e Shkollës Ernest Koliqi; Donatella Laudadio, asesöre provinçale e Kulturës; Damiano Guagliardi, këshilltar krahinor. Dy fjalë falendërimi i tha edhe papas Giordano. Po, veç ispektorit F.Fusca, mosnjëri ndër atë ç'foltin, lanë shkruar fjalimin e tyre.*

Ricerche di qualità nel mondo Arbëresh

Francesco Fusca

Ispektor skollje, ka Spixana (Cs)

Non riescono a toglierci l'entusiasmo che ci ha presi – per l'uscita del Fjalor (Vocabolario) del papas Emanuele Giordano di Eianina-Frascineto (Cosenza) – i vari critici, ipercritici e detrattori dell'Autore.

In effetti, va salutata con grande simpatia e gratitudine l'opera del Giordano, che non è una semplice ri-edizione del Fjalor del 1963 (Edizioni Paoline, Bari); essa, difatti, è arricchita di quasi 100 pagine di 'Vocabolario Italiano-Arbëresh', che necessitava più che mai agli Italo-Albanesi – sia considerati autonomamente, sia in relazione alla Legge nr.482/99 – che vogliono precisare, approfondire e arricchire la lingua e il suo possesso consapevole.

D'altra parte, se anche si volesse indugiare col pensiero sul fatto che il Fjalor esce 37 anni dopo il consistente tomo "Arbëresh-Italiano" così come proposto nel 1963, la risposta vera è: Quanti l'hanno studiato e lo conoscono bene, fino in fondo?

Ora, quando ci si sofferma su questioni di lana caprina – per le ragioni più diverse, ma da noi assolutamente ingiustificate (di ripicca, di gelosia, di invidia, di cattivo/pessimo carattere dell'autore di un'opera – di pittura, di musica, di lettere...) – ci sovviene, tristemente, un passo mai dimenticato del nostro grande Giovanni Laviola che, nel lontano 1973, in premessa al suo "Italo-Albanesi – Società, Comitati e Congressi dal 1895 al 1904", parlando del movimento italo-albanese ne sottolineava la "polemica vivace, aspra, e alle volte rissosa: caratteristica costante di tutta la vita associata degli italo-albanesi"(pag.7). E aggiungeva: "E non solo di quelli di settanta anni fa!". Si deve amaramente riconoscere, forse, e anche di quelli di oggi? Assolutamente no! Perché noi oggi abbiamo una consapevolezza e una coscienza, che non avevano gli Arbëreshë del 1973, nè di inizio Novecento...

Il Vocabolario del papas Giordano è uno strumento di lavoro di fondamentale importanza, per chi vuole imparare la lingua arbreshe ed esser più ricco di parole, di idee e di fatti; esso è di facile consultazione e di semplice comprensione; può essere utilizzato sia dagli italo-foni sia dagli albanofoni. La fraseologia che accompagna la definizione delle parole è estremamente significatica e aiuta molto chi legge e vuole capire il senso e il significato di una parola, 'dentro' un contesto di parole o un altro contesto e così via. Si tratta di una proposta intelligente, che davvero sostiene il lettore, anche se non molto 'attrezzato' dal punto di vista culturale.

Sul valore scientifico dell'opera del Giordano, sulla sua attendibilità, sul metodo usato e sulla sua obiettività non è il caso di soffermarci. Basti qui fare due nomi, che – al di sopra di ogni sospetto – hanno pubblicamente elogiato la fatica dell'Autore di Frascineto: P.Giuseppe Valentini e Ernesto Koliqi. (...)

La parte seconda del Volume riguarda il 'Vocabolario Italiano-Arbëresh' che propone oltre 11.000 lemmi, che tengono conto delle parlate delle comunità albanofone d'Italia e delle loro diversificazioni anche nei significati.

“'Albanese', per esempio, è così proposto: sm.agg. (d'Italia) arbëresh, albëresh; (d'Albania) shqiptar, (di Grecia) arbëror; sf. (lingua) arbërishte, shqipe; avv.(in albanese) arbërisht, shqip”.

E' di tutta evidenza la facilità e semplicità della proposta d'apprendimento. Se poi si leggono insieme e si confrontano le parole nelle due parti del Fjalor, allora il gioco è fatto! Con un po' di buona volontà e un po' di fatica, la grande lingua albanese può continuare a vivere, arricchendo tutti in civiltà, cultura e democrazia.

I organizuar ka Bashkia e Frasnitës, ka Famullia e Shën Vasilit të Math të Ejaninës, ka Sportjeli Gjuhësor, ka Pro-Loko V. Dorsa i Frasnitës e ka revista 'Jeta Arbëreshe' e Ejaninës; ditën 28 shkëndrë 2006, te hera 16,00, tek Instituti i Përmbledhës Ernest Koliqi të Frasnitës, u mba një Kuvend: ("Vepra fetare dhe kulturore e protopapasit Emanuele Giordano"), për të festuar 60 vjet priftërije në Famullinë e Ejaninës. Ndë Kuvend - ku koordinoi punimet Antonio Panaiotis Ferrari, asesori i Kulturës i Bashkisë së Frasnitës - muartin pjesë e fjalë: kryetari i Frasnitës Domenico Braile e peshkopi i Ungrës Ercole Lupinacci; arkimandriti Eleuterio F.Fortino, protopapasi Nik Pace, Italo C.Fortino, Imri Badallaj, Pierfranco Bruni, Alessandro Rennis e Agostino Giordano. Foli pak edhe motra e vogël Maria Lucia. Dy fjalë falendërimi, pra, i tha edhe papas Giordano. Veç Kryetarit të Bashkisë, Peshkopit të Ungrës, dr. P.Brunit dhe prof.A.Rennis - që s'lanë shkruar fjalimin e tyre -, të tjerëvet relatorë këtu botohen fjalimet. Te gjuha ç'i mbajtin.

Zoti Manol, mësove tue bërë

archim.Eleuterio F.Fortino

ka Shen Benedhiti (Cs)

Eccellenza, Carissimo papas Emanuele, Signor Sindaco, cari confratelli, signore e signori, egregio chairman!

E' motivo per me di gioia grande essere qui con voi per far festa a papas Emanuele. Per riflettere sulla sua opera di sacerdote e di uomo di cultura, per concludere che vale la pena di dedicare la propria vita al servizio della Chiesa e del proprio popolo.

1. Me hare të madhe sot jam ndë mes t'juve për t'i bëjmë kaq festë Zotit Manol. Festë e ndiejtur nga te gjithë na, festë e merituar nga ai! Kur një rroi gjashtëdhjetë vjet ndë një katund si prift – ku ai mësoi, këndoi bashkë me popullin për t'Ynë Zot, pagëzoi, martoi, tha mesha, ndihu gjindjen, e me këtë popull shkoi të mira e të liga, dimra e netë – mund t'thomi se ai qe linari që dritsoi, që bëri dritë, për shumë veta sa t'ngitin nd'udhën e mirë, nd'udhën e drejtë.

Ju nga ky katund kini pasur një njeri të ndershëm, puntor i palodhur në vreshtën e Zotit Krisht. Sot thomi: i bekuar Ynë Zot ç'na e dha!

Ma ju, gjindë të Ejaninës dhe të Frasnitës, ju e dini më mirë se u, se ju kini jetuar bashkë me të. Ju e njihni më mirë se u zotin Manol. Për këtë më vjen si turpë të flas përpara juve. Ma atë që thom e thom më zëmer, e thom se kështu e pensonj. Mirrni fjalët e time si një dhuratë, si një rrigall, për këtë ditë festje! Dhe kinmi ndjesë ndëç thom gjë që s'ju pëlqen.

2. Ho espresso la mia gioia per avere l'opportunità di rendere un sentito e sincero omaggio a papas Emanuele in questo giubileo di sessanta anni di ministero sacerdotale, giubileo più lungo di quello biblico, che era soltanto di cinquanta anni. Il popolo di Ejanina e di Frascinetto ben conosce la sua vita e le sue opere: per me devo dire

che è con un certo timore che ho accettato di prendere la parola oggi. Ho chiesto scusa se dirò qualcosa di meno esatto di quanto è vero, perchè certamente quanti vivono in questi due paesi e che mi ascoltano, conoscono tutto di papa-Manoli meglio di me. Ma voglio che anche gli ospiti che sono venuti ad onorarlo possano partecipare alla nostra comune riflessione e alla comune gioia. Perciò esporrò qualche breve riflessione in lingua italiana.

“Mësove tue bërë” – “Hai insegnato agendo”

3. Che dire di un sacerdote che per tutta la sua vita ha esercitato il ministero in una stessa parrocchia, e comunque in una Eparchia di modeste dimensioni, Eparchia speciale tuttavia per tradizione e per storia, come è l'Eparchia di Lungro per gli Italo-Albanesi? Anche in una piccola parrocchia è presente il mondo, e nelle parrocchie bizantine arbëreshe sono presenti due mondi unificati. O forse tre: quello bizantino, quello albanese, quello italiano.

Nell'ecumene bizantina le singole realtà dei vari popoli sono assunte, rispettate, valorizzate. “Ogni lingua proclami che Gesù è il Signore” (Fil 2,11), dice San Paolo. Perchè Gesù Cristo risorto ha inviato i suoi apostoli a tutte le genti, per farle discepolo, per trasmettere loro l'insegnamento evangelico e per battezzarle

radunandole in una comunità, santa e universale.

Ogni popolo è chiamato a leggere, a tradurre, a incarnare e a mettere in pratica l'Evangelo. Perciò il metodo missionario e pastorale della Chiesa bizantina è stato quello di inserirsi in ogni cultura adoperando le tradizioni culturali e la lingua, trasfigurando ed esorcizzando usi e costumi. Talvolta ha creato lo stesso alfabeto e la scrittura di vari popoli, come è il caso di Cirillo e Metodio per i paesi slavi...

E per noi Albanesi non è senza significato che *i primi documenti scritti* – tanto in Albania con l'inno della risurrezione e la formula del battesimo, quanto per gli Arbëreshë con il Catechismo di Luca Matranga (1592) – *siano testi liturgici*.

In questa prospettiva papa Manoli ha costruito la sua vita e la sua azione culturale e pastorale. Egli è stato un vero *bizantino-arbëresh* realizzando e mantenendo coerentemente unificate le due dimensioni di *bizantinità e di arbëreshità nel contesto italiano*.

Ha fatto ciò non da un'alta cattedra, e neanche dal pulpito soltanto, ma vivendo concretamente nell'assemblea ecclesiale e liturgica. E poi in un arco di tempo che ha conosciuto grandi cambiamenti: periodo fascista, periodo bellico seguito dalla guerra civile, lotte politico-sociali per il passaggio dalla monarchia alla repubblica, processo di democratizzazione e di ricostruzione dell'Italia e in particolare della nostra regione e delle zone abitate dagli Arbëreshë.

Il suo curriculum di studi, prima nel Pontificio Seminario Banedetto XV presso la Badia di Grottaferrata e poi al Collegio Greco di Roma, gli ha permesso di inserirsi nella grande e raffinata cultura bizantina, con l'ampio orizzonte ecclesiale che offre la permanenza nel contesto internazionale romano.

Cercando un'espressione che riassume l'orientamento dell'azione pastorale e culturale di papa-Manoli, ho incontrato un tropario dell'8 dicembre che, riferendosi al santo del giorno dice: **“Qe pràtton edhìdhasqes”** / **“Mësove tue bërë”** / Hai insegnato agendo”.

La *vita quotidiana* è stata la sua cattedra, tanto per la dimensione *liturgica-pastorale*, quanto per quella *culturale-arbëreshe*.

E qui voglio segnalare un fenomeno importante. Egli ha coordinato in modo armonico le due dimensioni. Non ha diviso la sua attività di albanologo da quella di teologo-pastore. Non ha utilizzato le sue conoscenze filologiche, lessicali, letterarie per un qualche servizio – anche degno, naturalmente – di carattere esclusivamente scientifico. Anche quando è stato chiamato ad insegnare all'*Istituto di Scienze Religiose G.Stamati* dell'Eparchia di Lungro, il suo scopo era orientato alla formazione di giovani con la prospettiva di orientarsi al servizio della Chiesa. Il suo studio della lingua e della letteratura arbëreshe è stato finalizzato come scopo prioritario – senza a proposito o a sproposito scartare gli altri usi – al ministero pastorale. Segnalo come esempio globalizzante di questo suo orientamento – che gli fa onore – il fatto che l'ultima sua opera è la traduzione, dall'originale greco, dei quattro Evangelii in lingua arbëreshe. Dico 'ultima sua opera' nel senso che è la più recente, perchè appare in questi giorni; ma difatti non è l'ultima opera perchè abbiamo un progettino insieme.

Con la *pubblicazione della traduzione in arbëresh dei Vangeli* sembra che egli voglia dire: **“Ciò che dalla Chiesa ho ricevuto, l'Evangelo di Nostro Signore, salvatore del mondo, questo vi lascio per la vostra vita, affinché crediate e, credendo, vi salviate!”**. Che di più e di meglio può fare un prete?

Papa-Manoli: un bizantino

4. Dicevo che papa-Manoli è un *bizantino vero*. Lo è quando celebra i riti della Chiesa Bizantina, quando porta i paramenti liturgici di Bisanzio, o quando indossa la veste ecclesiastica orientale giornaliera. Ma lo è anche senza alcuna veste particolare. Lo è pure *nella vita quotidiana*: nel suo pensiero, nel suo comportamento, nella sua relazione con gli altri.

Le nostre celebrazioni liturgiche, l'uso dei libri sacri, il grande patrimonio innografico, la melurgia – papa-Manoli canta e compone con gusto – la conoscenza dei Padri resi presenti dalla taxis liturgica – San Giovanni Crisostomo, S.Basilio il Grande, San Giovanni Damasceno, Romano il melode, Andrea di Creta, ecc.. – lo hanno profondamente forgiato nel suo modo di pensare.

Menziono alcune dimensioni che caratterizzano il credente bizantino: la concezione teologica, l'antropologia, il rapporto divino-umano, l'atteggiamento concreto di fede.

a. I bizantini sottolineano con radicalità la Rivelazione da cui traggono – traiamo – gli argomenti di fede decisivi. Tutto abbiamo ricevuto per rivelazione. Dio si è manifestato, ma Dio resta il mistero. “Mystērion Mega”, cantano gli inni. “*Grande è il Mistero*”. Benchè rivelatosi in Gesù Cristo, benchè il Verbo si è incarnato e fatto uomo, come ricordiamo in questo periodo natalizio – *Dio resta il grande mistero*. Rivelato e trascendente nello stesso tempo. Non si può imprigionare Dio in una definizione, né si può usare a nostro piacimento. La Divina Liturgia lo ricorda in ogni celebrazione. Nell'anafora il celebrante recita: “*Tu sei il Dio ineffabile, inconcepibile, invisibile, incomprendibile, sempre esistente e sempre lo stesso*”. La visione religiosa bizantina è *catafatica*, perché fa affermazioni positive su Dio; sempre esistente, onnipotente, providente e provvidente, ecc., ma nello stesso tempo è *apofatica*, cioè in definitiva *lascia l'identificazione di Dio nel mistero*: Dio è “inconcepibile e ineffabile”.

La Liturgia eucaristica nella tradizione bizantina è detta *Divina* (*Thèia, Hyjnore*). La Liturgia terrena – la liturgia che noi celebriamo – non è una costruzione puramente umana, ma è una *imitazione* della Liturgia Celeste, che ha luogo davanti a Dio, perciò è detta *divina*. E quelli che celebrano, la celebrano e vi partecipano, viene detto che “*rappresentano i cherubini*”.

Ognuno vede il senso di trascendenza e la visione religiosa che essa determina, particolarmente in chi per oltre un mezzo secolo ha usato questi testi quotidianamente.

Da questa visione proviene il vero atteggiamento religioso di profondo rispetto del divino e del pudore necessario quando si parla di Dio. Dio non solo non si bestemmia, ma neanche si nomina invano il suo nome. Di Dio il credente parla con fede, con timore e amore.

b. Un'altra dimensione essenziale della mentalità bizantina è *l'antropologia, la concezione dell'uomo*. La definizione che i bizantini danno dell'uomo, non è quella filosofica, platonica e aristotelica – benchè le conoscano bene e ne utilizzino vari elementi, come fanno per esempio i Padri Cappadoci (Gregorio di Nissa, Gregorio di Nazianzo e Basilio il Grande) e gli stessi esicasti (Giovanni Climaco, Nilo Cabasilas, Gregorio Palamas, per esempio) -, ma, per i bizantini, la vera definizione dell'uomo è quella biblica: *l'uomo è creato ad immagine e somiglianza di Dio*. S. Basilio sviluppa questa concezione nell'*Esamerone* e nel *De Baptismo*. Da questa definizione proviene la grande dignità della persona umana, la sua intangibilità, la sostanziale uguaglianza fra tutti gli esseri umani e i suoi diritti inalienabili, il suo destino finale: la sua trasfigurazione e deificazione.

Da questa visione proviene anche un atteggiamento che deve coinvolgere tutti, ma particolarmente i pastori della Chiesa, per vedere *in ogni essere umano un riflesso divino*: non tanto che questi sia ricco o povero, sano o handicappato, zoppo, o cieco o sordo o muto, come vediamo spesso nei Vangeli attorno a Gesù Cristo. Ciò determina il rapporto di benevolenza, di amore, verso il prossimo. Ciò determina la relazione fraterna del pastore verso ogni membro del popolo di Dio. Soprattutto di quella parte di popolo a lui affidata.

c. In questa visione la tradizione bizantina mette in particolare rilievo *la benevolenza e la misericordia di Dio*. Moltissimi tropari del culto bizantino richiamano regolarmente e spesso la domanda della “*grande misericordia*” (*to mega eleos – Lipisinë e madhe*).

L'anafora di S. Giovanni Crisostomo – la più comune nella tradizione bizantina – mette in evidenza e in continuità la creazione, l'origine dell'uomo, e la redenzione come uomo nuovo.

Essa fa dire al celebrante rivolto a Dio: “*Tu dal nulla ci hai tratti all'esistenza e, caduti, ci hai rialzati; e nulla hai tralasciato di fare fino a ricondurci al cielo e donarci il futuro tuo regno*”. Dio Padre ha inviato il suo Figlio per riscattare e salvare il genere umano, per farlo rientrare nell'amicizia con Dio avviandolo sulla via del regno.

d. In questa prospettiva teologica, antropologica e soteriologica il credente bizantino, nonostante le difficoltà della propria, della comunità più prossima o della società in generale, matura un atteggiamento di fiducia in Dio, di serenità interiore, di *hesychia*, secondo la terminologia bizantina.

e. *L'esicasmo* – mi sembra di poterlo affermare con serenità, anche se titubante di fronte alla persona interessata – è una caratteristica fondamentale, maturata in papa-Manoli: serenità di spirito, benevolenza

nel rapporto con gli altri, bontà verso il prossimo. In questa dimensione – possiamo dirlo con gioia – egli è stato veramente bizantino. Egli ha reso presente quella serenità di spirito che proviene da una fede sicura, da una carità solida e da una speranza che riesce a vedere al di là delle spoglie pietre del Pollino e al di là della stessa collina della nostra esistenza. Penso che dobbiamo essergli grati per la sua testimonianza bizantina, cioè cristiana.

Papa-Manoli: un bizantino arbëresh.

5. Ma papa-Manoli è *un bizantino-arbëresh*. Non è un greco, non è un arabo, non è un russo, non è un romeno, non un georgiano o bulgaro o serbo – tutti bizantini – ma è un Arbëresh, è *un bizantino-arbëresh*.

a. Se ripercorriamo – anche velocemente – la sua biografia e la sua opera – altri con maggiore precisione e competenza lo faranno in questo stesso Convegno – incontriamo vari suoi lavori albanologici.

Segnalo alcuni: la raccolta del Folklore – usi e tradizioni della Pasqua a Frascineto ed Eianina (1957), la paziente raccolta del Lessico senza gli attuali supporti tecnici, e la pubblicazione (1963) del Dizionario degli Albanesi d'Italia – *Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë*.

Preoccupato della crisi che attraversa l'Arbëria, in seguito, per l'apprendimento corretto della Lingua da parte delle nuove generazioni, redige una grammatica arbëreshe – *Gramatikë Arbëreshe* (2005); amplifica il *Dizionario Arbëresh-italiano* ed aggiungendo il *Vocabolario italiano-arbëresh* (2000). Se analizziamo questo *Fjalor*, vi riscontriamo una minuziosa raccolta di lemmi e d'espressioni, indagine che abbraccia tutto il patrimonio arbëresh scritto, ed anche quello trasmesso nelle parlate ancora vive dei vari paesi arbëreshë.

Inoltre partecipa attivamente al movimento di Risveglio Culturale tra gli Arbëreshë, colabora a varie Riviste (*Shejzat, Zgjimi*); dirige il periodico *Zëri i Arbëreshvet* (1972-1982), collabora al manuale in due volumi *Alfabetizzazione Arbëreshe* (2002), manuale per l'apprendimento della lingua arbëreshe; collabora ad altre iniziative volte a rafforzare la vita culturale degli Albanesi d'Italia.

Ma tutto questo non ha un fine a sè stesso. Constatiamo che questa ricerca è utilizzata per la vita della Chiesa: traduzione della Liturgia, traduzione di parti essenziali dell'Innografia, traduzione dei Vangeli.

Ha collaborato alla Traduzione ufficiale arbëreshe della *Liturgia Hyjnore* (1967) per le tre Circostrizioni Ecclesiastiche Bizantine in Italia; ha tradotto per il Giubileo dell'anno 2000 il *Vangelo di San Matteo*, che il Vescovo ha distribuito a tutte le parrocchie nelle sue visite pastorali; come si è detto, ora appare l'edizione completa dei *Quattro Evangelii* (2006). I Vangeli che si proclamano nelle domeniche e nelle grandi feste dell'anno liturgico, nella sua traduzione arbëreshe, attraverso il foglio "*E Diela*" (*La Domenica*), curato dall'Eparchia di Lungro, vengono divulgati in tutte le parrocchie arbëreshe. Il suo servizio raggiunge l'intera nostra Eparchia bizantino-arbëreshe. Su "*Jeta Arbëreshe*" sono in pubblicazione *le Ore* dell'ufficio bizantino.

Riscontriamo così l'applicazione fedele del principio bizantino per l'uso della cultura e della lingua del popolo come 'strumento per l'evangelizzazione e per il culto'.

b. Il Canto nella tradizione bizantina – lo sappiamo – è indispensabile nel culto. Un'iniziativa felice di papa Manoli è stata la traduzione dei tropari, dei principali inni usati nella liturgia (vespri, mattutini, Eucaristia, ufficio dei morti, matrimoni, ecc..) secondo il ritmo musicale, così che possano essere cantati in arbëresh.

Questa iniziativa ha un rapporto diretto col popolo. E' coinvolgente.

Per metterli al servizio degli altri, al di là della propria parrocchia, papa Manoli ha pubblicato gli inni tradotti in arbëresh e in musica bizantina: "*Himne liturgjike bizantino-arbëreshe*" (2005).

c. Le linee più significative che hanno guidato il suo ministero pastorale e la sua azione culturale, papa Manoli le ha presentate come proposte alla preparazione e celebrazione del II Sinodo Intereparchiale delle tre Circostrizioni Bizantine in Italia.

Osservazione conclusiva.

Per quest'altra via siamo ricondotti alla prospettiva di fondo che dà unità alla vita e all'azione di papa-Manoli. Ma anche al suo insegnamento pratico. "Ha insegnato agendo".

Per concludere, riporto l'inizio del tropario del 6 dicembre, da lui tradotto in albanese ed anche messo in musica: *"Esempio di fede e immagine di mansuetudine, ti designò al tuo gregge la verità dei fatti"*. Questo tropario si addice anche a papa-Manoli. E per questo gli siamo grati. Gli sono particolarmente grato. Quando seminarista, orientato al sacerdozio, cercavo modelli, esempi a cui ispirarmi, spesso ho avuto davanti ai miei occhi l'allora giovane papas Emanuele.

Ju falenderonj, ju haristis – si thonë te Hora e Arbëreshvet, ndë Siqelì, ju ringraxjërinj, si thomi këtu – për paçenxën që kini pasur sa t'më gjëgjijt. Ma zoti Manol na dha me zëmer gjithë jetën e tij, mund t'japim pak mot sa t'thomi se e duami mirë. Faleminderit gjithëve. Dhe të fala gjithë katundit, pse papa Manoli nderon Ejaninën, Frasnitën e dhe tërë Eparkinë tonë. Për këtë, mirë bën Komuna, Bashkia e këtij katundi, t'e nderojë sot.

Grazie al Sindaco e al Comune, a tutti gli Enti che hanno promosso questa festa, e a tutti voi presenti che avete avuto la cortesia di ascoltarmi.

Ejanina-Frascinetto, 28-12-2006

Papas Emanuele Giordano: modello per un orientamento vocazionale

protopapas Nik Pace

purçilòt, Lecce

Introduzione

Sono particolarmente contento di essere qui con voi a festeggiare i 60 anni di vita pastorale del parroco di Ejanina Papas Emanuele.

Ringrazio gli organizzatori di questo incontro, che mi hanno chiesto di relazionare sull'aspetto spirituale, pastorale di quest'uomo, che è di Dio.

Cercherò perciò di tratteggiare, con emozione e gratitudine, questa figura sacerdotale che tanto ha inciso sulla mia formazione umana e spirituale, essendogli stato a fianco, prima come parrochiano e ora come confratello.

1. Sacerdote configurato a Cristo, Unico modello

Interpretando il pensiero di tutti, mi preme dire che per noi del paese, e per chi lo conosce e lo apprezza, lui è 'Zoti', intendendo con questo termine il padre spirituale, l'amico, il familiare, ma anche il segno della Grazia (con la 'g' maiuscola), perchè, quando c'è, infonde sicurezza, certezza di essere, con lui, accanto al Signore.

Sì, ciò che più colpisce, infatti di papas Emanuele è la tecnica adottata nel relazionarsi. E' un tempista perfetto: dopo pochi minuti di dialogo è già in sintonia con l'interlocutore, e per lui e con lui riesce a fare sintesi, discernere, andare all'essenziale, perchè in ciascuno si renda palese la volontà di Dio.

Sappiamo però che non ci sono scuole per affinare queste tecniche, e questo è solo il frutto di un attento servizio ai fratelli nell'arte dell'ascolto, che parte da molto più lontano e che si acquisisce dopo aver a lungo ascoltato Colui che crea, rinfranca, ricapitola in sè tutte le realtà nel sacrificio della Croce.

Solo alla scuola di questo Maestro, e pienamente configurati in Lui nel segreto della propria costante vita di preghiera, si può essere veramente all'opera per riproporre il Modello, (aneqefalòsasthe), ricapitolare appunto, come dicono i tecnici del sacramento dell'Ordine, mutuando un verbo usato da S.Paolo nella lettera agli Efesini (I,10), ogni realtà nel progetto di Dio, accettando il suo piano anche nei momenti più difficili della vita.

E' così che papas Emanuele è un consigliere perfetto, perchè con semplicità e discrezione orienta scelte particolari e difficili della vita, e, come nel mio caso, con forte grinta spirituale incoraggia a non esitare nel donarsi completamente a Cristo e alla sua Chiesa.

E' per questo suo esempio di vita di preghiera, e per queste sue particolari doti che, come me altri 5 giovani del paese, prima che ad un amico o ad un familiare, hanno confessato a lui la gioia intima di sentirsi chiamati a seguire Cristo nella radicalità della scelta sacerdotale.

Come me, Lorenzo, Basilio, Mario, Domenico e Vincenzo, sono stati incoraggiati da papas Giordano ad incamminarsi con fiducia sulla strada illuminata dalla Luce di Cristo, e seguire l'uso della Sua voce con nel cuore la certezza di essere sempre accompagnati dalla preghiera del loro parroco, quella preghiera che ha fatto sì che, per ognuno di noi 6, spunatsse l'alba del giorno in cui intorno all'altare insieme a lui si cantasse con gioia l'inno di consacrazione "Isaia horeve": Gezohu Isai, Virgjëresha dolli me barr...".

2. Il profeta.

In questo inno il profeta Isaia annunciava l'evento salvifico, la nascita di Cristo, dicendo al popolo d'Israele sconfortato: "Gioisci!"; lo stesso termine lo adopererà l'arcangelo Gabriele indirizzando il suo saluto alla Vergine, perchè in Lei il Verbo si faceva carne, i cieli si univano alla terra. "Gioite" è il termine profetico usato dal sacerdote quando, dopo la consacrazione, invita i fedeli a nutrirsi di Cristo, accoglierlo nella propria vita e dividerlo nell'amore al fratello, soprattutto quando questi è meno fortunato e nello sconforto.

E' di questo verbo, e invito alla gioia, che papas Emanuele ha fatto il suo programma di vita sacerdotale (un programma che incoraggia a seguire la GIOIA).

Con lui ho visto sfatata la vecchia concezione che voleva il sacerdote esperto solo nell'arte della compassione, ossia associare a questa figura l'uomo che condivide solo i dolori del mondo. Incredibilmente egli riesce ad essere portatore sempre di un sorriso, coniugando il fascino che esercita il Cireneo della croce all'idea che si possa essere Cirenei della Gioia.

Cireneo della Gioia pasquale, della vittoria di Cristo sulla morte.

E' proprio nei momenti più tristi che c'è lui, con la sua testimonianza di fede, pronto ad annunciare la vita. Questa incrollabile fede lo ha sostenuto anche quando la morte ha toccato i suoi affetti più cari, tra i quali, oltre ai suoi parenti, sono sicuro che vi è stato anche il mio papà, col quale si sono sempre scambiati opinioni in merito alla vita, che 'eterna' ha voluto il Signore per chi in lui ripone la sua fiducia.

Con lui non ci si annoia, soprattutto fuori dell'ufficialità dell'annuncio nelle omelie domenicali. La sua dinamica spirituale, nei grandi come nei piccoli, sbalordisce e rincuora ed è da esempio per me nel mio ministero.

Ricordo perfettamente le sue catechesi, c'era sempre una curiosità che teneva desta l'attenzione e poi il colpo di scena finale.

Da buon (..) e scrittore qual'è, riusciva a diventare completo gestore della fantasia dei più piccoli, esorcizzando le paure perchè si aprissero alla fiducia e alla speranza.

Mai, ad esempio, è stato saltato l'argomento della morte anche con i piccoli: mutuando detti e scene di vita popolare, 'Zoti' riusciva a comunicare dietro il velo dell'effimero le grandi cose di Dio, come la gratuità del dono sacro della vita, il rispetto che ad essa dobbiamo, nonchè la fiducia nella misericordia divina e nel conforto dei fratelli, quando questa comincerà a vacillare.

L'incipit del suo discorso era: "Jemi si një kravele hua"; quando Dio vorrà, ritorneremo al Padre della vita, come il pane che, ricevuto in prestito, restituiamo con piacere al nostro benefattore.

In albanese riferiva scene di solidarietà accadute un tempo nelle gjitonie, (oscurando quelle di cui lui sicuramente in prima persona era il benefattore) facendo così passare con incisività il messaggio evangelico di fare della nostra vita, vissuta nell'amore fraterno, la 'vera offerta gradita a Dio', che nella morte trova il suo naturale passaggio verso il grande dono di Dio, che è l'eternità.

Ma per giungere a queste conclusioni vi erano tanti passaggi: innanzitutto la scena, la gjitonia, luogo di condivisione di vita fra vicini di casa; l'arte del fare il pane, la sua fragranza, forte richiamo a Bethleem, città del pane, e quindi a Cristo, nostro fragrante pane di vita. E poi fra i tanti passaggi vi era il viaggio del pane: preparato dalle mogli per i mariti e i figli pastori che trascorrevano lunghi periodi negli stalli di montagna; era il più piccolo dei figli ancora in casa a portarlo dal paese in montagna a dorso di mulo nella

notte fonda, inerpicandosi tra i monti tra sentieri tortuosi e con mille pericoli.

Ed è proprio qui che si inseriva la scena finale con un personaggio (kalogjeri) che raffigurava il male scacciato solo grazie alla 'disponibilità al bene' del bimbo e della sua famiglia.

Profeta e Cireneo della gioia, perchè è presente alle occasioni di festa nelle famiglie, soprattutto quando per essa si aprono nuovi orizzonti per il lieto fine di una vicenda che ha fatto tanto pensare.

Cireneo di gioia perchè è insostituibile compagno nelle passeggiate in montagna. Il periodo trascorso da fanciullo come pastorello nell'azienda montana del padre, lo ha reso fortemente familiare con ogni radura e ogni angolo del bosco, tanto da riconoscere quasi il respiro degli alberi.

Non esagero se dico che queste sono le occasioni più belle di preghiera con lui, perchè invita a lodare nel creato il suo creatore.

Momenti semplici quelli a cui ho fatto riferimento, ma che fanno pensare molto alla missione del sacerdote che ripropone in ogni evento la gioia di seguire Cristo, quel 'sì' detto all'invito di Dio e dire ad ogni fratello: "d'ora in poi le tue gioie saranno le mie gioie, spartirò con te il pane umano delle tristezze; mi lascerò coinvolgere dalle tue stesse speranze, e le tue angosce stringeranno pure a me la gola, con l'identico groppo di paura".

Il documento conciliare sulla Gioia (GS,1) formula questo sentimento dicendo: 'le gioie e le speranze, le tristezze e le angosce degli uomini d'oggi, dei poveri soprattutto e di tutti coloro che soffrono, sono pure le gioie e le speranze dei discepoli di Cristo, e nulla è di genuinamente umano che non trovi eco nel suo cuore".

3. Ministro della parola e dei sacramenti, modello di comunione.

La fraterna amicizia e la paterna sollecitudine del sacerdote scaturisce dal suo essere ministro della parola e dei sacramenti, perciò modello di comunione con la Chiesa tutta.

Le parole e il pane spezzato con i fedeli segnano il ritmo quotidiano di vita del sacerdote, e per quanto in questo campo si possa dire, la cosa che più conta è ciò che lascia l'impronta della grandezza di questo evento e il come questo viene celebrato, con quale partecipazione lo si vive...

E qui non posso non rendervi partecipi di quanto di più caro conservo nel mio ricordo, di quando chierichetto scrutavo, servendo all'altare, le mani rugose di zot Emanuele che spezzavano il pane consacrato. Mi sembra ancora di percepire la solennità del momento per la delicatezza del gesto, ma anche per la forza di chi nella gestualità di quel momento voglia ri-centrare davvero la sua vita e la vita del popolo a lui affidato intorno al Signore Gesù.

La profonda dimestichezza con la Parola di Dio qui diventava accoglienza senza sconti delle esigenze più radicali e più coinvolgenti del Vangelo.

Era nelle mie considerazioni di fanciullo un momento magico, perchè non solo si verificava un miracolo, il pane diventava Cristo, ma affiorava come per incanto anche un discepolo: mi chiedevo, allora, se questo mai sarebbe successo anche a me.

Quale responsabilità scaturisce da quell'evento?

Ogni responsabilità, prima fra tutte il senso di comunione, con la Chiesa tutta, partendo dal suo sentirsi fortemente legato al presbiterio locale e al suo vescovo, offrendo una testimonianza che sicuramente stimola la riflessione di chi vuole essere costruttore di forte comunione intorno a Cristo.

Come sacerdote, sento e vedo quale grande responsabilità gravi sul nostro essere testimoni di unità, perchè

soprattutto nel contesto eparchiale dove tante particolarità, rito, lingua, impostazioni pastorali, metodologia, dislocazione dei centri, si sommano per creare spesso divergenze, tra i sacerdoti che non creano nè forza, nè qualità di vita migliore.

La sua testimonianza vuole esserle innanzitutto per un presbiterio cementato dalla parola di Dio, compatto intorno all'altare, come pronto al perdono e al servizio fraterno, sempre disponibile. Per tutta la vicaria est dell'Eparchia, Papas Emanuele è un decano di riferimento. Un protos.

Una testimonianza di riferimento per una unità tra tutti i cristiani, anche di altre confessioni, un impegno che quotidianamente è ripreso in parrocchia, creando un vero osservatorio di carità sulle aperture fraterne verso l'unità della Chiesa in Albania e in Grecia.

Conclusion

“Va' e anche tu fa' lo stesso!”, dice Gesù ai suoi discepoli, quando, con la parabola del buon Samaritano, insegnava il servizio ai fratelli, al prossimo, inculcando il senso del dono e della carità.

Nella figura del samaritano emerge infatti non tanto il gesto, ma la cura nell'effettuare tale gesto, quasi a dire 'Fate in modo di essere alla stessa maniera attenti, non tanto alle opere di carità quanto alla carità delle opere', facendo in questo trasparire la bellezza di Dio.

In questo DON EMANUELE CI È RIUSCITO.

(Frasineti 28-12-2006)

Edhe një herë ju falemnderit !**Motra e vogël Maria Lucia**

Tiranë

Më 28 dhjetor 2006, me këto fjalë motra e vogël Maria Lucia ka përshëndetur në emrin e motrave të vogla Zot Emanuelin në rastin e 60 përvjetorit të pranisë së tij si famullitar në Ejaninë.

Zot Manuel,

po ju sjell përshëndetje të përzemërta nga motrat e vogla së bashku me një falënderim shumë të ngrohtë. Falemnderit për besimin me të cilin në 1969 keni pranuar dëshirën e motrës së vogël Magdeleine që donte të hapej në Ejaninë Vëllazëria e motrave të vogla. Menjëherë keni kërkuar një familje ku do të strehoheshim ditët e para, dhe familja e dhën Vasilin na ka çelur derën e shtëpisë dhe derën e zemrës. Pastaj tërë fshati u bë për ne një familje dhe çdo shtëpi na hapi derën e vetë dhe zemrën e vetë.

Falemnderit për ngrohësinë e pritjes suaj nga dita e parë e ardhjes sonë: nuk harroj kurrë drekën e parë që kemi ngrënë pranë oxhakut, me shokun tuaj të dashur, profesorin Pace.

Falemnderit për dëshminë e fesë suaj të kthjellët dhe gazmore, si një rënie uji të freskët që shuan etjen dhe qëndron edhe pas shumë vitesh, si drita në ecjen pas Jezusit.

Falemnderit që na keni mësuar si të marrim frymë edhe me mushkërinë e Lindjes, dhe atë me mënyrë të ndryshme, me tërë qenien tuaj, me mësimet mbi Liturgjinë dhe me shpjegimet e shumta dhe kjo në jetën e përditshme.

Falemnderit për mësimet e para të gjuhës shqipe në sallën e famullisë me dërrasën e zëzë dhe shkumës!

Falemnderimi i fundit, që për mua i përmbledh të gjithë të tjerët, për shembullin e qartë dhe të kthjellët të fëmijerisë shpirtërore që na keni dhënë me tërë jetën tuaj. Jezusi në Ungjillin na thotë që mbretëria e tij është hapur për të vegjëlit: ju gjithmonë keni ditur të bashkoni thjeshtësinë e të vegjëleve me Urtesinë dhe Diturinë.

Edhe një herë ju falemnderit !

motra e vogël Maria Lucia

Ejaninë 28 dhjetor 2006

Kontributi i Emanuil Xhordanit në Leksikografinë Arbëreshe

dr.prof.Imri Badallaj

Universiteti i Prishtinës

Ndër leksikografët e parë, që i kishte hyrë punës me një dorë të mbarë, qe Frang Bardhi me fjalorin e tij: *Dictionarium latino-epiroticum* (1635), që, edhe pse nga vëllimi ishte vepër e vogël, për nga rëndësia përbënte një vepër gjuhësore me rëndësi të madhe; kështu që, pas këtij shembulli, vjen e rritet interesimi dhe vargu i autorëve, sot arrin numrin 500. S’do mend se ky numër kaq i madh i veprave të këtij lloji është produkt shkencor, që kërkoi dije dhe mund të pakursyer.

Një punë e tillë, jo edhe e lehtë në hartimin e fjalorëve, nuk mungoi as ndër radhët e vëllezërve tanë arbëreshë, që për fat të lig disa prej kontributeve të tyre mbetën sot e kësaj dite në harresë në formën e dorëshkrimit. Mirëpo, disa kësosh u botuan, dhe si të tillë erdhën e u bënë shtyllat më të qëndrueshme të murit të madh të leksikografisë sonë, sepse ata ngërthejnë në vete vlera të pakontestueshme të një karakteri të mirfilltë shkencor.

Në kuadrin e produktivitetit të leksikografisë arbërore, pa dyshim vend të merituar zë Fjalori zulmëmadh i Emanuil Xhordanit, i botuar më 1963 versioni i parë, dhe versioni i dytë më 2000, me titullin Fjalor i Arbëreshëve të Italisë.

Versioni i dytë ndryshon pak për nga vëllimi, sepse zgjërohet me shtojcën e leksemave të gjuhës italiane të ndjekura me përkthimin në arbërishte. Ky pa dritën e botimit mu në çastin kur arbërishtes i nevojitej më së shumeti. Dua të them se ky Fjalor arriti në tryezën e punës shkencore të leksikografëve, atëherë kur në një anë ruatja dhe kultivimi i arbërishtes fitoi një kujdes më të theksuar, dhe në anën tjetër, kur asaj i kanosej një vërshim i paparë i fjalëve me origjinë të gurrës së huaj.

Fjalori për të cilin po bëjmë fjalë u hartua nga ky erudit i vyer dhe fort i madh në letrat e shkencës, që si i tillë, duke punuar pandërprerë edhe natën e shëndërronte në ditë, me një qëllim të vetëm, për të na dhuruar një varg kontributesh, si: nxjerrjen dhe drejtimin e revistave, mbledhjen dhe botimin e bëgatësisë folklorike dhe publicistike, krijimtari letrare të të gjitha zhanreve, përkthime të literaturës fetare dhe artistike, muzikologji; por gjithësi në gramatologji dhe në leksikografi është më i dalluar.

Ky prodhim shkencor në kaq shumë fusha këtë autor e bënë të madh, të qëndrueshëm, dhe si të tillë e vendos në stadin e merituar. Sidomos Fjalori dhe Gramatika do t’u vijnë në ndihmë të gjithëve atyre, të cilët do të kenë punë jo vetëm me arbërishten, por me mbarë shqipen. Prandaj studjuesi i leksikografisë shqiptare, pa e konsultuar dhe pa e përpunuar shkencarisht këtë vepër të madhe linguistike, gjithsesi do të ndihej sa i varfër, aq edhe i penguar për të hyrë në fushën e gjuhësisë shqiptare.

Fjalori i Xhordanit ngërthen në vete një lëndë leksikore të arbërishtes shumë interesante dhe të bëgatë, që shlrshëm mund të shprehemi se kjo vepër leksikore është një çelës, që pa të s’mund të hapësh asnjë derë e deriçkë në segmentet leksikore të gjuhës shqipe.

Fjalori i Arbëreshëve të Italisë është dygjuhësor, por fjalësi dhe mbarë natyra gjuhësore e shtruar mbrënda 750 faqeve, jo vetëm të zgjon kërshërinë, por ai të merr e të bën për vete në tërësi, që në asnjë mënyrë më kurrë s’mund t’i ndahesh, ngase kjo vepër përmbledh në vete rreth 20.000 fjalë arbëreshe dhe fut në përkthim hiç më pak se 11.000 fjalë italiane, çfarë tregon se kjo vepër është edhe një hulimtim e studim përfaqësues, që për pasqyrimin e ndërndikimeve të këtyre dy gjuhëve ngërthen një lëndë fort të bollshme dhe shumë interesante, sepse autori eksploron fjalësin e shumë sferave të mbarë jetës dhe realitetit arbëresh.

Kjo vepër leksikografike është pasqyra më e ndritur dhe më e realtë e integritimit të proceseve gjuhësore të komunitetit arbëresh, e sidomos u dedikohet jo vetëm studiuesve dhe hulimtimesve të arbërishtes, por edhe të të gjithë të rinjve që dëshirojnë ta nxënë dha ta studiojnë këtë gjuhë, e cila për fat jo të mirë në disa segmente të saj ka filluar të zbehët.

Dukuria e mosnxënies së arbërishtes, autorit i është ngulitur thikë në zemër e në shpirt, prandaj për disa dekada të tëra si një bletë punëtore që mbledh nektarin e luleve për ta bërë mjaltin e saj, ky dijetar i ndritur mbledh: fjalë, frazeologjizma, idioma, zhargone, sintagma e shprehje nga më të skajshmet, vetëm e

vetëm për ta ngritur këtë monument gjuhësor, që Xhordani e ka pagëzuar: “Fjalor i Arbëreshëve të Italisë”. Pra ky duajen (gigante?) i dijes sonë, i përkushtuar dhe i pakursyer në punën e tij kërkimore-shkencore, pruri dritë në korridoret e arbërishtes, të cilët kishin filluar të pushtohen nga terri i dhëmbit të kohës.

Fjalësi i veprës në fjalë pasqyron begatinë gjuhësore të arbërishtes: në veprat letrare, në përralla e tregime, në aktet administrative kishtare dhe jo kishtare, në ligjërimin e gjallë, që si i tillë paraqet një thesar gjuhësor fort të çmuar, që për ata të cilët bëjnë punë shkencore në fushat gjuhësore e më gjerë, është një shtys për pëgatitjen e fjalorëve të mëpastajme të arbërishtes, sepse leksikografia e gjithë shqipes, pa njohjen e fjalësit të arbërishtes, do të jetë e mëngët, e varfër dhe e paplotë, dhe jogarantuese për një rritje dhe zhvillim të mëtejshëm, çfarë do të thotë se për shqipen vepra në fjalë paraqet një dhunti të veçantë, aq më tepër kur dihet mirëfilli se vetë arbërishtja brenda letrave të saj, edhe sot e kësaj dite me një ambicje të paparë, ruan fjalë e shprehje që rrallëkund mund t’i gjesh.

Fjalori i Emanuil Xhordanit është hartuar duke respektuar një metodologji shkencore, që tani në gjuhësinë e përparuar është bërë parim dhe domosdoshmëri. Ajo çka është e rëndësishme se autori në këtë Fjalor mbarë fjalësinë e tij e ballafaqon me italishten, që ky ballafaqim nuk kufizohet vetëm në rrafshin semantiko-leksikor, por prek edhe disa zhvillime të tjera, qoftë të natyrës fonetike ose të asaj gramatikore, që gjithsesi kjo trajtesë ngjall interesimin e atyre që do ta kenë nëpër duar këtë vepër me vlera jashtëzakonisht të veçanta.

Identifikimi i fjalëve nga pikëpamja semantike, Fjalorit i jep dimension sa shkencor, aq edhe tërheqës për përdoruesit e tij, ngase kjo i nxit ata, që sa më lehtë dhe sa më shpesh t’i nxënë dhe t’i përvetësojnë fjalët dhe shprehjet nduarnduarta dhe fort të mrekullueshme të arbërishtes.

Treguesit fonetikë dhe gramatikorë, të dhënat për karakterin etimologjik dhe shënuesit për vlerat e përdorimit të fjalëve vijnë e shtojnë vlerën e Fjalorit, sepse të interesuarit e kësaj vepre nuk mund të jenë vetëm folës të thjeshtë, po përkundrazi kjo është një produkt shkencor që ka një dedikim më të gjerë seç tregon vet titulli mbi kopertinat e tij. Prandaj, kur merren parasysh të gjitha këto kritere, që u është pëmbajtur autori në hartimin e tij, si dhe materia e pëmbledhur në të, me plot gojën do të them se ky Fjalor i autorit tonë do të rrojë dhe do të udhëtojë, jo vetëm me arbërishten, por me mbarë shqipen dhe si i tillë sjell pasurim gjuhësor, si në cilësi ashtu edhe në sasi brendapërbrenda shtrukturës leksikore të shqipes, që në nxënien e arbërishtes dhe të italishtes, për studime kontrastive, për dialektologjinë, për sociolinguistikën, për ndërkërkimet gjuhësore, për fonetikën, për gramatikën, për historinë e shqipes dhe mbi të gjitha për leksikografinë, Fjalori i Xhordanit është dhe do të jetë gurthemel dhe i një vlere të veçantë linguistike.

Në fund e përmbyll këtë kumtesë timen me një dëshirë: që autori i këtij Fjalori – zoti Emanuil Xhordani – të na rrojë edhe 100 vite të tjera, që shkencës dhe kulturës arbërore, gjuhës dhe dijes sonë, “gjakut tonë të shprishur”, t’i dhurojë edhe shumë e shumë vepra të tjera, që na duhen si buka!

Kontributi i E. Xhordanit për gjuhësinë arbëreshe

dr.prof.Italo Costante Fortino

Università "L'Orientale", Napoli

0. Parathënie

Më duket se gjithë na që u mblodhëm bashkë sod do të dimë atë që bëri Zoti Emanuel Xhordani ndë 60 vjetët që shkoi Ejaninë si prift, si bari, dhe si studhioz, pse ai, thomse, ndë gjithë katundet arbëreshë, dhe jo vetëm ndë katundet arbëreshë, njihet si një prift që shkruajti libra për gjuhën arbëreshe.

Me këto pakë fjalë që vete ture thënë, dua të buthtonj pse Zoti Emanuel pati kaq nderes për gjuhën dhe për kulturën arbëreshe, pra që kontribut i dha lesikografisë dhe gramatikës arbëreshe; pëstaj thom dy fjalë për tradhucjunat (përkthimet) arbëreshe që ai bëri; dhe ndë fund që gjuhë manioi (përdori) kur ai shkruajti arbëresh.

1. Nderësi per kulturën dhe gjuhën arbëreshe

Zëmi nga e para pikë: Pse Zoti Emanuel u nderesar për gjuhën dhe kulturën arbëreshe.

Nëng mund ish një'etër shortje, pse Eparkia e Ungrës, që është një Eparki e re, - u kriua, si dimë, ndë vitin 1919 – kish bzonj të formohej me identitetin e saj, i cili identitet ka dy elemente të para, kryesore: ritin bixantin dhe kulturën arbëreshe.

Ndonjeri mund të thetë: po pse, datu se është prift, nëng u nderesar vetëm për ritin e vate të birij mot edhe per kulturën e për gjuhën arbëreshe?

Priftrat janë si misionarë dhe si misionarë ata ku venë e predhikarin ka t'e njohin mirë kulturën e gjuhën e gjindjes ku ata gjënden. Edhe Qisha katolike e Romës mbëson se misioni që një prift bën ndë një vend ka t'inkarnaret (mishërohet) ndë kulturën e vendit, dhe ka t' njoh gjuhën e vendit ku zvullxhin (zhvillon) misionin.

Zoti Emanuel këtë e bëri mirë pse jo vetëm njohu gjuhën e kulturën arbëreshe për misionin e tij ndë katundin Ejaninë, si edhe ndë gjithë Eparkinë, po studhioi më thellë se mudi kulturën dhe gjuhën arbëreshe se të raforcarij identitetin e Eparkisë së Ungrës. Finaliteti (qëllimi) i tij qe të krearej një Eparki komplate, e çementuar mirë, me një kulturë me armoni, me një gjuhë që na dhanë prindët, si edhe me prinçipe (parime) të krishterë që na erdhën të trazmetirtur (trashiguar) me ritin oriental bixantin.

Vjen me thënë se mesaxhi i krishter shkon ndëpërmjet kulturës; dhe gjindja e merr më mirë ndëse e gjegjën ndë gjuhën që flet nga ditë.

Mesaxhet e Vangjelit Zoti Krisht nëng i dha me parabolla? Ai bëj kështu pse gjindja palestineze e motit të tij shurbiset i kuptoj më mirë me parabolat; nd'atë mot flitej ashtu: me parabolla. Mesaxhi pra inkarnaret ndë kulturën e vendit.

Pëstaj Zoti Emanuel mbajti përpara syve një'etër indikacjunë që i vij nga Konçili i Vatikanit të dytë. "Kostitucionat e Dekretet" të Vatikanit të dytë, kur flitet për Qishat Orientale Katolike, thotë se "intexjuna e Qishës katolike është se kanë të rrinë të shpëtuara, të tëra dhe të paprishura tradhicjunat e çdo Qishe".

Pëstaj ndëse na vemë e shohim që thotë edhe Dekreti mbi ativitetin misionar të Qishës, djovasim këto fjalë: "Priftrat, misionarët ka t' njohin thellë, storjen, struturat soçiale si edhe tradhitat e gjindjes...".

E një cik më atej thotë më mirë e më qartë se

"Zotrat ka t' mbësojin gjuhën e vendit aq mirë se t'e maniojin me shpejtësi dhe me korretecë, sepse vetëm kështu mund të arvojin më lehtë tek mendja e tek zëmra e njerëzvet".

Me një'etër ca fjalë mund thomi se Zoti Emanuel kish besë se, për t'e kuptohen mirë njerëzt, është bëzonj të njihet mirë gjithë bëgatria kulturalë dhe gjuhësore e gjindjes arbëreshe.

Ky program i Zotit Emanuel, si thashë, ka dy aspete pozitive: 1) arvon e flet më mirë mendjes e zëmrës së gjindjes; 2) jep një kontribut të madh komunitetit të katudit dhe komunitetit më të gjerë të Eparkisë, pse e raforarën ndë identitetin kultural dhe shpirtual.

2. Kontributi per lesikografinë

Nga herë që Arbëreshët u mblodhtin në konvenj – kujtojm dy Kongreset e De Radës Koriljanë (1895) dhe Ungër (1987) – përfunduan se ish bëzonj të mblidhej gjithë bëgatia e fjalëve arbëreshe se të stamparej nje Fjalor arbëresh. Shumë studhioz përvuan t’e bëjin këtë fëtig – mbajim mend atë që bëri Ark. Pietri Kamodeka, Zoti Bernard Bilota, o Aristi Manes, si edhe dica të tjerë – por mosnjeri bëri një të kërkuar komplet. Vetëm fortësia dhe kompetenca e Zotit Emanuel arvoi të na jipij në vitin 1963 Fjalorin e Arbëreshvet t’Italisë.

Për këtë Fjalor foltim këtu Ejaninë dica vjet prapa e nani nëng ripëtirinj (përsërinj) atë që thashë. Sod ju thomë vetëm se është një oper vërtet e madhe që qëndron në storjen e kulturës dhe në storjen e gjuhësisë arbëreshe e pati një ehò (jehonë) jo vetëm në gjithë katundet arbëreshë - ku ndodhet njeri që nderesaret për gjuhën dhe kulturën arbëreshe - por në gjithë jetën shkencore arbëreshe dhe shqiptare.

Është i pari Fjalor që na jep jo vetëm tradhuckjunën (përkthimin) e fjalës arbëreshe, por Autori çitan edhe frazat (fjalitë) të marra nga autorët arbëreshë që në operat e tyre uzarin atë fjalë.

Nj’etër shërbes që ka t’ mbajim mend është se ky Fjalor na jep edhe sinonimet; vjen me thënë jo vetëm një sinjifikat (domethënie), ma gjithë domethëniet që një fjalë ka në gjuhën arbëreshe.

Për Fjalorin qëndronj këtu. Nj’etër herë mund të flasim si mund të bëhet edhe më i bëgat me nj’etër edicjunë, ture i shtuar distinxjunën e fjalëvevet që maniohen edhe sod në katundet arbëreshe e të fjalëvevet që maniuar vetëm autorët e që nëng hyjtin në të folurit e gjindjes. Por ka t’ kemi më shumë mot se të flasim vetëm për këtë problem. Këtë e bëjim nj’etër herë.

3. Kontributi për Gramatikën arbëreshe

Nj’etër kontribut që dha Zoti Emanuel Xhordani është Gramatika arbëreshe që doli vjet e që më duket se në pakë paxhina (faqe) Autori arvoi e sintetixoi e sistemarti elementet e para (kryesore) të kategorive të gramatikës arbëreshe. Janë dica studhioz arbëreshë që thonë se nëng mund t’mbësohet gjuha arbëreshe e se ka t’ mbësohet gjuha që shkruhet sod në Shqipëri, sepse tek ne nëng ezistin një gjuhë arbëreshe unike, e ka shumë variante e nëng dihet cila ka t’ mbësohet.

Zoti Emanuel me këtë Gràmatikë na buthton se, megjithëse të folurit arbëreshë kanë dica variante, mund të individuaret një gjuhë, që thërresim “gjuhë komune” (e përbashkët), që ka forma që mbahen edhe sod të ndrequra mirë, si edhe ka fjalë të vjetra që bëgatin edhe gjuhën e Shqipërisë.

Për këtë aspet, mund çitarinj librin që shkruajti Prof. Miço Samara nga Tirana, Fjalorth krahinor me fjalë shqipe (Tirana, 2005), ku Autori vë shumë fjalë që kemi na Arbëreshë e që në Shqipëri nëng ezistirin. Ai i mblodhi e i proponirën se t’i maniojin skritorët shqiptarë në operat e tyre.

Zoti Emanuel shkruan se “ka të folur arbëreshë ku sintasa u mba më mirë se në ndica tjerë të folur, e pak mangon se është një (e njëjta) me atë të Shqipërisë; kështu edhe lesiku është i pastër e i afrohet lesikut të gjuhës shqipe”.

Pëstaj edhe në format e kategorivet të morfologjisë, nga njera anë vlon ata forma më arkaike, më të vjetra që kanë pothuaj gjithë të folurit arbëreshë, si format e xhenitivit e dativit plural (shumës) me artikullin –t, për esemp: duarvet, kronjevet, e jo pa –t-në në fund si është sod në gjuhën shqipe sepse atje u buar; dhe në shqipe forma indeterminate (e pashquar) është gjithë një me formën determinate (e shquar); o edhe ablativi determinativ që del me –shit (es. burrashit, maleshit, forma që u buartin në gjuhën shqipe); nga jetra anë kur Autori sheh se forma më e maniuar, më e përdorur është ajo inovative, dhe se është kjo ajo që përdoret edhe në shqipen, e buthton si formë të përbashkët, megjithëse shënon edhe format më të vjetra. Kështu desinencat e imperfetit: u kisha (si në gjuhën shqipe e si në shumë të folur arbëreshë, mbrej formës kishnja (më e vjetër) o formës sinkopate kinja. Nga këto pak esempe ndijohet se nën kësaj gramatike, që butthohet e thjeshtë, ka një studim dhe një sistem nderesant për gjithë ata që duan të shkruajin arbërisht e duan të jenë të ndijuar (të kuptuar).

4. Përkthimet arbërisht

Ndë vitin 2000 Eparkia e Ungrës botoi vullumin “Vangeli i Shën Matesës”, që është tradhucjuna arbërisht e këtij Vangjeli e bërë nga Zoti Emanuel.

Dhja këto ditë doli nga stampa “Vangjeli” arbëresh i tërë; vjen me thënë të katërt Vangjejt, ndë një edicionë të bukur e shumë pratike, që gjithë familët arbëreshe ka t’ kenë.

Ture ruajtur tradhucjunën që bëri Zoti Emanuel, ndonjeri mund t’ na lipinjë ndë cilën gjuhë arbëreshe e bëri këtë tradhucjunë, ndë cilin arbëresh?

Po më parë se t’i pergjegjem këtij të pyetjuri, është mirë të thomë gjë mbi tradhucionën që një komisionë bëri ndë vitin 1967 të “Liturgjisë hyjnore të Joan Hrisostomit”, vjen me thënë mbi tradhucionën e “Meshës arbëreshe”.

Tradhuciuana e “Liturgjisë hyjnore” është bërë ndë një arbëresh që i afrohet shumë gjuhës letrare të Shqipërisë. Por ka të thomi se vlon shumë karakteristika të arbërishtes. Ju bënj dica esempe:

- kemi desinencën –nj, te veta e parë indikativ present, ndë vend të formës së palatalizuar –j, si është sod ndë gjuhën letrare shqipe; kështu afronj e jo afrojt;

- desinencën e imperfetit tek e trata vetë: -nej, ndë vend të –te: kështu puthnej e jo puthte;

- desinencën –e ndë vend të –esh ndë të dytën vetë indikativ present të formës medio-pasive; kështu lavdërohe e jo lavdërohesh.

Variante i gjëjim ndë lesikun, por, sipas dicave, mund u kishin vënë më shumë fjalë arbëreshe ndë vend të atyre shqipe.

Ka t’ thomi edhe se gjëjim jo ngaherë uniformitetin ndë lesikun. Ky shërbes na thotë se edhe tradhucjuna e Liturgjisë ka t’ bëhet më mirë, ka t’ përmirësohet. Vetëm një esemp: gjëjim tek e njëjta paxhinë (faqe) nani fjalën mbretëri e nani rregjëri, me të njëjtin sinjifikat (domethënie).

Shohim nani atë që bëri Zoti Emanuel ndë tradhucjunën e Vangjelit. Mua më duket se ture e konfrontatur (krahasuar) me atë të Liturxhisë, kjo e Vangjelit është më e kuptueshme, ndjohet më mirë, ka fjalë që edhe sod thuhet nga gjithë.

Kur një test nënj ndjohet, nënj vjen me thënë se janë format e gramatikës që nënj ndjohet, por janë fjalët, është lesiku që ndryshojn e që nënj ndjohet..

E ndë lesikun Zoti Emanuel pati vëmendje, qe syhapët.

Sa t’ e verifikojim sosën të djoasim një copë nga Vangeli i Shën Mateut: Kapitulli 12, Verseti 33. Shihni se është kaq i kulluar që mund e ndjohin gjithë:

“Ndëse mirrni një arzur të mirë, edhe fruti i tij do të jetë i mirë; ndëse mirrni një arzur të lig, edhe fruti i tij është i lig; sepse nga fruti njihet arvuri. Rracë nëprëmtesh, si mund të thoni shërbise të mira ndëse ju jini të ligj? Sepse nga burimi i zëmrës flet gryka “.

Me këtë tradhucjunë të Vangjejt, mund të thomë se Zoti Emanuel raforcarti udhën e arbërishtes së shkruar të përbashkët.

Edhe sod janë dica arbëreshë – si xha ju thashë - që thonë se është difixhull (e vështirë) të shkruhet arbërisht, për dy motive:

1. i pari, se të folurit arbëreshë kanë shumë variante e nënj dihet cila ka t’ zgjidhet;

2. i dyti, se lesiku që kemi nënj sosën për të esprimirim (shprehim) gjithë atë që duam.

Janë dy probleme të vërteta që nganjëri që merr e shkruan arbërisht përpyk ndë udhën e të shkruarit. Por një rrugëdalje është.

Zoti Emanuel bëri kështu: përpara varianteve ai zgjodhi formën më korrete. Ai thërret korrete formën që përputhet me gramatikën e kodhifikuar. Ky është një tentativ të gjëndet një kompromis që afron të folurit arbëresh me gjuhën shqipe.

Për lesikun që nënj sosën, ai mori, më parë, fjalët e vjetra që thushin një herë e që sod u harruan, pra kur

edhe këto fjalë nëng sosin, mori dica nga shqipja.

Edhe ky të zgjedhur është një kompromis që afron arbërishten me shqipen.

Mua më duket se ture bërë kështu, nga njëra anë, kemi një gjuhë që mund t'ë ndiojin, ndëse jo gjithë arbëreshët, së paku 80% i Arbëreshëve, nga jetra anë raforcarim gjuhën arbëreshe, kontribuirim sa të krijohet një gjuhë e shkruar e përbashkët.

Sa t'ë fërnonj dua të thom se Zoti Emanuel ndë gjithë atë që bëri ndë fushën e kulturës mbajti ngaherë përpara syve, ndë vendin e parë, problemin shpirtual: sa t'i arvoi gjindjes me një mesaxh që mund t'ë ndiojin ndë gjuhën e tyre. Këtë mesaxh, kur gjindja e gjegjën ndë gjuhën që flet nga ditë, e ndjon e e aqetarën (pranon) më mirë, më lehtë.

Ndë vendin e dytë, mbajti përpara syve kulturën e katundit, kulturën e Eparkisë, pse kjo kulturë ka shumë vlerë, pse kontribuin të ndjohen më mirë shërbiset, dhe pse mban bashkë gjithë gjindjen që bën pjesë. Me një fjalë raforcarën identitetin e çdo katundi e identitetin e të tërë Eparkisë.

IL CONTRIBUTO DI EMANUELE GIORDANO ALLA LINGUISTICA ARBËRESHE

Notevole il contributo dato dal Papàs Emanuele Giordano alla linguistica arbëreshe. Dominante, in primo luogo, il suo interesse per la cultura arbëreshe in senso lato, finalizzato alla sua missione di guida spirituale e di pastore.

Gli ambiti prescelti in campo linguistico sono: 1. La lingua e la cultura arbëreshe; 2. La lessicografia; 3. La grammatica arbëreshe; 4. Le traduzioni in arbëresh; 5. La formazione di un arbëresh scritto.

1. La lingua e la cultura arbëreshe

L'interesse per la lingua e la cultura arbëreshe scaturisce da due ragioni:

- a. consolidamento dell'identità culturale, linguistica e spirituale dell'Eparchia bizantino-cattolica di Lungro, oltre che della comunità parrocchiale di Eianina;
- b. comunicazione nella lingua e cultura della comunità parrocchiale.

Il Decreto Vaticano sulle Chiese Orientali Cattoliche recita: "E' intenzione della Chiesa cattolica che rimangano salve e integre le tradizioni di ogni chiesa". Il Decreto sull'Attività Missionaria della Chiesa aggiunge: "I preti missionari conoscano a fondo la storia, le strutture sociali e le consuetudini della gente";

"Apprendano la lingua della gente tanto bene da poterla usare con speditezza e proprietà. Sarà questo il modo per arrivare più facilmente alla mente e al cuore degli uomini".

2. La lessicografia

Alla fine dell'800 è stata avviata la raccolta del lessico arbëresh, promossa dai due congressi di Girolamo De Rada (Corigliano C. 1895; Lungro 1897): protagonisti l'Arch. Pietro Camodeca de' Coronei e il Papàs Bernardo Bilotta. L'opera è stata realizzata dal Papàs Emanuele Giordano nel 1963 con il "Fjalor i Arbëreshvet t'Italisë". Essa rimane una pietra miliare nella storia della lessicografia arbëreshe, indispensabile per studiosi e semplici interessati alla lettura dell'arbëresh. Il "Fjalor" riporta la traduzione dei lemmi in italiano ed è caratterizzato dalla presenza della fraseologia, tanto della lingua viva che delle opere degli scrittori arbëreshë, e dalla sinonimia.

3. Gramatikë Arbëreshe

E' un tentativo di sistematizzazione delle categorie grammaticali dell'arbëresh per un processo di definizione di un modello di lingua scritta arbëreshe. Principi di fondo: a) conservazione di elementi arcaici scomparsi nella lingua letteraria d'Albania; b) individuazione di elementi comuni con la lingua d'Albania.

4. Traduzioni in arbëresh

a) Traduzione in arbëresh del "Vangjeli i Shën Matesë" (2000); b) e del "Vangjeli" (2006).

Rispetto alla traduzione in arbëresh della "Liturgia Hyjnore e Joan Hrisostomit", le traduzioni dei Vangeli del Giordano sono più comprensibili dagli arbëreshë, per l'utilizzo di un lessico più accessibile. E' un tentativo di superamento delle varianti arbëreshe in un processo di formazione di una lingua comune arbëreshe con oculute scelte di forme linguistiche. In presenza di più varianti arbëreshe il traduttore ha privilegiato quella comprensibile anche in Albania.

Nel lessico il traduttore ha utilizzato: a) il patrimonio lessicale arbëresh vivo; b) in assenza di lessico vivo e di quello arcaico arbëresh ha attinto alle forme della lingua letteraria.

Dei prestiti romanzi ha conservato solo quelli più acclimatati.

Le traduzioni in arbëresh di Emanuele Giordano sono un contributo notevole al consolidamento di una lingua scritta arbëreshe comprensibile.

Zoti Lalë, dekani i Eparkisë

Agostino Giordano

drejtor i *Jetes Arbereshe*, ka Purçilli (Cs)

U, sonde, s'kish folja fare, sepse s'më nget.

Po dy fjalë kam i thom. Një si drejtor i *Jetës Arbëreshe*. E njetër si nip.

Jeta Arbëreshe, rivistë çë del Purçill, u le ndë janar 2002. Te ky muaj, shëndrë 2006, mbaron pesë vjet e pesëdhjetë numëre. S'bëmë festë tek i pari numër, s'bëmi festë tek i pesëdhjetëti numër. Sepse s'na pëlqen të folmi, na pëlqen të bëmi. Mund t'jetë se Jetën Arbëreshe e festomi Purçill, sa të ndreqet Salloni ' Qishës. Atjë i ka hjë t'i bëhet festë një rivistje purçilote.

Jeta Arbëreshe u le e rron se të ruanj identitetin arbëresh, po paremëparë Gjuhën Arbëreshe. Për këtë është e shkruar arbërisht. Është një rivistë për Arbëreshët. Njera dje dil një herë ndë muajit, soteparet një herë nga dy muaj. Një zgjedhje çë më mbëshoi shumë, po nani ka të verë kështu.

Nër katër libret e sprasëm çë shkruajti zotilalë, tre ja botoi, si 'Shtojca', revista Jeta Arbëreshe. E janë: *Himne Liturgjike Bizantino-arbëreshe* të vitit 2005; *Vangjeli dhe Mbledhje këndimesh Arbëreshë*, të vitit 2006, o - më mirë të thomi - të këtyre ditëve. Tre libre çë nderojën Rivistën, Eparkinë e Arbërinë.

Zotilalë s'do të bënjë si 'zotilalë pjak' (papas Bernard Bilotta, stërlala i tij), çë la shumë veptra arbëreshe të pabotuara. Jo, veptrat e tij zotilalë dishëron t'i botonjë nani ç'është i gjallë. "Ç'bën vet, kë", thot fjala e urtë. Po edhe pse e shtijta u, t'i botonej. Dhe e ndiha sa munda.

Zotilalë, dhjetra vjet prapë, kish përgatitur 'Gramatikën Arbëreshe' dhe e mbanëj këtë; ka vitra vej ture mbjedhur, e tue vënur në muzikë, 'Kënka Folklorike dhe Kalimere' të Purçillit e të Frasnitës, o çë këndohen te këta dy katunde; ka vitra vej tue pjerrë arbërisht 'Himne Liturgjike greke' dhe i vënej në muzikë bixantine. Si pra u dolla (2002) me rivistën Jeta Arbëreshe, zu e botoi arbërisht, numër pas numri, pak e pak, Vangjelin e Shën Markut, Gramatikën Arbëreshe, dhe Himnet. Kështu, vjet (2005), më parë botoi librin Himnet Liturgjike, e pra Komiteti për Pakicat Gjuhësore (i drejtuar ka P.Bruni) i botoi librin Gramatikë Arbëreshe. Po u, fare i ndëndur, i thash:"Zotilalë, Mbledhjen e Kënkavet Folklorike dhe të Kalimerevet mund t'thuash se e mbarove; Vangjelin e Shën Markut e mbarove; Vangjeli i Shën Mateut, i vitit 2000, do vet ndërruar pak: pse nani nëng prier arbërisht edhe Vangjelet e Shën Llukës dhe të Shën Janjit, e pra i boton të katër bashkë?". Më tha:"Ëh". E, ç'atë ditë, zu e shërbei ditë e natë – e u me të – për këta dy libre. Çë sot kemi këtu përpara.: Mbledhje këndimesh Arbëreshë e Vangjeli. Një punë e rëndë, për një njeri normal. Një mërakull, për një "trim tetëdhjetegjashhtë vjetsh", si zotilalë!

Me pak fjalë: zotilalë jetën e tij ja kushtoi dy Idealeve: Qishës Bixantine dhe Kulturës Arbëreshe.

Qishës Bixantine të Ungrës, njera sot, i dhuroi gjashtëdhjetë vjet famullitarije/priftërije (1946-, shtatë prifta, dhe 'pjerrjen në gjuhë arbëreshe' të Meshës (bashkë me të tjerë), të Vangjelit dhe të Himnevet Liturgjike. Kulturës Arbëreshe i dhuroi Fjalorin e Arbëreshvet (dy ediciona), drejtimin e rivistës Zëri i Arbëreshëvet, bashkëthemelimin e rivistës Jeta Arbëreshe, Gramatikën Arbëreshe, Mbledhjen Këndimesh Arbëreshë.

Ndonjeri thot se, mbë Qishë, një prift s'mund të jetë delar i mirë dhe arbëresh i vërtetë. Ndonjeri thot se Arbërishti s'vete dakord me 'Pastoralën/Baritoren". Mund t'ish vërtet, ndëse s'kish rruar zoti Manuell. Purçill/Ejaninë këtë mërakull e bëri.

T viti 1972, kur haptim Shoqatën Acia dhe rivistën Zëri i Arbëreshëvet, u qeva me zotilalë.

Te viti 2000, kur hapa Shoqatën Jeta Arbëreshe, e, pas dy vjetsh, zura e dolla me rivistën Jeta Arbëreshe, zotilalë qe me mua.

Të dy bashkë. Ngaherë. Tek lufta për Kulturën dhe për Gjuhën Arbëreshe. Mbë Qishë e mbë Shesh.

Tek të sprasmët dhjetë vjet (1996-2006) zotilalë botoi gjashtë (6) libre; katër tek të sprasmët dy vjet.

Çë do të bënjë zotilalë, ç'ka e para e janarit 2007, s'ju e thom. Sepse s'e di.

Po zotilalë, dekani i Eparkisë së Ungrës, s'di të rriër me krahët ngrjq. S'ka ngë të vdesë.

BIBLIOGRAFI E PËRGJITHSHME e papasit EMANUELE GIORDANO
(e botuar dhe e pabotuar / 1946-2014)

1946 – (con la collaborazione di E. Giordano), Ferrari papas Giuseppe: Kalimere, tip. Eduardo Patitucci, Castrovillari, pp.16.

1957 – **FOLKLORE ALBANESE IN ITALIA** – Usi e festegjimenti tradicionalni nell’occasione della Pasqua in Frascineto ed Ejanina (Cosenza), tip. Melomo, Cassano Jonio, pp.23.

1959a - Bernardo Bilotta, scrittore e poeta albanese di Frascineto, in *Shêjzat, anno III, maggio-giugno, nr.5-6/III*, pp.175-181;

1959b – Urim Shkëlqeses s’Tij Peshkopit t’ënë Joan Mele – poezi – in *Shêjzat, nr.7-8/III*, p.237-238;

1959c – Priru – përrallëz – in *Shêjzat, nr.9-10/III*, pp.315-17.

1960a – Frascineto ed Ejanina: tradizioni pasquali, in *La voce dei Cattolici albanesi in esilio*, nr.2-3, pag.22;

1960b – Vocabolario Arbresh-Italiano: Lettera Z, in *Shêjzat, nr.7-8/IV*, korrik-gusht, pagg.228-236.

1961a – Pasqua folkloristica albanese in Frascineto, (Kronikë Kulturore) in *Shêjzat, nr.3-4(V)*, mars-prill, pp.120-121;

1961b - Urja e vëllezervet (La sorte propizia dei fratelli) / Paçurati (L’ingenuo) – përrallaz/novelle, in *Shêjzat, nr.9-10/V*, pp.336-338.

1963 – **FJALOR I ARBËRESHVET T’ITALISË** (DIZIONARIO DEGLI ALBANESI D’ITALIA), - col permesso dei Superiori -, Edizioni Paoline, Bari, pp.XXIII, 592. (1)

1963b – traduz. ital. della poesia ‘La Violetta’ di B.Bilotta, in *Risveglio-Zgjimi, nr.1-2/1963 (I)*, pp.7-8;

1964a – Fjalori i Arbreshvet t’Italisë nga at Emanuil Jordano, recension, in *“Koha e jonë”, nr.3-4 (III)*, mars-prill, f.11;

1964b – Il lessico albanese di Girolamo De Rada, in *Shêjzat, nr.7-8-9-10/VIII*, pp.270-74

1964c – Girolamo De Rada – studio bio-bibliografico – in *Risveglio-Zgjimi, nr.7-10/1964(II)*, pp.5-10. (2)

1965a – Hënzës – poezi – in *Risveglio-Zgjimi, nr.1-3/1965(III)*, p.10.

1965b – LITURGJIA HYJNORE E SHËN JOAN HRYSOSTOMIT (e adaptuar në muzikën bizantine nga papas Emanuil Jordani), Besa, Circolo italo-albanese di cultura, Roma, CICLOST., pp. 18 (‘data’ /1965/ aggiunta a mano dall’autore, sulla copertina di diverse copie; su una sola copia, /1968/);

1966 – Viaggio in Albania di E.Giordano, in *Risveglio-Zgjimi, nr.7-12/1966(IV)*, p.33.

1967a - (redaktuar, pajisur me shënime dhe me hyrje nga p.Emanuil Jordani), **Binard Bilota:“SHPATA SKANDERBEKUT NDË DIBRËT POSHTË”** (Universiteti i Tiranës), Tiranë, faqe 216;

1967b - Binard Bilotta dhe poema e tij “Shpata Skanderbekut ndë Dibret Poshtë”, në *Studime Filologjike, nr.1/’67*.

1968a – **AA.VV.** (come membro della Commissione Liturgica dell’Eparchia di Lungro) **LITURGJIA HYJNORE E ATIT TONË NDËR SHËJTRAT JOAN HRYSOSTOMIT** (La Divina Liturgia del Santo Nostro Padre GGiovanni Crisostomo) con approvazione ecclesiastica, Tip. Italo-Orientale “S.Nilo” del Monastero di Grottaferrata, Roma;

1968b - (me ndihmën e Rjenx Forestieri-t), **SHËRBESA E VARRIMIT** (me përkthim arbëresh e dhaptim në muzikën bizantine të E.G.), shtypur në Shën Sofi mbë 12 të vjeshtit 1968), CICLOST., pp.19;

1968c – Skanderbeg e la sua eroica lotta contro i Turchi, in *Risveglio-Zgjimi*, nr.1/VI, pp.39-52.

1969 - (me bashkëpunimin e L.Forestieri-t), OKTOËHU I MBRËMËSORES , (adhaptim në muzikën bizantine i E.G.), CICLOST., Ejanina, pp.18.

1971a – Liturgia in albanese, in “*Diaspora*”, periodico di cultura e informazione sulle Chiese d’Oriente, fasc.1, anno II, pp.20-22 (articolo ripreso anche da “*Koha e jonë*”,nr.4-6(X),prill-qershter 1971, faqe 25)
1971b – Agimi – poezi – in *Risveglio-Zgjimi*, 1/IX, pag.48.

1972-1982 - Papas Manoli e redakton bashkë me të nipin Agostino Giordano (po ‘në fakt’ edhe drejton e administron, ndr.) revistën kulturore “**ZËRI I ARBËRESHVET**” (15 numra), Purçill/Ejaninë – fracjonë e Frasnitës (Cs-Itali), ku boton ndryshe materiale.

1972a - Come scrivere in albanese, in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.1, pp.18-19;
1972b - La basilica di San Pietro Apostolo, in Frascineto (Cs), ibidem, pp.20-22;
1972c - Tradhëtarët, poezi, ibidem, p.28;
1972d - Fjalë t’Urta Arbëreshe, ibidem, p.28;
1972e – Lozje, ibidem, p.28;
1972f – Cronaca, ibidem, p.30-31;
1972g - Una nuova grammatica albanese (di G.Ferrari, ndr.), recensione, ibidem, p.32;
1972h – ‘Himni i Arbëreshvet’-L’Inno degli Italo-Albanesi, pentagramma, ibidem, p.33;
1972i - Alfabeto Albanese, ibidem, p.36;

1972l – Perseverare (Red., edit.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.2/3, pp.2-3;
1972m – Dorëngushti (L’Avaro), komedi në katër akte (I), ibidem, pp.12-14;
1972n – Mejtim, poezi ,(pseud.:Jobi),, ibidem, p.18;
1972o - Regole e note grammaticali sul nominativo dei nomi, ibidem, pp.20-22;
1972p - Fjalë të urta, ibidem, p.27;
1972q - Fjalim në rastin e inaugurimit të selisë së Shoqërisë Kulturore Arbëreshe, cronaca, ibidem, p.31;
1972r - Stato attuale e prospettive della cultura arbëreshe (Atti del Convegno di S.Basile), ibidem, pp.35-36 ;
1972s – pezzi di cronaca, ibidem, pp.33-34;
1972t - Gaetano Tricoci: Il sito di Sibari, recensione, ibidem, p.39;
1972u – ‘Vdekja e Skanderbekut’, pentagramma, ibidem, p.40;

1972v - La Lingua e gli Arbëreshë (Red., cors.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.4, pp.2-4;
1972z - Dorëngushti (L’Avaro), komedi në katër akte (II), ibidem, pp.11-14;
1972za – Lozje/Giochi: Garë me thesin, Rrola ose Rrolza, ibidem, pp.30-31;
1972zb - Fjalë t’urta/Proverbi popolar, ibidem, p.31;
1972zc – Pezzi di cronaca, ibidem, pp.34-36;
1972zd – Movimento Culturale Arbëresh (Red.), ibidem, pp.39-40;
1972ze – Dati Statistici dei Paesi Arbëreshë, ibidem, pp.40-42;
1972zf - Giuseppe Catapano: Contestazione contestata, recensione, ibidem, pp.42-43;
1972zg – ‘Kur leve ti vashë’, pentagramma, ibidem, p.43;

1972zh – Krishtlindja – poezi – in *Risveglio-Zgjimi*, nr.1/X, pag.39.

1973a - Dopo un anno: qualche riflessione (Red., edit.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.5/1973, p.3;
1973b - Të Folmet Arbëreshe/Le parlate degli italo-albanesi (I), ibidem, pp.11-15;

- 1973c - Fjalë t'Urta, ibidem, p.34;
 1973d – pezzi di cronaca (Red.), ibidem, pp.35-36;
 1973e – ‘Martesa e Skënderbekut’, pentagramma, ibidem, pp.40-41;
- 1973f – De Rada e noi (Red., Edit.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.6-7/1973, pp.2-3;
 1973g – Non esageriamo! (Questi bistrattati Arbëreshë, Red.), ibidem, pp.10-11;
 1973h - Të Folmet Arbëreshe (II), ibidem, pp.15-19;
 1973i - Girolamo De Rada, note biografiche, in margine al LXX anniversario della sua morte; ibidem, pp.21-24;
 1973l – Teresa Bojaxhiu: una missionaria albanese, cronaca, ibidem, p.42;
 1973m - Francesco Bugliari: Vita di mons.F.Bugliari, recensione, ibidem, p.42;
 1973n – ‘Petkat e të mirat tona’/Addio alla Patria, pentagramma, ibidem, pp.43-44.
- 1975a** – Editoriale (Red.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.8/1974-1975, pp.5-6;
 1975b – Un editoriale sbagliato (Red.)(Questi bistrattati Arbëreshë), ibidem, pp.55-56;
 1975c – diversi pezzi di cronaca (Red.), ibidem, pp.61-69, 77-78;
 1975d - Alfonsino Trapuzzano: Storia di Gizzeria... / Malandrinnaggio e Brigantaggio nel territorio di Gizzeria dal 1450 al 1883, recensioni; ibidem, pp.85-87;
 1975e – ‘Mjekerari’, pentagramma, ibidem, p.89;
- 1975f – Koliqi dhe unë (Koliqi ed io), in *Shëjzat*, numër i përkujtimuer kushtue prof.Ernest Koliqit, pp.65-72.
- 1976a** – Kryeatikulli/Editoriale, in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.9/1976, pp.1-2; numero speciale;
 1976b – Kënka djepe/Ninne nanne, su pentagramma, ibidem, pp.47,48,50,52,59;
- 1977a** – diversi pezzi di cronaca, in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.10/1977, pp.68-76, 79-81, 83-84;
 1977b – Rexhep Zllatku: Me Arbëreshët, recensione, ibidem, pp.85-86;
 1977c – ‘Rinë, dergojme ajrin’ / ‘Moj garofull çë lulëzon’ (vjershe), pentagramma, ibidem, pp.90-91;
- 1978a** – Ankthi i kohës, poezi, in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.11/1978, p.11;
 1978b – pezzi di cronaca, ibidem, pp.31-32, 35;
 1978c – Francesco Bianco: Dictionarium Latino-Epiroticum / Matteo Giorgio Di Lena: Gli Albanesi di Montecilfone / Zef J.Oroshi: Katër Ungijjt dhe Punët e Apostujvet; / F. Di Vasto: Castrovillari Antica (Red.); recensioni, ibidem, pp.42-44;
 1978d – Kujtomi sa për ne (Kalim.) / Kush m’e jëndi triesën (Vjersh Martesje), pentagramma, ibidem, p.45;
 1978e - Alfabeti Jonë (senza firma), in *Kalendari i Arbëreshëvet*;
- 1979a** – Se il sangue non si è annacquato (Edit.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.12/1979, p.1;
 1979b - Gli Arbëreshë: un popolo venuto dall’Oriente, ibidem, pp.20-24;
 1979c – Italo-shqiptari, poezi, ibidem, p.26;
 1979d – diversi pezzi di cronaca, ibidem, pp.39-41;
 1979e – Ramazan Hysa: Fjalor i Astronomisë / Niko Qafzezi : Fjalor i Bujqësisë / Dom Simon Filipaj: Bibla e ilustruar / G.Ferrari: Storia della Letteratura albanese - I / Canti Albanesi registrati a Chieuti / G.Gangale: Arberisca IV / F.Di Vasto: Per Castrovillari / K.Kandrevë: Shpirti i Arbërit rron / I Trovieri: Antologia critica di poeti dialettali e alloglotti / La Chiesa Ortodossa d’Albania, num. spec. di ‘Oriente Cristiano’ / Kalendari i Arbëreshvet / F.Fusca: F.Cassiani e A.Ribecco; recensioni (Red.), ibidem, pp.42-45;
 1979f – ‘Kënka Skanderbekut’ / ‘Kostondini e Jurëndina’ (Raps.): pentagramma, ibidem, p.47;
 1979g - ‘Petkat e të mirat tona’, rigo musicale in *Kalendari i Arbëreshëvet*;

- 1980a - Aforizëm, poezi, in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.13/1980, p.29;
 1980b - Fjalë të Urta, ibidem, p.29;
 1980c – pezzi di cronaca (Red.), ibidem, pp.41-43, 46-55;
 1980d – Giuseppe Ferrari:Un manoscritto inedito albanese di V.Dorsa / Namik Resuli: I più antichi testi albanesi / Enzo Gatti: La vita degli Etruschi (I-II) / Giuseppe Del Gaudio: Darsma e Jaxerisë; / Karmell Kandreva: Shpirti i Arbërit rron - Arbëreshi tregon / C.B.Massolini e U.Buttafava: Vocabolario Albanese-Italiano / V.Golletti Baffa: Libri im i parë / C.Candrea e C.Stamile: Sperimentazione didattica in un ambiente bilingue arbëresh / Vincenzo Belmonte: Vjershe; recensioni, ibidem, pp.56-60;
 1980e – ‘Moj ti mëma ime’ (Vajtim), ‘Kalimera Llësharit’ (Kalimere), pentagramma, ibidem, p.62;
- 1981a - Un decalogo per gli Arbëreshë (Red., Edit.), in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.14/1981, pp.1-2;
 1981b - Frasnitës, poezi, ibidem, p.69;
 1981c - Fjalor i gjuhës së sotme shqipe / D.Simon Filipaj: Besëlidhja e re / Hysen Voci: Fjalor italisht-shqip / Don Lush Gjergji, Nëna Jonë Tereze / P.Damiano Como: Una diocesi della Chiesa italo-albanese / Albino Greco: La tutela giuridica della minoranza albanese / Maria Greco: La casa dei Gjomarkaj / Alfonsino Trapuzzano: La donna calabrese di ieri e di oggi, nella vita e nell’arte / Zef del Gaudio: Një kurorë vjershash për Kosovën / Jup Kastrati: Jeronim De Rada, jeta dhe veprat / Karmell Kandreva: Mendime / Degë e Blertë - Antologji e poezisë së sotme arbëreshe / Arbresh, periodico dell’Associazione culturale italo-albanese “Jeta” di Torino / V.Golletti Baffa, Libër këndimi i programuar / Giorgio Marano: Vaccarizzo Albanese / Nijazi Sulça, Kthimi i mërgimtarëve, recensioni;
 1981d - Vjershe e Graxeta di Frascineto-Ejanina: ‘Shkova ka dera jote’, ‘Kisha një gardulliqe’, ‘Gjithë m’e thojn se vinej kjo ditë’, ‘Një menatë ka mali vija’, ‘Ngreu, nerënxë, e lidh dhomatët’, ‘Një macetë kisha bushkuar’, ‘Lule ç’ka Brasilli u mbjodhe’, ‘Ti manushaqe’, ‘Sonde dolla e kam këndonj’, ‘Ju lule të ktij sheshi’, ‘Garofull puturuz’, ‘Udha re duket spazët’, ‘Moj macetë me majuranë’: pentagramma; ibidem, pp.117-122;
- 1982a – Editoriale, in *Zëri i Arbëreshvet*, nr.15/1982, (numero speciale), p.3;
 1982b - 3 Këndime Popullorë (rigo musicale di E.G.), in *Kalendari i Arbëreshëve*;
- 1983 – Shën Mitri e të Vjelat, in *Kalendari i Arbëreshëve*;
- 1985 – Ndoshta një nëmë e moçme (tekst e muzikë të E.G.), in *Kalendari i Arbëreshëve*;
- 1986 – MBRËMËSORJA E MADHE (Il grande Vespro) - (përdoret si dorëshkrim nga besimtarët e famullisë së Ejaninës – pro manuscripto – Ad uso dei fedeli della Parrocchia di Eianina), CICLOSTILATO, Pentecoste 1986, pp.95; (altra redazione: testo albanese e traduz.italiana; apolitiqja degli 8 toni, in greco, su rigo musicale)
- 1988 – (membro della Commissione Liturgica), E DIELA, foglio domenicale dell’Eparchia, trilingue;
- 1989 – (a cura di E.G.), Chiesa di San Basilio Magno, LUTJESORE, CICLOST., Ejanina, Natale;
- 1990 – Njeri - poezi -, in *Kalendari i Arbëreshëve* (1989-1990);
- 1993 – Manuale di conversazione in lingua albanese e italiana, in *Kalendari i Arbëreshëve* (1992-1993);
- 1995-1997 – 113 ‘articoli-commenti’ ai Vangeli domenicali , su “**IL CITTADINO CANADESE**”, settimanale di Montreal (Canada) in lingua italiana; editore Basilio Giordano, nipote di E.G..

- 1995a - *"Sforzatevi ad entrare per la porta stretta"*, in *Il Cittadino Canadese del 23-8-1995*;
 1995b - *"Chi si umilia sarà esaltato"*, *ibidem*, 30-8-95;
 1995c - *"Chi non porta la propria croce, non può essere mio discepolo"*, *ibidem*, 6-9-1995;
 1995d - *Le parabole della misericordia e della gioia di Dio*, *ibidem*, 13-9-1995;
 1995e - *"Non potete servire a Dio e a mammona"*, *ibidem*, 20-9-1995;
 1995f - *Il ricco epulone*, *ibidem*, 27-9-1995;
 1995g - *"Signore, aumenta la nostra fede!"*, *ibidem*, 4-10-1995;
 1995h - *"...E gli altri nove dove sono?"*, *ibidem*, 11-10-1995;
 1995i - *"Il Figlio dell'Uomo, quando viene, troverà la fede sulla terra?" (Dom.XXXIX)*, *ibidem*, 18-10-1995,;
 1995l - *"Chi si umilia sarà esaltato"*. (Dom.XXX), *ibidem*, 25-10-1995;
 1995m - *"Zaccheo, oggi devo fermarmi a casa tua!"*. (Dom.XXXI), *ibidem*, 1-11-1995;
 1995n - *Il Dio di Abramo non è un Dio dei morti ma dei vivi*. (Dom.XXXII), *ibidem*, 8-11-1995)
 1995o - *"Con la perseveranza salverete le vostre anime"* (Dom.XXXIII), *ibidem*, 15-11-1995;
 1995p - *"In verità ti dico, oggi sarai con me in Paradiso"*, *ibidem*, 22-11-1995;
 1995q - *"Vegliate, perché non sapete quando il Signore verrà"*, *ibidem*, 29-11-1995;
 1995r - *"Convertitevi, perché il Regno di Dio è vicino!"*, *ibidem*, 6-12-1995;
 1995s - *"Fra i nati di donna non c'è uno più grande di Giovanni Battista"* (III Dom.Avv.), *ibidem*, 13-12-1995;
 1995t - *"La Vergine concepirà e partorerà un figlio"* (IV Dom.Avv.), *ibidem*, 20-12-1995;
 1995u - *"Erode sta cercando il bambino, per ucciderlo"*, *ibidem*, 27-12-1995;

- 1996a - *"Ecco l'Agnello di Dio, che toglie i peccati del mondo!"* (Dom.II), in *Il Cittadino Canadese del 10-1-1996*;
 1996b - *"Io sono la vera luce!"* (Dom.III), *ibidem*, 17-1-1996;
 1996c - *"Beati i misericordiosi, perché troveranno misericordia"* (Dom.IV), *ibidem*, 24-1-1996;
 1996d - *"Voi siete la luce del mondo"* (Dom.V), *ibidem*, 31-1-1996;
 1996e - *"Mettiti d'accordo col tuo avversario, mentre sei per via"* (Dom.VI), *ibidem*, 7-2-1996;
 1996f - *"Amate i vostri nemici!"* (Dom.VII), *ibidem*, 14-2-1996;
 1996g - *"Non tentare il Signore Dio tuo!"* (I Dom.Quar.), *ibidem*, 21-2-1996;
 1996h - *"Questi è il mio Figlio diletto: ascoltatelo!"* (II Dom.Quar.), *ibidem*, 28-2-1996;
 1996i - *"Chi beve l'acqua che io gli darò non avrà più sete!"* (III Dom.Quar.), *ibidem*, 5-3-1996;
 1996l - *"Va' a lavarti nella piscina di Siloe!"* (IV Dom.Quar.), *ibidem*, 13-3-1996)
 1996m - *"Lazzaro, vieni fuori!"* (V Dom.Quar.), *ibidem*, 20-3-1996;
 1996 n- *"Benedetto colui che viene nel nome del Signore!"* (Dom.Palme), *ibidem*, 27-3-1996;
 1996o - *Pasqua di Resurrezione (Dom. di Pasqua)*, *ibidem*, 3-4-1996;
 1996p - *"Beati quelli che crederanno senza aver veduto!"* (II Dom.Pasqua), *ibidem*, 10-4-1996;
 1996q - *"Stolti e tardi di cuore nel credere ai profeti! (III Dom.Pasqua)*, *ibidem*, 17-4-1996;
 1996r - *Il Buon Pastore (IV Dom.Pasqua)*, *ibidem*, 24-4-1996;
 1996s - *"Io sono la via, la verità e la vita"* (V Dom.Pasqua), *ibidem*, 1-5-1996;
 1996t - *"Andate e ammaestrate tutte le nazioni!"* (Ascensione), *ibidem*, 8-5-1996;
 1996u - *Se mi amate, osservate i miei Comandamenti (VI Dom.di Pasqua)*, *ibidem*, 12-5-1996;
 1996v - *"Come il Padre ha mandato me, anch'io mando voi"* (Pentecoste), *ibidem*, 22-5-1996;
 1996z - *"Dio ha tanto amato il mondo da dare il suo Figlio unigenito!"* (Dom.SS.ma Trinità), *ibidem*, 29-5-1996;
 1996za - *"Chi mangia questo pane vivrà in eterno!"* (Corpus Domini), *ibidem*, 5-6-1996;
 1996zb - *"Predicate che il Regno dei cieli è vicino!"* (XI Dom.T.O.), *ibidem*, 12-6-1996;
 1996zc - *"Non abbiate paura di quelli che uccidono il corpo"*, *ibidem*, 19-6-1996;
 1996zd - *"Chi ama il padre o la madre più di me, non è degno di me"* (13* Dom.T.O.), *ibidem*, 26-6-1996;
 1996ze - *"Venite a me, voi che siete affaticati e oppressi!"* (14* Dom.T.O.), *ibidem*, 3-7-1996, p.28;

- 1996zf - "A chi ha, sarà dato in abbondanza", *ibidem*, 10-7-1996;
 1996zg - "Lasciate che il grano e la zizzania crescano insieme!" (16* Dom.T.O.), *ibidem*, 17-7-1996;
 1996zh - "Uomo di poca fede, perché hai dubitato?" (Dom.XIX T.O.), *ibidem*, 11-8-1996;
 1996zi - "Donna, davvero grande è la tua fede!" (Dom.XX T.O.), *ibidem*, 18-8-96;
 1996zl - "Tu sei il Cristo, il Figlio del Dio vivente!" (XXI del T.O.), *ibidem*, 25-8-96;
 1996zm - "Dove sono due o tre riuniti nel mio nome, io sono in mezzo a loro" (XXIII Dom.T.O.), *ibidem*, 8-9-96;
 1996zn - "Perdonate fino a settanta volte sette!" (Dom.XXIV T.O.), *ibidem*, 15-9-96;
 1996zo - "Gli ultimi saranno i primi, i primi saranno gli ultimi" (Dom.XXV T.O.), *ibidem*, 22-9-96;
 1996zp - "I pubblicani e le prostitute vi passano avanti nel Regno dei Cieli" (XXVI Dom.T.O.), *ibidem*, 29-9-96;
 1996zq - "Vi sarà tolto il Regno di Dio e sarà dato ad un popolo che lo farà fruttificare", *ibidem*, 6-10-96;
 1996zr - "Molti sono chiamati ma pochi eletti" - (Dom.XXVIII T.O.), *ibidem*, 13-10-96;
 1996zs - "Amerai il prossimo tuo come te stesso!" - (Dom.XXX T.O.), *ibidem*, 27-10-96;
 1996zt - "Uno solo è il vostro Maestro, il Cristo!" - Dom.XXXI T.O.), *ibidem*, 3-11-96;
 1996zu - "Vegliate perché non sapete né il giorno né l'ora!" (32* Dom.T.O.), *ibidem*, 10-11-96;
 1996zv - "A chi ha, sarà dato, e in abbondanza" (33* Dom.T.O.), *ibidem*, 17-11-96;
 1996zz - "Venite, benedetti dal Padre mio!" (34* Dom.T.O.), *ibidem*, 24-11-96;
 1996zza - "Vigilate perché non sapete quando verrà il padrone di casa" (I Dom.Avv.), *ibidem*, 1-12-96;
 1996zzb - "Concepirai e partorirai un figlio, che chiamerai Gesù" (Imm.Concezione), *ibidem*, 8-12-96;
 1996zzc - "Io sono la voce di colui che grida nel deserto" (III Dom.Avvanto), *ibidem*, 15-12-96;
 1996zzd - Gesù verrà chiamato Figlio dell'Altissimo (IV Dom.Avvanto), *ibidem*, 22-12-96;
 1996zzfe - "Ecco, Maria, una spada ti trapasserà l'anima!" (Sacra Famiglia), *ibidem*, 29-12 1996;

1996zzff - Jam unë i zoti, atto unico, in *Katundi Ynë*, nr.90, '96/4, pag.15.

- 1997a - "Abbiamo trovato il Messia!" (Dom.II T.O.), in *Il Cittadino Canadese*, 19-1-1997;
 1997b - "Ora, o Signore, lascia che il tuo servo se ne vada in pace", *ibidem*, 2-2-97;
 1997c - "Andiamo altrove nei villaggi vicini, affinché predichi anche là" (V Dom.), *ibidem*, 9-2-97;
 1997d - "Il Regno di Dio è vicino: pentitevi e credete al Vangelo!" (I Dom.Quar.), *ibidem*, 16-2-97;
 1997e - "Facciamo 3 tende: una per te, una per Mosè, una per Elia" (II Dom.Quar.), *ibidem*, 23-2-97;
 1997f - "Disfate questo tempio e in 3 giorni io lo farò risorgere!" (III Dom.Quar.), *ibidem*, 2-3-97;
 1997g - "E' necessario che il Figlio dell'uomo sia innalzato da terra" (IV Dom.Quar.), *ibidem*, 9-3-97;
 1997h - "Quando sarò innalzato da terra, trarrò tutti a me" (V Dom.Quar.), *ibidem*, 16-3-97;
 1997i - "Dov'è la sala in cui possa mangiare la Pasqua?" (Dom.Palme), *ibidem*, 23-3-97;
 1997l - "Cristo è risorto!" (Dom. di Pasqua), *ibidem*, 30-3-97;
 1997m - "La pace sia con voi!" (II Dom. Pasqua) *ibidem*, 6-4-97;
 1997n - "Voi siete i miei testimoni" (III Dom.Pasqua), *ibidem*, 13-4-97;
 1997o - "Io sono il Buon Pastore" (IV Dom.Pasqua), *ibidem*, 20-4-97;
 1997p - "Io sono la vite, voi i tralci" (V Dom.Pasqua), *ibidem*, 27-4-97;
 1997q - "Come il Padre ha amato me, così io ho amato voi" (VI Dom.Pasqua), *ibidem*, 4-5-97;
 1997r - "Andate e predicate il Vangelo ad ogni creatura" (Ascensione), *ibidem*, 11-5-97;
 1997s - "Quando verrà il Consolatore, mi renderà testimonianza" (Pentecoste), *ibidem*, 18-5-97;
 1997t - "Andate e fate miei discepoli tutti i popoli!" (Dom.SS.ma Trinità), *ibidem*, 25-5-97;
 1997u - "Questo è il mio sangue dell'Alleanza" (Corpus Domini), *ibidem*, 1-6-97;
 1997v - "Chi fa la volontà di Dio è mia madre e mio fratello" (X Dom.T.O.), *ibidem*, 8-6-97;
 1997z - "Il Regno di Dio è come un granello di senape" (XI Dom.T.O.), *ibidem*, 15-6-97;
 1997za - "Perché siete così paurosi? Non avete ancora fede?", *ibidem*, 22-6-97;

- 1997zb- “Tu sei il Cristo, Figlio del Dio vivente” (SS. Pietro e Paolo), *ibidem*, 29-6-97;
 1997zc- “Nessuno è profeta in Patria” (XIV Dom. T.O.), *ibidem*, 6-7-97;
 1997zd - Gesù chiama i dodici e li manda a due a due (XV Dom. T.O.), *ibidem*, 13-7-97;
 1997ze- Gesù vide una gran folla e ne ebbe compassione (XVI Dom. T.O.), *ibidem*, 20-7-97;
 1997zf - “Sono il pane vivo disceso dal cielo” (XIX Dom. T.O.), *ibidem*, 10-8-97;
 1997zg - “Chi mangia di questo pane vivrà in eterno” (XX Dom. T.O.), *ibidem*, 17-8-97;
 1997zh - “Volete andarvene anche voi?” (XXI Dom. T.O.), *ibidem*, 24-8-97;
 1997zi - “Questo popolo mi onora con le labbra” (XXII Dom. T.O.), *ibidem*, 31-8-97;
 1997zl - Ordinò ad essi di non dire nulla a nessuno (XXIII Dom. T.O.), *ibidem*, 7-9-97;
 1997zm - “E’ necessario che il Figlio dell’uomo sia innalzato” (Esalt. Croce), *ibidem*, 14-9-97;
 1997zn - “Chiunque riceve un fanciullo in nome mio, riceve me” (XXV Dom. T.O.), *ibidem*, 21-9-97;
 1997zo - “Chi vi darà un bicchiere d’acqua non perderà la sua ricompensa” (XXVI Dom. T.O.), *ibidem*, 28-9-97;
 1997zp - “Chi ripudia sua moglie commette adulterio” (XXVII Dom. T.O.), *ibidem*, 5-10-97;
 1997zq - “Va’, vendi quanto possiedi, poi vieni e seguimi” (XXVIII Dom. T.O.), *ibidem*, 12-10-97;
 1997zr- “Il Figlio dell’uomo non è venuto per farsi servire, ma per servire” (XXIX Dom. T.O.), *ibidem*, 19-10-97;
 1997zs - “O Figlio di Davide, abbi pietà di me!” (XXX Dom. T.O.), *ibidem*, 26-10-97;
 1997zt - “Beati gli afflitti, perché saranno consolati!” (Commem. Defunti), *ibidem*, 2-11-97;
 1997zu - “I veri adoratori adoreranno Dio in spirito e verità” (XXXIV Dom. T.O.), *ibidem*, 9-11-97;
 1997zv - “Il cielo e la terra passeranno, ma le mie parole non passeranno” (XXXIII Dom. T.O.), *ibidem*, 16-11-97;
 1997zz - “Tu l’hai detto, io sono re”, *ibidem*, 23-11-97;
 1997zza - “Vigilate e pregate in ogni tempo!” (I Dom. Avvento), *ibidem*, 30-11-97;
 1997zzb - “Preparate a via del Signore!” (II Dom. Avvento), *ibidem*, 7-12-97;
 1997zzc - “Io vi battezzo nell’acqua, ma viene colui che è più forte di me” (III Dom. Adv.), *ibidem*, 14-12-97;
 1997zzd - “Benedetta tu fra le donne, benedetto il frutto del tuo seno!” (IV Dom. Avvento), *ibidem*, 21-12-97;
 1997zze - “E Gesù cresceva in sapienza, statura e grazia” (La Sacra Famiglia), *ibidem*, 28-12-1997.

2000a - VANGJELI I SHËN MATESEË, tip. Mit, Cosenza, pp.143;

2000b - AA.VV., **ALFABETIZZAZIONE ARBËRESHE** (capp.: Istituzioni Religiose e Musica Popolare, vol.II), 2 voll., Ediz. Il Capitello, Torino, pp. 189 (I) + 220 (II);

2000c - **FJALOR** (DIZIONARIO ARBËRESH-ITALIANO/VOCABOLARIO ITALIANO-ARBËRESH), II* edizione, Ed. Il Coscile, Castrovillari, pp. 750;

2002 – 2014 - Bashkëpunon ngusht me revistën “JETA ARBËRESHE” (e drejtuar ka i nipi, Agostino Giordano), Eianina/Purçill (Cs); për gjë mot, qe edhe *bashkëdrejtor* (nr.13/mars 2003-nr.21/shëndrë 2003).

2002a – Alfabeti Arbëresh, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.1, f.7;

2002b – Vangelo di S.Marco (1,1-15), (1), arbërisht, *ibidem*, f.12;

2002c – Quale lingua insegnare, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.2., f.7;

2002d - Vangelo di S.Marco (1,16-28), (2), arbërisht, *ibidem*, f.1

2002e – Come scrivere in lingua arbëreshe, in “*Jeta Arbëreshe*” nr.3, f.7;

2002f - Vangelo di S.Marco (1,29-45), (3), arbërisht, *ibidem*, f.13;

2002g – Grammatica della lingua Arbëreshe: Accento, Apostrofo, Divisione delle sillabe (1), con Terminologia grammaticale, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.4, f.7

2002h - Vangelo di S.Marco (2,1-12) (4), arbërisht, ibidem, f.13;

2002i – Grammatica della lingua Arbëreshe: Le parti del discorso, il nome (2), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.5, f.7

2002l - Vangelo di S.Marco (2,13-28) (5), arbërisht, ibidem, f.13;

2002m – Grammatica della lingua Arbëreshe: Plurale indeterminato dei nomi (3), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.6, f.7

2002n - ‘Metemorfòthis’/’En ti jënisi’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (1), ibidem, f.12;

2002o - Vangelo di S.Marco (3,1-19) (6), arbërisht, ibidem, f.13;

2002p – Grammatica della lingua Arbëreshe: Declinazione dei nomi (4), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.7, f.7

2002q - ‘I jënisu su Theotoqe’/’Soson Qirie’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (2), ibidem, f.12;

2002r - Vangelo di S.Marco (3,20-35) (7), arbërisht, ibidem, f.13;

2002s – Grammatica della lingua Arbëreshe: Forma indeterminata dei nomi, I,II,III Declinazione (5), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.8, f.7;

2002t - ‘Iper dedoksazmënös’/’Mëgan èvrato’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (3), ibidem, f.12;

2002u - Vangelo di S.Marco (4,1-12) (8), arbërisht, ibidem, f.13;

2002v – Grammatica della lingua Arbëreshe: Forma determinata dei nomi, I,II,III Declinazione (6), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.9, f.7;

2002z - ‘I tu stomatös su’/’Simeron tis evdoqias’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (4), ibidem, f.12;

2002za - Vangelo di S.Marco (4,13-25) (9), arbërisht, ibidem, f.13;

2002zb – Grammatica della lingua Arbëreshe: Osservazioni sulle tre Declinazione nelle forme determinate (7), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.10, f.7;

2002zc- ‘I jënisu su Hristè’/’I Parthenos simeron’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (5), ibidem, f.12;

2002ze - Vangelo di S.Marco (4, 26-41) (10), arbërisht, ibidem, f.13; (25)

2003a– Grammatica della lingua Arbëreshe: Declinazione degli Articoli prepositivi congiuntivi (8), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.11/2003, f.7;

2003b - ‘Is pasan tin jin’/’En Iordani’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (6), ibidem, f.12;

2003c - Vangelo di S.Marco (5, 1-20) (11), arbërisht, ibidem, f.13;

2003fd– Grammatica della lingua Arbëreshe: Declinazione degli Articoli prepositivi disgiuntivi (9), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.12, f.7;

2003e - ‘Hjëre Qeharitomëni’/’O mitran Partheniqin’, inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (7), ibidem, f.12;

2003f – Nozioni elementari di Musica Bizantina, (1), ibidem, f.12;

2003g - Vangelo di S.Marco (5, 21-43) (12), arbërisht, ibidem, f.13;

2003h – Mesha Arbëreshe (Albanesità e Intersinodo) (1), ibidem, f.13;

- 2003i – Grammatica della lingua Arbëreshe: L'Aggettivo, Declinazione dell'Aggettivo qualificativo (10), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.13, f.7;
- 2003l – 'Ti Ipermàho'/'Nin e dinàmis', inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (8), ibidem, f.12;
- 2003m – Mesha ndë Gjuhën Arbëreshe (Albanesità e Intersinodo) (2-fund), ibidem, f.12;
- 2003n – Vangelo di S.Marco (6, 1-16) (13), arbërisht, ibidem, f.13;
- 2003o – Grammatica della lingua Arbëreshe: Osservazioni sugli aggettivi qualificativi, declinazione dell'aggettivo possessivo (11), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.14, f.7;
- 2003p – 'I qe en tãfo'/'Hristòs anèsti / Os is Hristòn', inni liturgici greci, tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (9), ibidem, f.14;
- 2003q – Nozioni di Musica Bizantina, Martirie e combinazione dei segni (2), ibidem, f.14;
- 2003r – Vangelo di S.Marco (6, 17-29) (14), arbërisht, ibidem, f.15;
- 2003s – Grammatica della lingua Arbëreshe: Declinazione dell'aggettivo possessivo (12), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.15, f.7;
- 2003t – 'Anelifthis en dhòksi'/'Evlojitòs ì, Hristè', inni liturgici greci tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (10), ibidem, f.14;
- 2003u – Vangelo di S.Marco (6, 30-44) (15), arbërisht, ibidem, f.15;
- 2003v – Grammatica della lingua Arbëreshe: Declinazione dell'aggettivo possessivo singolare preposto ai nomi di parentela (13), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.16, f.7;
- 2003z – 'Tin iper imon'/'Ote katavàs', inni liturgici greci tradotti in arbëresh e messi in musica bizantina (11), ibidem, f.14;
- 2003za – Vangelo di S.Marco (6, 45-56) (16), arbërisht, ibidem, f.15;
- 2003zb – Nozioni di Musica Bizantina, Le Scale, o Gamme Musicali (3), ibidem, f.15;
- 2003zc – Grammatica della lingua Arbëreshe: Aggettivi numerali, osservazioni sui numeri cardinali e ordinali (14), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.17, f.7;
- 2003zd – 'O Ipsothìs', inno liturgico greco tradotto in arbëresh e messo in musica bizantina (12), ibidem, f.14;
- 2003ze – Nozioni di Musica Bizantina, I Toni (I,II,III) - (4), ibidem, f.14;
- 2003zf – Vangelo di S.Marco (7, 1-13) (17), arbërisht, ibidem, f.15;
- 2003zg – Grammatika e Gjuhës Arbëreshe: Il Pronome, pronomi personali, declinazione pronomi personali (15), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.18, f.7;
- 2003zh – 'Ioaqim qe Àna', inno liturgico greco tradotto in arbëresh e messo in musica bizantina (12), ibidem, f.14;
- 2003zi – Vangelo di S.Marco (7, 14-23) (18), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2003zl – Grammatika e Gjuhës Arbëreshe: Pronomi Dimostrativi (16), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.19, f.7;
- 2003zm – Nocione të Muzikës Bixantine, Tonet (Toni IV,V,VI,VII,VIII) - (5-Fund), ibidem, f.14;
- 2003zn – 'Ioaqim qe Àna', inno liturgico greco tradotto in arbëresh e messo in musica bizantina (12), ibidem, f.14;
- 2003zo – Vangelo di S.Marco (7, 24-37) (19), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2003zp – Grammatika e Gjuhës Arbëreshe: Pronomi Possessivi / I persona singolare, I persona plurale (17), in *"Jeta Arbëreshe"*, nr.20, f.7;
- 2003zq – 'Krishti lehet, lavdërònie', (Canti Bizantini Arbëreshë), in musica bizantina (13), ibidem, f.14;
- 2003zr – Vangelo di S.Marco (8, 1-13) (20), arbërisht, ibidem, f.14;

- 2003zs – Gramatikë Arbëreshe: Pronomi Possessivi (18), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.21, f.7;
 2003zt – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (abetar-ardhshëm), (1), ibidem, f.7;
 2003zu - ‘Mister të huaj’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (14), ibidem, f.14;
 2003zv - Vangelo di S.Marco (8, 14-26) (21), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004a**– Gramatikë Arbëreshe: Pronomi Relativi, Declinazione dei Pronomi Relativi (19), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.22, f.7;
 2004b – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (areks-bënj), (2), ibidem, f.7;
- 2004c – Gramatikë Arbëreshe: Pronomi e Aggettivi Interrogativi Declinazione di Kush, Cili-Cila (20), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.23 f.7;
 2004d – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (bërlllok-bullonjë), (3), ibidem, f.7;
 2004e - ‘Mbi tij gëzohet (Epi si hjeri)’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (15), ibidem, f.14;
 2004f - Vangelo di S.Marco (8, 27-38) (22), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004g – Gramatikë Arbëreshe: Pronomi e Aggettivi Indefiniti, l’Avverbio (21), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.24, f.7;
 2004h – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (bumbullimë-çerë), (4), ibidem, f.7;
 2004i - ‘Njo se dhëndrri po vjen’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (16), ibidem, f.14;
 2004l - Vangelo di S.Marco (9, 1-13) (23), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004m – Gramatikë Arbëreshe: La Preposizione, la Congiunzione. Interiezione o Esclamazione (22), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.25, f.7;
 2004n – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (çërkull-dërrudhe), (5), ibidem, f.7;
 2004o - ‘Ëngjlli i thërriti Hirplotës’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (17), ibidem, f.14;
 2004p – Vangjeli i Shën Markut (9, 14-29) (24), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004q– Gramatikë Arbëreshe: Il Verbo: forme, modi, tempi, coniugazioni (23), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.26, f.7;
 2004r – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (dëshirë-dorë), (6), ibidem, f.7;
 2004s - ‘Me gjakun e martirëvet’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (18), ibidem, f.14;
 2004t – Vangjeli i Shën Markut (9, 30-50) (25), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004u– Gramatikë Arbëreshe: Osservazioni su modi, tempi e persone del Verbo (24), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.27, f.7;
 2004v – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (dorëgjatë-dyzëtëm), (7), ibidem, f.7;
 2004z - ‘Ju si të parët e Apostulvet’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (19), ibidem, f.14;
 2004za – Vangjeli i Shën Markut (10, 1-16) (26), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004zb – Gramatikë Arbëreshe: Coniugazione del verbo ‘Kam’ (25), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.28, f.7;
 2004zc - ‘Gjithë gjeneratat’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (19), ibidem, f.14;
 2004zd – Vangjeli i Shën Markut (10, 17-27) (27), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004ze – Gramatikë Arbëreshe: Coniugazione del verbo ‘Jam’ (26), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.29, f.7;
 2004zf - ‘Jakov, apostull i shëjtë / Për psimet që shëjtrat’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (19), ibidem, f.14;

- 2004zg – Vangjeli i Shën Markut (10, 28-34) (28), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004zh – Gramatika Arbëreshe: Coniugaz. del verbo con tema in vocale: shkonj (27), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.31, f.7;
- 2004zi – ‘Përgatitu, Vithleëm’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (19), ibidem, f.14;
- 2004zl – Vangjeli i Shën Markut (10, 35-45) (29), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2004zm – Zëri i Arbëreshvet, revista e ndershme dhe bujare, in *Lidhja*,nr.51, pp.1722-1723.
- 2005a** – Gramatikë Arbëreshe: Coniugaz. del verbo con tema in vocale: Pi (28), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.32, f.7;
- 2005b – ‘Vajtonj e qanj’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (20), ibidem, f.14;
- 2005c – Vangjeli i Shën Markut (10, 46-52) (30), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005d – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (dhâfën-èthe), (8), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.33, f.6;
- 2005e – Gramatikë Arbëreshe: Coniugaz. del verbo con tema in vocale: Shkruanj (29), ibidem, f.7;
- 2005f – ‘Se t’pohoje ngjalljen’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (21), ibidem, f.14;
- 2005g – Vangjeli i Shën Markut (11, 11-34) (31), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005h – Gramatikë Arbëreshe: II Coniugazione, verbi con tema in consonante: Lutënj, viell, hapënj (30), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.34,, f.7;
- 2005i – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (ëh-fëksënj), (9), ibidem, f.9;
- 2005l – Alfabeti Ynë, ibidem, f.11;
- 2005m – ‘Krishti u ngjall’ (Tingëll I,II,IV), (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (22), ibidem, f.14;
- 2005m – Vangjeli i Shën Markut (11, 15-25) (32), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005n – Gramatikë Arbëreshe: I Coniugazione, verbi con tema in vocale, forma medio-riflessiva: Shahem (31), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.35,, f.7;
- 2005o – ‘Si pemë të parë të naturës’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (25), ibidem, f.14;
- 2005p – Vangjeli i Shën Markut (11, 27-33) (33), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005q - Gramatikë Arbëreshe: I Coniugazione, verbi con tema in vocale, forma medio-passiva: jam shajtur (32), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.36,, f.7;
- 2005r – ‘O Zot, kujtohu’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (26), ibidem, f.14;
- 2005s – Vangjeli i Shën Markut (12, 1-12) (34), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005t - Gramatikë Arbëreshe: Verbi irregolari o anomali della I e II Coniugazione (32), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.37,, f.7;
- 2005u – Vangjeli i Shën Markut (12, 13-34) (35), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005v – Vangjeli i Shën Markut (12, 35-44) (36), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.38,, f.14;
- 2005z – Vangjeli i Shën Markut (13, 1-13) (37), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.39,, f.14;
- 2005za – Shërbesa e Orëvet: Ora e Parë, Psalmi 5 (1), arbërisht, ibidem, f.14;
- 2005zb – Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (fell-fendi), (10), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.40,, f.9;
- 2005zc – Shërbesa e Orëvet: Ora e Parë: Psalmi 89, Psalmi 100 (2), arbërisht, ibidem, f.10;
- 2005zd - ‘Bekuesin’, (Këndime Bixantinë Arbëreshë), in musica bizantina (27), ibidem, f.10;
- 2005ze- Vangjeli i Shën Markut (13, 14-36) (38), arbërisht, ibidem, f.10;

- 2005zf – Alfabeti Ynë, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.41., f.3;
 2005zg – Shërbesa e Orëvet: Ora e Trejtë: Psalmi 16 (3), arbërisht, ibidem, f.10;
 2005zh - Vangjeli i Shën Markut (14, 1-16) (39), arbërisht, ibidem, f.10;
- 2005zi - **HIMNE LITURGJIKE BIZANTINO-ARBËRESHE**, - me pëlqimin qishtar -, Print Design, Castrovillari, pp.215
 2005zl - **GRAMATIKË ARBËRESHE**, Tiemme ind. grafica, Manduria, pp.68
- 2006a** – Shërbesa e Orëvet: Ora e Trejtë: Psalmi 24 (4), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.43,f.15;
 2006b - Vangjeli i Shën Markut (14, 17-31) (40), arbërisht, ibidem, f.15;
- 2006c – Shërbesa e Orëvet: Ora e Trejtë: Psalmi 50 (4), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.44, f.11;
 2006d - Vangjeli i Shën Markut (14, 32-52) (41), arbërisht, ibidem, f.11;
- 2006e – Shërbesa e Orëvet- Ora e Gjashtë: Psalmi 53, Psalmi 54 (5), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.45, f.11;
 2006f - Vangjeli i Shën Markut (14, 53-65) (42), arbërisht, ibidem, f.11;
- 2006g - Vangjeli i Shën Markut (14, 66-72; 15, 1-47; 16,1-20) (43-Fund), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.46, f.13;
- 2006h – Shërbesa e Orëvet- Ora e Gjashtë: Psalmi 90 (6), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.47, f.11;
- 2006i – Shërbesa e Orëvet- Ora e Nëndë: Psalmet 83, 84, 85 (7), arbërisht, in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.48, f.11;
- 2006l - **MBLEDHJE KËNDIMESH ARBËRESHË**, Print Design, Castrovillari, pp.159;
 2006m - **VANGJELI**, i pjerrë arbërisht, - me pëlqimin qishtar - Mit, Cosenza, pp.230;
- 2007a** – Falënderimi i protopapazit E.Giordano (ndë fund të Kuvendit të kushtuar figurës dhe veprës së tij, me rastin e 60-vjetorit të famullitarisë së tij, 28 shëndrë 2006), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.51, f.12;
- 2007b – Epistollari Arbëresh: E Diela e Pashkëvet, E Diela e Shën Tumazit (1), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.52, f.11;
- 2007c – Epistollari Arbëresh: E Diela e gjithë Shëjtravet, E Diela e dijtë e Shën Mateut, (2) in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.53, f.12;
- 2007d– Epistollari Arbëresh: E para e Diel e gushtit, E dijta e Diel e gushtit, (3) in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.54, f.13;
 2007e – **LUTJESORE** (Qisha Bixantine Arbëreshe), (1) in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.56, ff.8-9;
2008a –Mbrëmësorja e Madhe : Lutjet e hilnarit - (Qisha Bixantine Arbëreshe), (1) in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.57, f.11;
- 2008b - Epistollari Arbëresh: E para e Diel e llanarit, E dijta e Diel e llanarit, (4) in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.58., f.15;
- 2008c - Mbrëmësorja e Madhe : Psalmi 103 - (Qisha Bixantine Arbëreshe), (2) in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.59, f.10;

- 2008d – Kalimera e Natallevet (nga Mbledhje Këndimesh Arbëreshë), in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.60, f.6;
- 2008e - Agostino Giordano: Intervistë zotit Manuell Giordano (1): Fëmila, katundi, qisha, hyrja në Seminar, ibidem, f.8;
- 2008f - SHËRBESA E ORËVET, LUTJESORE, MBRËMËSORJA E MADHE, SHËRBESA E VARRIMIT, SI DORËSHKRIM / PRO MANUSCRIPTO, Ejaninë, Natallet 2008, ff.112;
- 2009a** - Agostino Giordano: Intervistë zotit Manuell Giordano (2): Katundi e Zakonet, in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.61, f.11;
- 2009b - Agostino Giordano: Intervistë zotit Manuell Giordano (3): Udha e t’Inzoti, in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.62, f.17;
- 2009c - Agostino Giordano: Intervistë zotit Manuell Giordano (4): Për 63 vjet prift i Purçillit, in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.63, f.15;
- 2009d – **BEKIME TË NDRYSHME** (Bekimi i njëi Makinie / i Shpisë / i njëi Shpije që stiset / i njëi Nigòxi / i Vëvet të Pashkëvet / i Dhafnës / i Dhurátavet – te Dita e Falënderimit), in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.64, f.15;
- 2010a** - Agostino Giordano: Intervistë zotit Manuell Giordano (5): Treni më llargoi ka gjiritë e më qasi ka Inzot, in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.65, f.12;
- 2010b – **MESHA E SHËN VASILIT** (Lutjet e priftit, me zë të ulët): Lutja pas ‘Hyrjes së Madhe’, Lutja pas ‘Anaforasë’, Lutja pas ‘Himnit Hjeruvik’), (1), in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.66, f.14;
- 2010c - Mëma Tereza Bojaxhiu (Qindvjetori i Nënës Tereze), in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.67, f.8;
- 2010d - **MESHA E SHËN VASILIT** (Lutjet e priftit, me zë të ulët): Lutja pas ‘Mirni, hani’, Lutja përpara Ikonës së Zotit Krisht), (1), ibidem, ff.14-15;
- 2010e - Agostino Giordano: Intervistë zotit Manuell Giordano (6): Pas Vangjeljërimit duall edhe Epistollari, in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.68, f.14;
- 2010f - **VANGJELI I PERËNDISHËM DHE I SHËJTË** (Evangeliaro), SI DORËSHKRIM / PRO MANUSCRIPTO, Purçill/Eianina, Pashkët, ff.275;
- 2010g - **APOSTULLI**, (Punët dhe Letrat e Apostulvet të Shëjtë, që djovasen ndër Qishët Bixantine çdo ditë të vitit (Epistolario), SI DORËSHKRIM / PRO MANUSCRIPTO, Purçill/Eianina, ff. 265;
- 2011a** - Epistollari Arbëresh: (E para e Diel e Kreshmevet, E dijta e Diel e Kreshmevet, E trejta e Diel e Kreshmevet, E Diela e katërt e Kreshmevet, E Diela e Pestë e Kreshmevet, E Diela e Dhafnës, E Shëjtja dhe e Madhja E Diel e Pashkëvet), (5); in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.69,, ff.16-17;
- 2011b – **PROJAZMËNA** - Psalmet ngjithëse të Projazmenës: Psalmet 119, 120, 121, 122, 123, 124; (1), in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.70,, f.17;
- 2011c - Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (fjutoronj-fund), (11), in *“Jeta Arbëreshe”*, nr.71,, f.4;
- 2011d - **PROJAZMËNA** - Psalmet ngjithës të Projazmenës: Psalmet 125, 126, 127, 128, 129; (2), ibidem, f.13;
- 2011e - **MESHA E TË PARASHËJTËRUARAVET**, (Projazmëna e pjerrë arbërisht), SI DORËSHKRIM / PRO MANUSCRIPTO,, Purçill/Eianina, Natallet 2010;

- 2012a - Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (fuqi-gërthël), (12), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.73,, f.11;
- 2012b – **DORËZIMET E SHËJTA QISHTARE**: Dorëzimi i Peshkopit (L’ordinazione episcopale), (1), ibidem, ff.18-21;
- 2012c – ‘Jeta Arbëreshe’ është e hapur Arbëreshëvet e Shqiptarëvet (nga Aktet e Kuvendit mbi 10vjektorin e J.A.), ibidem, f.40;
- 2012d – **DORËZIMET E SHËJTA QISHTARE**: Ç’ka Këndònjsi njera te Prifti (Le Ordinanze Sacre ecclesiastiche: Dal Cantore al Sacerdote) (2), in ‘*Jeta Arbëreshe*’, nr.74, ff.18-21;
- 2012e - JAVA E MADHE (La Settimana Santa): e para bocë, SI DORËSHKRIM / PRO MANUSCRIPTO, Purçill/Eianina (Cs), Pashkët;
- 2013a - **LUTJE JISÛIT, ZOTIT TONË T’ËMBËL** (Lutje Bixantine, jo-liturgjike), in ‘*Jeta Arbëreshe*’, nr.75, ff.14-18;
- 2013b - Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (gërvishënj-gjëmb), (13), ibidem, f.49;
- 2013c – **PARAKLISIS / PARKALESJE**,(Qisha Bixantine Arbëreshe), in “*Jeta Arbëreshe*” nr.76,ff. 10-15;
- 2014a – **APËDHIPNON MÏKRON**, arbërisht, (Qisha Bixantine Arbëreshe), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.77, ff. 15-19;
- 2014b - Fjalorth Arbërisht-Lëtisht (gjëmë-hunduar), (14), ibidem, ff. 54/80;
- 2014c – **JAVA ‘ MADHE** (E Hëna e Shëjtë: Menatësorja e dhëndrrit (La Settimana Santa / Il Santo Lunedì – Ninfios), in “*Jeta Arbëreshe*”, nr.78, ff. 78-94.

(a.g.)

Bibliografi mbi veprimtarinë e papàs Emanuele Giordano-s (1946-2015)

- 1946** - “Il 31 maggio il sac.Emanuele Giordano fu nominato parroco di Eianina di Frascineto”, in *Il Bollettino Ecclesiastico della Diocesi di Lungro*, n.86/1946 (aprile-maggio-giugno), in “Un po’ di Cronaca”, p.1238;
- 1946 - “La sera del 16 luglio...”, (Bolla di insediamento di papas Emanuele Giordano), in *Boll.Eccl.*, n.87/1946 (luglio-agosto-settembre), in “Un po’ di Cronaca”, p.1247;
- 1947** - “Lunedì 5 maggio, il Vescovo...”(visita ai lavori dell’ Iconostasi della Chiesa di S.Basilio Magno), in *Boll.Eccl.*,n.90/1947, pp.1284-5;
- 1957** - (h.v.= Hilush Vilza, pseud. i Ernest Koliqit): Sac.Emanuele Giordano – Folklore albanese in Italia... , recensione, in *Shejzat*, nr.2-3(I),shtatuer-tetuer 1957/pp.95-96;
- 1959** - (k.g.): Botime Albanologjike, E.Giordano, Folklore Albanese in Italia, in *Shejzat*, nr.1-2 (III), kallnduer-fruer 1959/p.64 (in Kronikë Kulturore);
- 1959 - (Shënim i Redaksisë): Mësimi i shqipes në Kalabri (Ejaninë, nga papas E.Giordano), in *Shejzat*, nr.11-12(III), nanduer-dhetuer 1959, (në Kronikë Kulturore), f.427;
- 1963** - Karl Gurakuqi: Emanuele Giordano, Dizionario degli Albanesi d’Italia (I), in *Shejzat*, nr.11-12(VII)1963, pp.421-424;
- 1963 - A.Frega, E.Giordano:Fjalor i Arbëreshvet t’Italisë, recensione in *Ri-Zgji. Nn.7-8/1963(I)*,pp.22-23;
- 1963 - E.Giordano, Fjalor i A.t’Ital., recensione, in ‘Botime të reja’, in *Shejzat*, nr.9-10(VII)1963, p.383 (senza firma del recensore);
- 1963 - Ernest Koliqi: lettera all’Autore, del 31 luglio’63; in *Emanuele Giordano, Fjalor-Vocabolario, Arbëresh-Italiano / Italiano-Arbëresh, II* ediz.*, Il Coscile, Castrovillari 2000, Postfazioni alla I* Edizione; (ma, già nella I* ediz.’63, edita su foglio volante);
- 1963 - Zef Valentini: lettera all’Autore, del 3 agosto’63; in *Emanuele Giordano, Fjalor-Vocabolario, Arbëresh-Italiano / Italiano-Arbëresh, II* ediz.*, Il Coscile, Castrovillari 2000, Postfazioni alla I* Edizione; (ma, già nella I* ediz.’63, edita su foglio volante);
- 1966** - L.K., Studiuesi arbëresh Emanuel Jordani në vendin tonë, in *Studime Filologjike*, nr.4/1966 (Jeta Shkencore);
- 1967** - “Il 17 nov.1967 E.Giordano nominato membro della Commissione Liturgica Diocesana, in *Bollett.Eccl.*,nr.1/1967, pp.2123;
- 1967 - Jordani Emanuil, Binard Bilotta dhe poema e tij “Shpata Skanderbekut ndë Dibret Poshtë”, in *Studime Filologjike*, nr.1/1967;
- 1968** - Jorgo Bulo, Një Poemë arbëreshe për Skënderbenë – “Shpata Skanderbekut ndë Dibret Poshtë”, in *Studime Filologjike*,nr.4/1968;
- 1969** - Decreto di fondazione “Fraternità Piccole Sorelle di Gesù in Ejanina.”, in *Boll.Eccl.*,nr.6/69, pag.34 e segg.;
- 1969 - Festa dell’Ascensione, il vescovo Stamati a Ejanina, il coro canta messa in albanese; in *Boll.Eccl.*,nr.5/1969, pp.50-51;
- 1977** - Gjovalin Shkurtaj, Pasuria e gjuhës sonë, në *Ylli*, 12/1977, f.35;
- 1991** - Ordinazione presbiterale di Nick Pace, in *Lajme*,nr.1-3/1991(III),p.7;
- 1991 - Visita ai profughi albanesi di Metaponto, in *Lajme*,nr.1-3/1991(III),p.4;
- 1991 - Ordinazione presbiterale di Mario Aluise, in *Lajme*,nr.4/1991(III),p.7;
- 1992** - Vita pastorale ad Ejanina, in *Lajme*,nr.1/1992(IV),p.17;
- 1993** - Suor Santina Bolpagni (suora della Carità di Santa Giovanna Antida): Dall’Albania, in *Lajme*,nr.3/1993(V), p.32;
- 1994** - Lutje për misionin e shëjtë dhe për vizitën baritore (të peshkopit E.Lupinacci në Qishën e Sh.Vasilit të Math (1-5 giugno 1997), in *Lajme*,nr.1/1994(VI),p.48;

- 1994 - Settimana di preghiera per l'Unità dei Cristiani (19-20 gennaio 1994), in *Lajme, nr. 1/1994(VI)*, pp.53-55;
- 1995** - La Liturgia Eucaristica Bizantina di S.Giovanni Crisostomo, in *Lajme, nr. 3/1995(VII)*, pp.38-40;
- 1997** - Visita a Buenos Aires del papas Emanuele Giordano, in *Lajme, nr. 3/1997(IX)*, pp.43-44;
- 2000** - Eianina: Edizione 2000 del Fjalori i Arbëreshëvet di E.Giordano, (da Besa/Roma, 1 ottobre 2000), in *Lajme, nr. 3/2000(XII)*, pp.62-63;
- 2005** - Ardian Ndreca, Gramatika e mendimeve të zhgarravituna, - Sikur vjen nga Shiroka! / Shënime udhtimit te Gjaku i Arbërit -, Shtëpa botuese 55, Tiranë, ff.92-98;
- 2006** - Pierfranco Bruni: La Gramatikë Arbëreshe, in *Jeta Arbëreshe, nr.45*, p.16;
- 2007** - Ardian Ndreca, Vangjeli dhe Këndimet Arbëreshe, in *Jeta Arbëreshe, nr.52*, f.11;
- 2007 - Carmine Stamile, Zotit Manuell, in *Jeta Arbëreshe, nr.51*, f.13;
- 2007 - Elena Blaiotta Parapugna: Zotit Manuell, poezi, in *Jeta Arbëreshe, nr.52*, f.11;
- 2007 - Lucia Amato, Për zotin Manuell, poezi, in *Jeta Arbëreshe, nr.51*, f.13;
- 2007 - Nandini i Helmëravet, Mbë Vangjelin e papasit Emanuele Giordano, in *Jeta Arbëreshe, nr.55*, f.13;
- 2008** - Pierfranco Bruni, L'Avventura Arbëreshe - Il Mediterraneo vissuto -, La Gramatikë Arbëreshe, pp.121-126, Ed.Iral, Carosino;
- 2010** - Arbri Roman (arhjim.Eleuterio F.Fortino): Vangjeli i papa Manolit (Te praku i Qishës), in *Jeta Arbëreshe, nr.66/2010*, f.17/19;
- 2010 - Agostino Giordano, Prije për një farë standardizimi të Arbërishtes: kontributi i Emanuele Giordano-s, në Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, Materialet e punimeve të Seminarit XXIX Ndërkombëtar (...), Prishtinë, gusht 2010, vëllim 29/1, ff.119-125;
- 2011** - David Young, Vangjeli i pjerrë arbërisht, in *Jeta Arbëreshe, nr.69/2011*, f.22;
- 2012** - Rrezarta Draçini, Një vështrim mbi Fjalorin Arbërisht-Italisht të Emanuele Giordano-s, in *Jeta Arbëreshe, nr.73/2012*, ff. 50-52;
- 2012 - Imri Badallaj, Gramatika Arbëreshe e E.Giordano-s, më afër shqipes së sotme standarde, in *Jeta Arbëreshe, nr.74/2012*, ff.34-35;
- 2012 - Llanaj Shkëlqim (nga Gjirokastra), Të pëndriturit at Emanuele Giordano-s – poezi - in *Jeta Arbëreshe, nr.74/2012*, f.
- 2015** - (Red.) Ricordo di E.papas Giordano, in 'Lule dhe Glëmba', *Katundi Ynë, n.154/2015 (XLVI)*, pag. 36.

(a.g.)

Nderime, Çmime, Mirënjohje të dhuruara zotit Emanuele Giordano

1993 - Il Corriere di Roma, XX^a Giornata della Cultura - Premio Nazionale Roma Alma Mater - Dal Campidoglio il 26 maggio 1993 - **Premio Roma Alma Mater** - riconoscimento di creatività;

1997 - Republika e Shqipërisë - Presidenti i Republikës i jep papas Emanuele Giordano-s **Urdhërin e artë ‘Naim Frashëri’, me këtë motivacion:** “Për kontribut të shquar në fushën e shkencave albanologjike si dhe në zhvillimin e kulturës sonë kombëtare” (Tiranë, më 14-1-1997, dekret nr.1704 - Presidenti Sali Berisha);

1997 - Il Presidente della Repubblica - Onorificenza di **Cavaliere** ‘al merito della Repubblica Italiana’, conferita con decreto in data Roma 2 giugno 1997, in considerazione di particolari benemerente; firmato Scalfaro, controfirmato Prodi; (iscritto nell’elenco dei Cavalieri Naz. al n.107528, serie IV);

2000 - Il Presidente della Repubblica - Onorificenza di **Commendatore** ‘al merito della Repubblica Italiana’, conferita con decreto in data 2 giugno 1997, in considerazione di particolari benemerente; firmato Ciampi, controfirmato Amato; (iscritto nell’elenco dei Commendatori Naz. al n.16753, serie IV).

2004 - Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare (Fakulteti i Filologjisë, Universiteti i Prishtinës) - Në 30-vjetorin e fillimit të punës së Seminarit (...), Drejtoria e Seminarit nderon me **Mirënjohje** Emanuele Giordano, për kontributin e veçantëtë dhënë veprimtarisë së Seminarit Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. Prishtinë më 16 gusht 2004, Drejtori i Seminarit prof.dr.Fadil Raka;

2006 - Bashkia e Frasnitës ëmëron Emanuele papas Giordano, **Frasnjot i Nderuar** / Frascineteze illustre, me rastin e Kuvendit mbi veprimtarinë e tij; (Frasnitë, 28 shëndrë 2006, firmato kryetari Braile inxh.Domenico);

2012 - Këshilli i qarkut Elbasan (Republika e Shqipërisë), me vendim nr.32, datë 11-06-2012 i jep titullin “Qytetar Nderi i Qarkut Elbasan - z.Emanuele Giordano-s, me motivacionin: “Për kontribut të shquar në fushën e Albanologjisë, përhapjes së kulturës arbëreshe, për ruajtjen e traditës dhe gjuhës në trevat shqipfolëse” - Kryetari Eugen Isaj;

2015 - Republika e Shqipërisë - Presidenti i Republikës i jep Emanuele Giordano-s (pas vdekjes) **Dekoratën “Nënë Tereza”,** “në vlerësim të veprës së tij të rrallë si poet, gjuhëtar dhe gazetar, i cili me përkujdesje arbërore dhe përdëllim i një njeriu të Zotit iu përkushtua përhapjes dhe lartësimit të vlerave të gjuhës, folklorit dhe letërsisë shqipe”; nr.Dekreti 9039, Tiranë, më 03-04-2015- Presidenti i Republikës Bujar Nishani;

(a.g.)

Falënderojmi gjithë ata që nderuan kujtimin e Zotit-Lalë

(arbëreshë, shqiptarë e lëtinj)

Inzot e bën helmin haré. Dhën Manuëlli nanë është te hareja e përjetshme që i nget.
Mos e qani, zëni valle për të.

Italo (C. Fortino), Università L'Orientale, Napoli) e **Kate (Zuccaro)**, RaiTre-Roma)

Sentite condoglianze per la scomparsa zot Emanuele Giordano

Franca Imbrogno e famiglia (purçilote ç'rron në Cesate, Mi)

Shoqata 'Vatra Arbëreshe' kla me fëmijën e Zotit Emanuele Giordano për largimin e tij.
Kujtimi do të jetë lumturija e përjetshme në kujtesën e vëllait joni të dashur Zoti Emanuele.

Il Presidente

prof. Vincenzo Cucci (mashiqàn/Pz, rron në Chieri, To)

Te dashur Miq, Basilio e Agostino,

ju sjell këtu ngushëllimet e mia dhe të Shtetit Shqiptar për humbjen e zotit lalë.

Miqsisht, Juaji

Ardian Ndreca (Pontificia Universitas Urbaniana, Roma)

Carissimi Basilio e Agostino,

ho trasmesso la notizia e la foto del compianto alla stampa albanese, che come potete vedere ha già dato il triste annuncio.

<http://www.gazetatema.net/web/2015/02/17/nderron-jete-studiuessi-i-njohur-arberesh-emanuili-giordano/>

Ardian (Ndreca)

Çë kam të t'thom, Agustin, vëdiq jo vetëm një burrë; ma zotin Emanuele t'gjithë në dëburim gjagjë; ma zotin Giordano Arbëria tërë dëbuar një copë i rëndësishëm që mbaj a ngrerë shpia arbëreshëvat.

Ngushllima për t'gjithë fëmilen, Agostino.

Tommaso (Campera) (mashqitàn/Pz, rron në Chieri, To)

Vicini al vostro dolore, esprimiamo le nostre più sentite condoglianze per la dipartita del caro don Emanuele Giordano.

Antonietta e Pietro Smurra (miq nga Castrovillari, Cs)

Sentite condoglianze.

Famiglia Alesiani Bruno

Xura se vdiq papas Emanuele Giordano, një nga njerëzit më të shquar të Arbërisë! I përjetshëm kloftë kujtimi i Tij, si njeri e si prift! I përjetshëm kloftë kujtimi për gjithë atë që bëri për Kulturën e Gluhën e Arbëreshëvet! E ngushllime t'ij, Ghusti', që zbier Lalëzotin (Vovin) kaq të dashur!

Zefi (Skiro Di Maxho) (poet, shkrimtar, gjuhëtar, dr. 'Mondo Albanese', nga Hora e Arbëreshëvet, Pa)

Caro Agostino,

ti esprimo le mie più sentite condoglianze per la morte di papà Manoli. In lui ho visto sempre un vero sacerdote, una persona simpatica, un uomo di cultura. Il suo esempio mi ha spronato particolarmente nella compilazione del mio Fjalor. E' una grave perdita per il mondo arbresh, ma le sue opere sfideranno il tempo. Eterna sia la sua memoria.

Vincenzo Belmonte (poet, shkrimtar, leksikograf, nga Strigari, Cs)

La notizia della perdita di don Emanuele ci ha profondamente colpiti.
Condividiamo il vostro dolore. Sentite condoglianze.

Teresa Miraglia (purçilote, u martua Rromë) e **Mario Laurenzi**

Partecipiamo con commozione al vostro dolore per la perdita del vostro caro zio, nonchè nostro padre spirituale che ci ha accompagnate fin dalla nostra infanzia.

Sentite condoglianze.

Anna Maria e Santina Miraglia (purçilote, motra, rrojën Rromë)

Profondamente addolorato dipartita molto reverendo padre Emanuele, indimenticabile amico carissimo e maestro di vita, gli conceda il Signore un eterno e beato riposo.

Famiglia Miranda Luca (purçilot, rron në Torino)

Partecipo con molta commozione per la perdita di don Emanuele

Mimma Braile (purçilote e farmaçiste, rron në S.Nicola Arcella/Cs)

Me papas Manolin (qëft kujtimi tij i përjetëshëm) humbet edhe, kam besë, Arbëria.

Te sekuli ynë kle personaliteta më e rëndë e e ndërlikuarë e gjithë neve. Veprat e tija, sidomos Fjalori e Vangjeli, jan drita për studjuesit arbëreshë.

Pas atij, ndle Zot e mirre ket parrajsi it, shoh vet errësirë.

Nando Elmo (shkrimtar e piktur nga Firmoza/Cs; rron në Rivarolo Canavese/Torino)

Të ndjerin at Giordano s'e kemi më në jetë me ne, por veprat e tij na qëndrojnë si bukë të përditshme, për tharm e pranvera të reja në botë të jashtme.

Jemi të shpërndarë, kultura vetëm na ndihmon : të e kemi si trashëgim nga ai e duhet ndjekur shtegu ç'na tregoi njësh me dituri e thjeshtësi.

Fjalori i at Giordano-t 'è il vangelo del nostro parlato, essendo la spigolatura del nostro vasto campo linguistico in diaspora senza contaminazioni'.

I përjetshëm qoftë kujtimi i tij ndër arbëreshët mirënjohës, e paharrueshme shëmbëlltyra e të ndjerit, ngushullime vëllazërore tërë familjes.

Zef Schirò Di Modika (poet, shkrimtar, gjuhëtar, nga Hora e Arbëreshëvet/Pa)

Ci uniamo nella preghiera nel ricordo del degno sacerdote e persona straordinaria

Nina e Minuccio Morelli (çivitjot, përgjigjës për Ligjën 482/99, Minist. Interni)

I dashur Augustin,

sapo marr vesh se yt ungjëll, i nderuari Papas Emanueli, ndërroi jetë!

I Madh' Yn'Zot e pastë në gjirin e shëjtravet dhe ty dhe familjes sate ju mbetsh kujtimi i mirë i tij.

Edhe për ne të gjithë që e patëm njohur, kujtimi i tij qoftë i perjetshëm!

Të përqafoj miqësisht,

Zef Chiaramonte

Sincere condoglianze, caro prof.

Fiorella e Antonietta (nga Zhuri/Ginestra,Pz)

Doni il Signore la corona di giustizia e la gloria al suo santo sacerdote Emanuele. Riposi nel seno di Abramo tra gli eletti e comforti i suoi cari.

zoti Francesco Mele (formozjot, famullitari i Shën Palit,Pz)

Shumë e nderuara familja Xhordano, lajmi për vdekjen e Zotit Lalë, jashtëzakonisht na ka tronditur, jo vetëm mua, por tërë familjen Badallaj. Vdekja e Zotit Lalë është një humbje për ju si familjarë, për Arbëreshët dhe për të tërë Shqiptarët kudo që ata ndodhen, sepse ky qe një personalitet i veçantë me virtytet më të mira, që mund t'i ketë një njeri. Pra, me vdekjen e tij ne humbëm një shkencëtar, një krijues, një përkthyes, një kulturolog, një poliglot, një muziktar edhe një predikues brilant të ritit bizantin. Prandaj, pranoni ngushllimet tona më të sinqerta për këtë humbje të madhe. Fizikisht Zotin Lalë nuk do ta kemi më, por në mendje dhe në shpirt, ai do të jetë gjithmonë i gjallë dhe shembull i pashoq me të gjitha të mirat dhe veprat që na i ka lënë pas.

Imriu (Badallaj), me familje (Universiteti i Prishtinës)

Fiducioso nelle parole del Vangelo “Vieni, servo buono e fedele, entra nel gaudio del tuo Signore”, partecipo al dolore dei famigliari et mi unisco alla preghiera della Chiesa. Eterna la tua memoria, fratello nostro indimenticabile et degno della beatitudine.

Ercole Lupinacci, vescovo emerito

Carissimo Basilio , partecipo al dolore tuo e della tua famiglia . Ti sia di consolazione la certezza che lo zio don Emanuele ,che ho conosciuto tramite il tuo racconto,gode la gioia e la letizia del Paradiso. Da lì ci guidi nel nostro transito terreno.

Un abbraccio fraterno a te ed alla tua famiglia

Cosimo (on. Latronico)

Caro Basilio, nostro Signore, dopo quasi un secolo, ha voluto richiamare a se' Don Emanuele. Certamente non abbandonerà i Suoi parrocchiani seguitando a guidarli ed illuminare il loro cammino, con la certezza che lieve gli sarà la terra. E' con questi sentimenti che desidero esprimere le mie più fervide Condoglianze.

Pino (on. Galati)

Caro Basilio, partecipo al Tuo dolore per la scomparsa del Tuo amato Zio. Nel conservare vivo il Tuo ricordo, Ti abbraccio,

Bruno De Caria

Carissimo Basilio, malgrado la bella età, accompagnata da una vita colma di servizio spirituale dedicata alla società e a Dio, ricevo la notizia con senso di dispiacere, anche perchè solamente qualche giorno fa abbiamo rivisto insieme quel piccolo tratto di film girato a Frascineto dove metteva in piena evidenza la grande simpatia di questo personaggio attraente che era tuo zio Don Emanuele Giordano. Mi avrebbe piaciuto conoscerLo, tuttavia, ne sono grato a te Basilio per i vari racconti di Zio Prete che hai condiviso con me nell' arco degli anni. Evidente che sei stato sempre molto legato a tuo Zio con sentimenti di somma stima e autentico affetto

Mutantur omnia, nos et mutamur in illis
Vince & Diane (Galati), (Montreal,Canada)

Basilio, mi dispiace scriverti in questa dolorosa circostanza. Il dolore per la perdita di Don Emanuele è enorme, sia per voi cari, sia per tutti noi, in quanto accompagnatore spirituale. Lascia un grande vuoto incolmabile che le parole non possono descrivere e risulterebbero tutte insufficienti e inappropriate. I ricordi di lui e dei suoi insegnamenti rimarranno scolpiti nei nostri cuori Ti sono particolarmente vicina e prego per lui affinché da lassù possa vegliare su tutti noi. Sentite condoglianze.

Anna Maria Miraglia (purçilote, shërben e rri Rromë, me të motrat)

Carissimo Basilio,

mi reputo molto fortunato d'aver conosciuto quell'idealista che fu vostro zio, uomo di una specie ormai rarissima, per l'onestà e la purezza di cuore. Conservo un ricordo bellissimo di vostra madre Anita e sua: ambedue rimangono per me una finestra genuina e semplice per poter vedere l'anima "arbëresh" come fu nei secoli.

Aspetto di vederla a Roma, cari saluti.

Ardian (Ndreca)

I dashur Agostino,

me dhimbje të thellë e pranova lajmin e hidhur të ndarjes nga jeta të xhaxhait tuaj. Papas Emanueli mbetet njeri prej kalorësve të mëdhenj të çështjes arbëreshe, që gjithë jetën ia kushtoi mirëqënies dhe jetës së lumtur të arbëreshëve, punoi pa u lodhur dhe u përpoq gjithë jetën që te brezat e rinj arbëreshë ta ruajë e ta kultivojë dashurinë për atdheun e të parëve. Ju lutem Juve dhe familjes tuaj t'i pranoni ngushëllimet e thella e të sinqerta të familjes time për humbjen e tij të hershme.

Zeqirja Neziri (Universiteti i Shkupit, Maqedoni)

I dashur drejtor,

me keqardhje të madhe mora kumtin për ndarjen nga ne të Zotit Lalë. Më tregoi profesori Imri me pikëllim. Ju lutem t'i pranoni ngushëllimet e mia.

Unë e pata nderin ta takoja në të gjallë, por ju patët nderin të lidhnit ditët së bashku.

Të gjithë ne ikim. Jo të gjithë kemi rastin të lemë kaq shëmbëlltyrë pas vetes, sa ka ai.

Bardhi (Rugova) (Universiteti i Prishtinës, Kosovë)

I dashuri Agostino,

Lexova ne internet një shkrim me titull: "U nda nga jeta Emanuil Jordani" - nga profesor Agostino Giordano. Të lutem, profesor, ma nisni shkrimin që ta perhapi sa ma shumë në botën shqiptare.

Ngushëllimet e mija juve si familje, si dhe të gjithë komunitetit arbëresh të Italisë për humbjen e këtij intelektual të madh atdhetar arbresh, që ruejti e zhvilloi historinë, kulturën dhe fenë e shqiptarve.

Po ashtu po përfitoj nga rasti të ju baj përgëzimet e mija personale për kontributin që jepni juve, profesor, si dhe të gjithë autorët që me shkrimet e tyre mbajnë në kambë revistën patriotiko-kulturale arbëreshe "Jeta Arbëreshe". Të falat e mija si gjithmonë miqësore

Paul Tedeschini (shqiptar, gazetar, banon në Svicër)

Carissimo Agostino,

fortemente dispiaciuto per non avere partecipato alle esequie, per causa di lavoro, sono a porgerti le più sentite condoglianze per la perdita del caro zio Zoti Emanuele. Egli lascia un vuoto, non solo per te e la tua famiglia, ma per l'intera comunità Italo - albanese; ed in questo momento mi sovviene il grande affetto che mio padre provava per lui, e l'amicizia che lo legava a mio zio Pierino, anch'egli scomparso da poco tempo. E mi sembra che silenziosamente stia morendo anche Frascineto.

Nell'esprimerti ancora il mio dispiacere, saluto caramente te e la tua famiglia.

Nicolino Pisarri (avokat, ka Frasnita)

Lajm i hidhur për këtë humbje tuajën, albanologjisë, botës shqiptare dhe arbëreshe. I paharruar dhe e lehtë qoftë dhimbja. Ngushëllime të përzemërta. Përqafime.

Helena Grillo (Universiteti i Durresit, Shqipëri)

Ngushëllime të afërmeve, familjarëve dhe shokëve me të cilët mbajti gjallë kulturën dhe zakonet tona, të rroni e ta kujtoni. Me ngushëllim,

Ardian Foti (ekspert në media dhe strategji, rron në Itali)

Me shumë respekt përulëm para madhësisë së Albanologut të madh, zotit Emanuele Giordano, duke shprehur ngushëllimet e mia të sinqerta për humbjen e një dijetari të madh. I përjetshëm ndër breza qoftë kujtimi i tij.

Me nderime.

Irena Fistani (Universiteti i Shkodrës, Shqipëri)

Mirëmbërëma Augustin,

(...) një mik më tregoi për vdekjen e lalës suaj, shumë të nderuarit protopapas Emanuele Giordano, autorit të fjalorit shumë të çmuar të arbërishtes dhe albanologut të shquar!

Më erdhi shumë keq. E imagjinoj hidhërimin tuaj për humbjen e këtij njeriu të rrallë, një humbje e madhe për të gjithë ne.

Ngushëllime! I përjetshëm qoftë kujtimi i tij!

Ina Arapi (Universiteti i Vjenës)

I paharruar qoftë kujtimi i Tij!

Greta Jani (Universiteti i Durrësit, Shqipëri)

I dashur Agostino,

uroj që xhaxhai juaj të shkojë në Parajsë! Zoti e lehtësoftë sadopak për ty dhe familjen tënde këtë dhimbje të madhe. Ndodhem pranë teje në këto momente.

Miqësisht

Alisa Velaj (Universiteti i Durrësit)

Ngushëllime të sinqerta!

Po më vjen shumë keq!

Duhet të jeni shumë krenar që jeni nipi i një njeriu të jashtëzakonshëm, që punoi kaq shumë në fushën e albanologjisë! Po ashtu duhet të ndiheni mirë se po vazhdoni punën e tij duke u bërë vazhdues i denjë i punës së protopapasi Emanuele Giordano.

I përjetshëm qoftë kujtimi i tij!

Me shumë respekt

Rrezarta Draçini (Universiteti i Shkodrës, Shqipëri)

I nderuar Agostino,

pranoni ngushëllimet vëllazërore për ndarjen nga jeta të albanologut Emanuele Giordano!

I qoftë i lehtë dheu arbëresh i Frasinës dhe i përjetshëm kujtimi për Të!

Vebi Bexheti (Universiteti i Tetovës-Maqedoni)

I dashur Agustin,

Ngushëllimet më të thella e të sinqerta për ndarjen nga jeta të papasit Emanuele.

I qoftë dheu i lehtë dhe t'ju ketë lenë uratën. Shpirti i tij u prehtë në paqen e përjetshme të Zotit tonë Jesus Krisht.

Uroj e lutem që puna e nisur prej tij, për dhe ndër arbëreshët, të vazhdojë gjatë dhe me akoma më shumë përkushtim. Zoti ju bekoftë!

Përzemërsisht,

Baviola (Shatro) (Universiteti i Durrësit, Shqipëri)

Ju lutem te pranoni ngushëllimet e mia të sinqerta!

Qoftë i paharruar kujtimi i tij!

Zamira Alimemaj (Universiteti i Durrësit, Shqipëri)

Shumë i respektuar Agostino Giordano,
 Në emër të Katedrës së Gjuhës e Letërsisë Shqipe, shpreh ngushëllimet e mia më të përzemërta; kolegëve dhe studentëve të cilët me keqardhje pritëm lajmin e hidhur për vdekjen e Emanuele Giordanos!
 Të jeni ju shëndosh, e familja Giordano!
 I qoftë i lehtë dheu të ndjerit!
Zeqir Kadriu (Universiteti i Tetovës-Maqedoni)

Ngushëllime, i dashur Mik,
 Nëse keni një portret të të ndjerit Emanuele Giordano, Ju lutem ma nisni me një foto dhe do ta botoj në klarabudapost.com
 Marr pjesë në hidherimin tuaj,
Klara Buda (shkrimtare, eseiste, gazetare; rron në New York)

I dashur Augustin,
 kumtin e zi për shuarjen e protopapazit Zotit Emanuil Gjordan, Lalës suaj, studiuesit dhe veprimtarit të shquar arbëresh, autorit të fjalorit të vlefshëm arbëresh, e mora me hidhërim qysh sa isha në Lubjanë. Zotin Giordano kam pasur rastin ta njihja qysh në vitet '70, kur bashkë me arbëreshë të tjerë jepte ndihmesën e tij të çmuar në Seminarin Ndërkombëtar të Gjuhës, të Letërsisë dhe të Kulturës Shqiptare në Prishtinë, por edhe më vonë në Kalabri. Ruaj kujtimet më të mira për të. Për ju familjen e tij, për arbëreshët, për kulturën dhe dijen, për ne që e njohëm, shuarja e tij është humbje e madhe. Mbetet ngushëllimi për veprën e vlefshme që la trashëgim.
 Ju shpreh ju dhe tërë familjes suaj ngushëllimet e mia më të përzemërta.
Rexhep Ismajli (Akademia e Shkencave e Kosovës, Prishtinë)

I dashur Agostino,
 Ngushëllimet e mia më të sinqerta!
 Përqafime.
Alexander Novik (Museum of Anthropology and Ethnography Kunstkamera, St. Petersburg (Russia))

È triste avere di queste notizie. Le mie più sentite condoglianze.
Laura Perillo (nga Katundi/Greci, Av)

I dashur Agostino,
 ec te kjo faqe Facebook e djo vas kujtimet e mendimet për zotin lalë.
<https://www.facebook.com/pino.cacozza>
 Me shëndet
Zef Cacoza (poet, drejtor i sitit web 'Arbitalia')

Eterna sia la sua memoria!
Gaetano (Passarelli) (mëmë frasnjote, shkrimtar, drejtor i rev. 'Studi sull'Oriente Cristiano')

I nderuari z. Agostino,
 pranoni ngushëllimet e mia më të sinqerta për vdekjen e xhaxhait tuaj. Zoti e shpërbleftë me parajsë.
 Miku juaj.
Ferid Selimi (shkrimtar, nga Prishtina)

My dhemp; sott thomy meshin pyr t'im ghyva e llallin tonde ççy kemi te ana netru i ngjagh. Sa kam diovasur e dzony kka ai! Ty fali e ty jam te ana.
Giovanni p.Giudice (prift ka Shën Kolli,Kr; rron Rromë)

I dashuri Agostino Giordano,

aapo dëgjova nga për vdekjen e Albanologut arbëresh Emanuele papas Giordano, u preka thellë në shpirt dhe me lot në sy e pranova këtë lajm të hidhur! Lala i Juaj ka qenë dhe Lala i ynë dhe i gjithë gjakut tonë. Ne humbëm albanologun e shquar, njeriun e urtë dhe shkencëtarin e madh. Bota Shqiptare, pa Lalën, duket e varfër.

Ju lutem pranoni ngushëllimet e mia të sinqerta për shuarjen e Lalës tonë të dashur. I qoftë toka e lehtë, le të prehet në qetësi! Për gjithë ne, kujtimi për Lalën do të mbetet i përjetshëm!

Me respekt dhe dashuri vëllazërore për Ju!

Hamit Xhaferi (Universiteti i Tetovës, Maqedoni)

I nderuar Agostino,

të lutem, prano ngushëllimet më të sinqerta për këtë humbje të madhe për kombin shqiptar.

Fatmiresisht veprat e Z. Emanuele Giordano do të vazhdojnë të jetojnë për gjithmonë. Përzemërisht

Valoni (Germizaj)

I dashur Agostino,

Keto dite mendja me shkoi shume te Ejanina, vend arberesh shume i dashur ku kaloi tere jeten Zot Emanuili qe na ka pritur aq mire me gjithe familjen tende. Per ata qe besojne jeta nuk ndalet ketu-poshte, e falenderoj Perendine ta kem njohur Zot Emanuilin, nje njeri i perkushtuar popullit te tij arberesh...

Jam afer teje dhe tere familjen tende, bisedova me Terezen ne telefone shpresoj te ju vizitoj ne vere.

Me miqesi te paharrueshme nga motra e Vogel Odette ngushellimet e mia tere familjes, ne veçanti Rozines dhe Izabeles.

piccola sorella Odette Louise (motër e vogël e Jezusit, Tirana)

I nderuemi zotni Agostino Giordano,

ngushllime për xhaxhain tuej, Emanuele Giordanon. PAST DRITË, thomi na në Ulqin. Me nderime

Simë Gjon Dobreci (nga Ulqini, Malizi, drejtor i rev.*Buzuku*)

Zoti ju forcoftë dhe qoftë pranë Krishtit, Shpëtimtari i Botës. Pushoftë në Paqe, Ashtu Qoftë!

Elidon Dodaj (gazetar, nga Tirana)

I ndezruar,

Ua shpreh ngushëllimet e mia më të sinqerta për humbjen e albanologut të shquar e që në fakt është një humbje mbarëkombëtare.

Reshat Sahitaj (kryetar i Unionit të Shkrimtarëve dhe Kritikëve Shqiptarë, Prishtinë/Kosovë)

I nderuar zoti Agostino!

Ju shpreh juve ngushëllimet e mia të sinqerta për ndarjen nga jeta të Emanuele papas Giordano. Qoftë i paharruar kujtimi dhe vepra e tij e shquar, në dobi të botës shqiptare!

Me respekt të veçantë për ju,

Prof. Ymer Çiraku (Universiteti i Tiranës, Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë)

Ecco alcuni Links con la notizia della morte di Papas Giordano.

Saluti

Ardian Ndreca

<http://www.balkanweb.com/site/arberia-ne-zi-per-humbjen-e-studiuesit-te-saj-atit-emanuele-giordano/>

<http://www.gazetatema.net/web/2015/02/17/nderron-jete-studiuesi-i-njohur-arberesh-emanuil-giordano/>

http://sq.radiovaticana.va/news/2015/02/19/arb%C3%ABria_n%C3%AB_zi_p%C3%ABr_humbjen_e_papas_emanuele_giordano/alb-846896

I nderuar Agostino,

I prekur nga humbja e albanologut e bariut te shpirtërave Emanuele Giordano, Lales suaj te cmuar, pranoni ngushëllimet e mija te sinqerta!

Me respekt,

Zejnullah Rrahmani (Akademia e Shkencave e Kosovës)

I dashur Agostino,

marr pjesë me gjithë shpirt në dhimbjen tuaj. Xhaxhai juaj ishte një figurë e madhe e kulturës arbëreshe, nga ato personalitete që s'vijjnë më, kështu që humbja juaj i përket gjithë kulturës shqiptare.

Mund të jeni krenar për xhaxhain tuaj që s'do të harrohet kurrë dhe jeton në veprat e veta.

(...)

Edhe një herë ngushëllimet e mia të sinqerta.

Të fala të përzemërta

Klara Kodra (Instituti i Historisë dhe i Filologjisë, Tiranë)

Ngushëllimet e mia për humbjen e Xhaxhait!

Agim Vinca (Universiteti i Prishtinës)

Ju lutem pranoni ngushëllimet tona të sinqerta.

Albanologë si prof .E.Giordano, me shumë kontribut në gjuhësi, kanë vetëm ditëlindje.

Nexhip Mërkuri (Universiteti i Vlorës)

I dashur Agostino!

Pranoni ngushëllimet e mia për vdekjen e albanologut të njohur Emanuele Giordano.

I lehtë i qoftë dheu!

Shaip Emerllahu (nga Tetova, Maqedoni; drejtor i Festivalit Poetik Ndërkombëtar “Ditët e Naimit”)

Ngushëllime të përzemërta Ju dhe Familjes Suaj! I përjetshëm qoftë kujtimi i Tij! Me respekt,

Suela Kastrati (Universiteti i Durrësit)

I dashur Drejtor, ngushëllime.

Edmond Çali (Universiteti L’Orientale, Napoli)

Vi siamo vicini per grande dolore.

Famiglia Cortese Domenico (Castrovillari,Cs)

Më dhëshpëlqen shumë; ti bore një gjëri, gjith borëm një Arbëresh i Lart !

Giovanni Frate (ka Ruri/Ururi)

Sa xura se vdiq it lalë, u dhëmba shumë. Atë çë buartim e dim gjithë!

Profesur Ruzari Golemme (nka Kajverici,Cs)

Sentite condoglianze.

Giuseppe e Mariagrazia Spina (Castrovillari,Cs)

Ngushëllimet më të sinqerta Ju, familjes, bashkësisë arbëreshe e gjithë kombit shqiptar, veçanërisht albanologjisë! Pushoftë në Paqen e Zotit!

Kastriot Marku (doktorues, Tiranë)

Shumë i nderuar Agostino,

Ju ngushëlloj me dhimbje për humbjen e xhaxhait tuaj, intelektualit dhe albanologut të papërsëritshëm arbëresh, Emanuele Giordano. U prehtë në paqe dhe i lehtë i qoftë dheu.

Me respekt

Laureta Petoshati (poete e shkrimtare, nga Vlora)

Gustin,

Papas Manoli me Fjalor-in, dhe gjith veprin kulturore që bëri ta gjella e Tij, isht gjithmonë te zëmra Arbereshëvet kudo !!!

Donato Michele Mazzeo (ka Barilli/Barile,Pz; dr. Webzine "Basilicata Arbereshe")

I dashur Agostino, të jam ndanë te helmi yt.

Dërgova notixjen te blogu që kemi te hora, për sa te njohur të gjithë: www.contessio.blogspot.it

Të peëqafoj.

Anna Fucarino (ka Kuntisa/Contessa Entellina,Pa)

Shumë i dashur Gustin,

kam lixhuor vetëm nanë se zoti Manuelli ka shkuor në tjetrën jetë, pas një sëmundjeje. Ki lajm na ka dhënë një dhëmbje vërtet pa masë. Gjithë e kemi pasur si mjeshtër për punën që kemi bëjtur mbi gjuhën arbëreshe. Ngushëllime shumë të ndjejtur nga gjithë familja

Massaro Mario (nga Qefti/Chieuti,Fg)

I dashur Agostino,

Ju shpreh ngushëllime të thella e të sinqerta për vdekjen e Lalës tuaj, albanologut të madh, Emanuele Giordano. Vdekja e tij është humbje e madhe për familjen, për arbëreshet dhe në përgjithësi për kombin shqiptar. Qoftë i përjetshëm kujtimi i tij! Me respekt,

Liman Matoshi (Universiteti i Prishtinës)

Më lejoni t'ju shpreh ngushëllimet e mia më të sinqerta për Z. Emanuele Giordano. U prehtë në paqe.

Asime Feraj (doktorante, Vlorë)

Sentite condoglianze.

Pace Carmela e famiglia (Roma)

I dashuri Gustin, jam shumë i dhëmbur për vdeqen e papasit Giordano. U zotin Emanuell e kam njohur ndë vitin 1958 e që ahierna nëng e harrova kurrë. Shumë ngushëllime vurtet të ndiejtura. Miku

Carmine Stamile (nga Shën Japku/S/Cs)

Sentite condoglianze perdita vostro caro.

Ni poti papas Trupo

Ngushllimet e mia, miku im! I perjetshem kujtimi per te!

Sokoli Demaku (poet e shkrimtar, dr. i revistës "Dituria", Svezia)

Mi dispiace molto per la scomparsa di Zoti Manol.

Mi ricordo ancora la sua espressione di gioia quando lo intervistai insieme con zot Trupo nella vostra terrazza. Viene meno un faro della comunità.

Un caro saluto.

Emanuele Pisarra (shoqërues turistik e shkrimtar, ka Çifti/Cs)

Sentite condoglianze.

Stefano e Patrizia Cerchiara (Bologna)

Kur e njoha Grottaferràt disa vjet prapa, kle e dyta herë çë e përpiqja.

Tek ai Fjalor i shkruar lirisht pa kushtëzime. E tek ato fjalë shihet karakteri dashmirës për njerëzit arbëresh.

Boshin çë më lë, më pyes për sa mënd të ndurisim. Janë e na venë më të mirët, viganët çë na hapën dhromin.

Por nani po Perëndia mënd të na ndihë. Dite glata gjithë Arbrit.

Paolo Borgia (metereolog e shkrimtar , ka Hora e Arbëreshëvet,Pa)

Ngushëllime të sinqerta për humbjen e njeriut tuaj të dashur. U prëhtë në paqe.

Me respekt,

Merita Hysa (Universiteti i Shkodrës)

I nderuar zoti Agostino Giordano,

mësova me hidhërim lajmin e ndarjes nga jeta të Lalës suaj protopapàsi Emanuele Giordano. Me gjithë moshën e tij të nderuar, vdekja është gjithnjë e hidhur.

Ju pastë lënë uratën! – kështu thonë këtej nga be në raste të tilla. Emanuele Giordano është një emër i nderuar jo vetëm në historinë kishtarë, po edhe në historinë e kulturës e të filologjisë shqiptare. Jetoj dhe punoi që të mbahet gjallë Shpirti i Arbrit dhe gjuha shqipe arbëreshe. Kujtimi i tij do të jetë i paharruar.

Mundësisht më dërgoni një nekrologji të tij dhe bibliografinë e botimeve; do të përpiqem ta botoj edhe këtu.

Edhe një herë ju shpreh ngushëllimet e mia më të ndiera.

Emil Lafe (Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë)

I dashur z. Agostino,

ngushëllimet tona më të sinqerta për largimin nga kjo jetë të prof. Emanuele. Ai, me veprën e gjithanshme në lëmin e kulturës arbëreshe dhe asaj shqiptare, ka zënë një vend të nderuar në kulturën tonë kombëtare dhe do të kujtohet nga mot si njeriu që nuk reshti kurrë së punuari pa u lodhur dekada të tëra për të lartësuar emrin e popullit, bir i të cilit ishte. I përjetshëm qoftë kujtimi i tij.

Me respekt

Valter Memisha (Universiteti i Tiranës)

I dashuri Augustin, familje e dashur,

Juve, si dhe botës Arbëreshe, mbarë botës Arbërore - Shqiptare, ngushëllime për vdekjen e atë Emanuele Giordano-s, Njeriut dhe Meshtarit të madh, i cili ia kushtoi jetën e tij të gjatë dhe të frytshme Zotit, Kishës, Arbëreshve, gjuhës, traditës dhe kulturës sonë.

Zoti e shpërbleftë me amshimin e lumtur, e ne, Populli ynë, gjithnjë e kujtojmë dhe kurrë nuk e harrojmë!

Pushoftë në paqen e merituar!

Don Lush Gjergji (vikar i përgjithshëm i Ipeshkëvisë së Kosovës, Prishtina)

Më dëshpëqen shumë. U a njoha. Një burr çë nëng bë t'harohet.

Rino Greko (nga Munxhfuni/Montecilfone,Cb)

Ngushllime per Lale Emanuelin, pushoft shpirti i tije ne paqe.

Blin Badallaj (i biri i prof.Imri Badallaj-t, punon në Kanada)

Më dispilqej shumë. E xura ka di javë , m'e tha shokza ime ka Frasnita.

Të falja.

Veronica Rovitti (universitare, ka Çifti,Cs)

I dashur Agostino,
ngushëllimet tona të thella për ndarje nga jeta e xhaxhait tuaj dhe shkencëtarit albanolog,
krenari e Arbëreshëve dhe Botës shqiptare. Ai do të vazhdojë të jetojë në veprat që ka lanë.
Pushoftë në paqe!
Në emër tim, të familjes, të Revistës *Kuq e Zi* dhe të shoqërisë shqiptare të Belgjikës.
Lek Pervizi (i burgosur ka E. Hoxha, poet e shkrimtar, dr. i rev. *Kuq e Zi*, rron në Belgjikë)

I dashuri Augustin,
të falënderoj për shkrim dhe lajmërim.
Më 28 mars k. v. edhe unë do të kremtoj Meshën për shpirtin e bardhë dhe të mirë të Atë Emanuele Giordano.
Po ashtu jetën dhe veprën e tij do ta paraqes në RTK -Radio- televizioni publik i Kosovës, Programi javor
kushtuar Kulturës dhe Artit, çdo të premte.
Të gjithëve u kam në mendje dhe në zemër, me uratë dhe shumë dashuri.
Vëllazërisht.
Don Lush GJERGJI (vikar gjeneral i Ipeshkëvisë së Kosovës, Prishtina)

Carissimo Prof. Agostino,
sono rimasto molto addolorato della morte dello Zio. L'ho ricordato nella Liturgia quando ho saputo della
notizia. Avevo chiesto qualche giorno prima della sua partenza per il cielo al protosincello P. Pietro della
sua salute poichè avevo saputo che era caduto e aveva subito una rottura. Mi aveva assicurato che Zoti
Manol è una 'fibra forte' e che pensava che avrebbe superato il problema. Evidentemente il Signore ha
pensato di prenderselo con sè.

Di Zoti Manol ho sempre avuto una grande stima e venerazione. Anche al Sinodo Intereparchiale, sia in
Commissione Liturgia che durante la celebrazione, tra di noi c'era stata una intesa e una concordia che
andava al di là delle semplici opinioni che esprimevamo. Tuttavia, la mia ammirazione nacque molto tempo
addietro, quando ebbi tra le mani il Fjalor. Rimasi sconcertato di una cosa: per me era l'unico che aveva
letto e studiato tutti gli autori arbresh! Il suo Fjalor è ancora a tutt'oggi una enciclopedia della nostra
letteratura: quante frasi, quanti autori citati! Ma ancora di più: la sua enorme preparazione liturgica e
liturgico-musicale. Straordinario sapiente depositario di tutta la nostra tradizione arbresh! L'ultimo di quella
generazione di sacerdoti che hanno consegnato, a noi più giovani, una eredità grave sotto cui, penso, che
tremiamo perché non so se abbiamo la forza di assolvere il compito che loro, e Zoti Manol in primis, ci
hanno affidato. Quando ho saputo della sua morte mi è venuto in mente subito il titolo di un famoso
film: "L'ultimo dei Mohicani". E' davvero l'ultimo degli Arbresh! Chissà se siamo degni di ricevere la loro
eredità.

I perjetshëm kloft kujtimi yt, i Ndershmi Vllau ynë!
Grazie della notizia, prof., Lo ricorderò il giorno del Sabato di Lazzaro.
Papàs Jani Pecoraro (protosincello Eparchia di Piana degli Albanesi,Pa)

Caro Agostino, con imperdonabile ritardo ti porgo le mie condoglianze per la scomparsa di tuo zio "Manoli",
che oltre alla sua fervente attività pastorale si è dedicato con passione e amore all'Albanologia, nella quale
ci lasciato validi contributi.
Cari saluti.

Elio Miracco (Università di Roma)

Caro Agostino e familiari tutti del Grande Uomo Papàs EMANUELE,
vi sono vicino e consideratemi sempre un devoto ammiratore di vostro ZIO. Con tutto l'affetto,
Pietro Di Marco e famiglia (ka Munxifsi/Mezzojuso,Pa)

I nderuar profesor Agostino,
 pranoni ngushëllimet e mia të thella për vdekjen e xhaxhait tuaj, papas Emanuele Giordano, prift dhe intelektual i shquar, publicist dhe atdhetar i madh, leksikograf i përmasave të jashtëzakonshme të arbërishtes në Kalabri e Sicili, njeri që aq shumë bëri përpjekje për ruajtjen e rrënjëve të vjetra të shqipës dhe të historisë sonë, të këngëve e të valleve tona, të traditës e të kulturës, duke bërë emër të pavdekshëm në gjuhësinë shqiptare me Fjalorin e Arbëreshëve të Italisë.

Me respekt të thellë për ju, për familjen tuaj të nderuar,
Zymer Neziri (Instituti Albanologjik, Prishtinë)

I dashur Agostino,
 ngushllime për humbjen e lalës suaj. Mbetet e përjetshme puna e tij fisnike. Unë do botoj një shkrim këtë numër (prill) të *Kumbona e Dieles*, të përgatitur nga Dom Lush Gjergji. Krishti u ngjall. Urime të shumta.
Dom Nika (Ukgjini) (Radio Vatikani)

Oh prufisù, më dishpëlqeu shumë për lalë zotin; një lip të madh për Arbërinë; aq herë shfletonj Fjalorin, e kujtonj. I përjetshëm kloftë kujtimi i tij!

Ditë të glata.

Dhimitria Skirò (poeteshe, nga Hora e Arbëreshëve, Pa)

(...) Non so esattamente cosa sta facendo il papà nell'aldilà, ma so che è occupato nelle preparazioni per aiutare Cristo anche lì. Per lui il Purgatorio è stata la stazione di passaggio per il Paradiso.

Un forte abbraccio a tutti.

Alicia (Bodily) (mëmëjetër ka Purçilli/Cs, rron në Shtetet e Bashkuar)

T'ju ketë lënë uratën dhe e ndritur qoftë përherë vepra e tij. Të rroni e ta kujtoni!

Merita Toçila (stiliste, nga Tirana)

Caro Agostino,

ti prego di accettare le mie più sincere condoglianze per la scomparsa di Don Emanuele. Egli tanto ha fatto per l'educazione cristiana della vostra comunità e tanto ha dato alla cultura della nostra zona.

Con stima

Luigi Troccoli (dir. "Tribuna Sud")

Ngushëllime familjes, katundit dhe gjithë shqiptarëve për humbjen e një bariu aqe të vlerëshëm për shpërndarjen shqip të fjalës së Zotit dhe trashëgiminë e të parëve tanë. U kujtofsh gjithnjë për fjalëzat e bukura që mblodhe, për këngët e bukura të cilat i nxorre nga harresa dhe i vendose në gojë tona dhe në murin e kujtesës arbërore.

Faleminderit Zot Emanuel se me punën tënde dhe me fjalë tënde të butë e të ngrohtë na e prure TënëZotin më pranë shpirtave tona.

Dr. Pandeli Pasko Kuteli (ish-ambasador i Shqipërisë në Itali)

Ha cantato il trisaghion al funerale di nonna Barbara...che lo accoglierà con fervore accanto a zotilalé Francesco Chidichimo.

Emilia Messina (Lavora presso MiBAC)

I përjetshëm qoftë kujtimi i tija.

Edmond Goxhbelliu (Top Commentator)

Arbëria in lutto. Scompare papà Emanuele Giordano, pilastro dell'albanesità, studioso della nostra cultura, autore del grande "Fjalor", Dizionario arbëresh-italiano, vocabolario italiano-arbëresh. Eterna sia la sua memoria...

Pino Cacoza (drejtor i *Arbitalia-s*, poet e këngëtar, ka Shën Mitri,Cs)

Finisce con lui una grande generazione di preti della diocesi di Lungro. Un cultore anche di musica bizantina.

Francesco Basile (gazetar e shkrimtar, ka Kastërnexhi,Cs)

Condoglianze alla famiglia. Papas Emanuele Giordano mi ha aiutato in uno dei momenti più importanti della mia vita.

Zaira Tocci (ka Ungra,Cs)

Vive condoglianze alla famiglia di Papas Giordano; con lui è scomparsa una pietra miliare dell'albanesità'. Grazie, grande Papas.

Tina Delli Santi (ka Shën Marcani,Ta)

E' una notizia molto triste. Siamo vicini a tutta la comunità, ai familiari nel ricordo di una persona preziosa, un sacerdote grande, uno studioso impareggiabile. Che in Zot, Nostro Signore, lo abbia in gloria. Ci uniamo alla preghiera.

Fernanda Pugliese (dr. e revistës arbëreshe *Kamastra*, ka Munxhfuni,Cb)

Dopo Tamburi, Bugliari, un altro grande Sacerdote ci lascia; condoglianze a tutta l'Erparchia di Lungro e alla famiglia Giordano.

Luciano Bugliari

Tutta la nostra solidarietà alla Famiglia.

Giorgio Cerrigone - Pro Loco Mbuzati -

Condoglianze alla famiglia ed eterna memoria al papà Emanuele.

Mariapaolina Chinigò

Un eterno riposo a questo Grande.

Vincenzina Tavernise

Ngushllimet me te sinqerta. Lexova per ket njeri: na nderojn personaxhe te tilla.

Armir Shurbi

vive condoglianze da tutta la comunità arbëresh di San Marzano , riposi in pace.

Sportello Linguistico San Marzano

Condoglianze; grande perdita.

Monica Bonamassa

Indimenticabile ed affabile figura nonchè grande culture delle nostra lingua storia e tradizioni ...

Rinnovo le mie condoglianze a tutta la famiglia!

Franco Marchianò (bashkëpuntor i J.A., ka Spixana,Cs)

Drite past shpirti i juaj, z Emanuele! Kontribut te madh i dhat popullit dhe gjuhes shqipe. (...)

Theseus Agim Krasniqi

Pafsh lumturinë e Parrajsit dhe kujtohu për ne dhe Arbërinë tënde kaq e dashur, Zoti Emanuel! Mos qani, u' sot jam ndë mes engjëjvet.

Luis de Rosa (drejtor i rev. arbëreshe *Kumbora*, ka Ruri,Cb)

Condoglianze. Grande papas, riposa in pace.

Parasmo Angelo

Condoglianze.

Fam. Parrino prof. Ignazio (Università di Palermo)

Carissimi,

abbiamo appreso della scomparsa del nostro caro amato Don Emanuele.

Ci uniamo a voi anche se lontani nel dolore, con le nostre più sentite condoglianze.

Aldo, Klara, Danilla e Patrick Mitidieri (Bilten, Svizzera)

Caro Agostino,

a te, a tuo fratello, alle tue sorelle e alle vs. rispettive famiglie, giunga il commosso e fraterno cordoglio per la morte dello zio; insieme alla gratitudine per avermi accolto nella tua casa e concessomi il privilegio di vivere momenti preziosi e indimenticabili con don Emanuele. A tua moglie Teresa, un ringraziamento particolare, per la grazia e la delicatezza riservatami, in occasione delle visite allo zio sacerdote.

Questi ha profuso tesori inestimabili in Maria Nunzia e in me: la generosità, l'umiltà e la profondità del suo porgersi all'altro sono ben presenti in noi e fan scaturire gratitudine e riconoscenza.

A ta, a tua moglie, alla di lei mamma, ai vs.figli, il ringraziamento nostro (e di tutta la comunità), per aver donato a don Emanuele accoglienza, conforto, affetto, sicurezza e rispetto.

Maria Nunzia (Viglianisi, purçilote) e Salvatore (Spata, frasnjot) (punojën e rrojën në Trento)

I dashur dhe i nderuar vëlla Agostino,

nuk do ta dëshiroja që këto rreshta të shkruara të tua drejtoja vetëm ty. Zemra thellë ma donte që këto të drejtoheshin dhe të lexoheshin edhe nga Miku im i Mdh - At Emanuele; por ja që nuk jemi të pavdekshëm. Ungji Yt i Madh, i pa-harruari Emanuele, bën pjesë në vargun e njerëzve të ndritur të Kombit Tonë. Ardhja e Presidentit Nishani në Frasnitë qe një ngjarje e tillëqë në dhjetra vjet ndodh një herë. Dhe mua shpirti më galdon që Palaku i rrallë i Frasnitës - At Emanuele - u verësua më në fund nga shteti amë, ashtu siç duhej të ndodhte kohë e kohë më parë. Tim Biri (që për fatin e zi t'imin dhe të të gjithë familjes nuk është më) i pata thënë kaq here se At Emanuele është mburrja e Gjakut Arbër. Ata të Dy tashmë janë në Parajsë si nip dhe gjysh. Çudia më e papritur për mua qe vdekja e gdhendësit të shquar elbasanas. Dhimitër Telezit. pas ditë pas Atit Tonë. Për fat të keq. Ai la përgjysëm shtatoren e të ndjerit Binard Bilotës, për të cilin u unë u jam zotuar se do ta sillja për ta vendosur në Frasnitë. Megjithëse me vonesë, kjo gjë do të ndoshë në të ardhmen me ndihmën e Presidentit Nishani, të cilin, sapo të shkoj në Shqipëri këtë vit, do të mundohem t'ë sajoj një takim me të. Sapo fola me telefon me mikun tim, gjuhëtarin Valter Memisha (akademik dhe drejtor i Institutit të Gjuhësisë dhe Letërsisë). Ai më tha se po përgatit një grup prej 3-4 gjuhëtarësh, Që do të vijnë për një vizitë zyrtare, në emër të Akademisë Shtetërore Shqiptare, aty në Frasnitë. Ndërmjet të cilëve më kanë përfshirë edhe mua, megjithëse në fund të fundit nuk jam gjuhëtar i mirëfilltë. Se kur do të ndoshë kjo, unë ende nuk e di kohën e caktuar. Ndjehem fajtor që Fjalorin tim nuk jua solla që në gjallje tv Atit Tonë (...).

Me vëllazëri të patjetërsuar

Shkëlqim H. Llana j (elbasanas, autor i 'Fjalorit Këshillimor'/Botart 2014; jeton me familje në Massa,Itali)

(a.g.)

